

Türklük Bilimi İncelemeleri

EDİTÖRLER
DR. SEMA EYNEL | DR. ESRA GÜL KESKİN

TÜRK LÜK BİLİMİ

İNCELEMELERİ

EDİTÖRLER

Dr. Sema EYNEL

Dr. Esra Gül KESKİN

DENİZLİ, 2022

Türklük Bilimi İncelemeleri adlı kitapta yer alan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur ve tüm hakları saklıdır. İzinsiz kopyalanamaz, aktarılamaz, çoğaltılamaz.

Editörler

Dr. Sema EYNEL

Dr. Esra Gül KESKİN

ISBN

978-625-00-0622-1

Kapak Tasarımı

Hasan ERYILMAZ

İletişim

Pamukkale Üniversitesi

Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi

DENİZLİ

Genel Ağ Adresi

<https://www.pau.edu.tr/altaydilmer>

İçindekiler

ÖN SÖZ.....	2
Aidina TAZHİYEVA, Kırgız Türkçesinde Yansımalı İkilemeler	4
Aktan Ayman SOVETKIZI ve Aktanova Şolpan SOVETOVNA (Akt. Sema EYNEL), Zeynolla Sanık'ın Eserlerinde Zihniyet ve Millî Kimlik	17
Aktanova Şolpan SOVETOVNA (Akt. Süveyda ŞAHİN), M. Avezov'un "Karaş Karaş Hikâyesi" ile E. Hemingway'in "Yaşlı Adam ve Deniz" Romanındaki Yalnızlık Kavramının Verilmesi	21
B. G. GALIMJANOV (Akt. Emre TUNÇKIN), Büyük Bozkır Ülkesinin Değerleri (Mâşhur Jüsip Mirasındaki Millî Değerler Bazında)	27
Bakhtygul ŞAGİRBAYEVA (Akt. Süveyda ŞAHİN), Türklük Bilimi Metinlerinde Millî Değerler	32
Burak ŞEN, Güney Azerbaycan Futbol Kulübü Traktör	40
Elvira İzbasarova MANALİYEVNA, Nergis BİRAY ve Süyerkul Botaköz MIRZABAYKIZI (Akt. Süveyda ŞAHİN), Seçkin Bir Dil Bilimci Olarak Şokan Velihanov'un Kişiliği.....	45
J. K. TÖLEVKONIR (Akt. Seyitkazi ABİBULLAH ve Güldane ABAY), Tursunbek Kakişev'in Araştırmalarındaki Mağcan ve Saken Konusu	51
Madina Otankızı AKABAYEVA (Akt. Hayat Deniz İLTAŞ), Medya Metninin Sosyal Düzenleme Aracı Olarak Kullanılması (Medya Dil Bilimi Alanında Söylem Araştırması).....	61
Madina Otankızı AKABAYEVA (Akt. Hayat Deniz İLTAŞ), Kazak ve Türk Gazetecilik Makale Temalarının Özellikleri (Periyodik Yayınlar Temelinde)	68
Melike KARATEKE, Kazak Türkçesinde Giyim-Kuşam, Kumaş ve Takı Terimleri ile Kazak Türklerinin Millî Kıyafetleri.....	74
Merve DEMİRYUĞURAN, Hakas Türklerinde Ölüm Kavramı ve Ölüm ile İlgili Söz Varlığı	83
Mesut SÖNMEZ, "Kazak Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı -Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırmalı-" Başlıklı Yüksek Lisans Tezi Çalışması Hakkında	95
Nergis BİRAY ve Emre TUNÇKIN, Abay Kunanbay'ın Şiirlerindeki.....	104
Saliha MUBARAKOVA (Akt. Saadet Sena KARAMAN), Kazak Dügün Gelenekleri ...	128
Zangar KÄRİMHAH, Serik KİRABAYEV ve Nergis BİRAY (Akt. Emre TUNÇKIN), Alihan Bökeyhan ve Alaş Belgesel-Hatırat Nesri	131

ÖN SÖZ

Bilim sözcüğüne Türk Dil Kurumu Sözlüğünde üç anlam verilmektedir: “1. Evrenin veya olayların bir bölümünü konu olarak seçen, deneye dayanan yöntemler ve gerçeklikten yararlanarak sonuç çıkarmaya çalışan düzenli bilgi, ilim; 2. Genel geçerlik ve kesinlik nitelikleri gösteren yöntemli ve dizgesel bilgi; 3. Belli bir konuyu bilme isteğinden yola çıkan, belli bir amaca yönelen bir bilgi edinme ve yöntemli araştırma süreci”.

Bu tanımda bazı kelimeler dikkatimizi çeker. Bu kelimeler hangileridir? *Bilme isteği, araştırma, yöntem, düzenlilik, amaç, gerçek, bilgi.*

Bilim, deneysel yöntemlerle kanıtlama yani “vakıya dayalılık/olguşallık” özelliğine sahip olmalıdır. Sonuçların “mantıksal” ve kendi içinde “tutarlı” olması gerekir. “Nesnel” olmalı ve her zaman “eleştiriye” açık olmalıdır. Tek bir olayla ve olguyla değil birçok olay ve olgu türüyle karşılaşması ve bunlarla ilgilenmesi yani “genelleyici” olması gerekir. Her şeyle uğraşma derdinde olmamalı “seçici” olmalıdır. Bütün dünyaya ulaşabilecek özelliklere sahip olmalı yani “evrensellik” taşınmalıdır. “Kayıtlı” olması gerekir. Bilimsel bilgiler birbiriyle bağlantılıdır. Zaman içinde tekrarlanabilir de. Bu sebeple “birikimli olma” özelliği taşınması beklenir. “Sistematik” olmalı, bilgi toplayıp depolama çalışmaları yanında daha çok “çözümleme” yöntemine yönelmelidir.

Bilim adamlarına göre bilimin kökleri ilkel toplumlara dayanmaktadır. İnsanoğlu yaratılışından itibaren tabiatla iç içedir ve onunla ilgili ne varsa öğrenmek ister; bununla da yetinmez ona hükmetmeyi, ona egemen olmayı diler. Bununla uğraşır; bazen tabiatla barış içinde yaşarken bazen de onunla savaşır. Aslında bu iki yaşama tarzı birbirine denk olan bir tavır içerir.

İnsanoğlu, tabiata karşı mücadelesinde korkusuna yenik düşmemek için savaşırken merakını da gidermek için uğraşır. Bu ise tabiatı tanımak, özelliklerini bilmek ve onunla barış içinde yaşayabilmek, ona hükmedebilmek ile mümkündür. İnsanoğlu belki de ihtiyaç duyduğu durumlarda çabalarken bilimi ortaya çıkarmıştır. Tabiatla uğraşma, ona egemen olma isteği, hoş gitme ve daha rahat yaşama arzusu, bazen de bir şeylerden veya birilerinden üstün olma tutkusu vb. gibi nedenler; insanoğlunun bilgiyi üretmesini sağlayan etmenler içinde yer alır. İnsanın içinde korku, istek, tutku, merak, ilgi gibi hiç bitmeyen birçok duygu hâkimdir. Bu da insanoğlunun sürekli bilgi edinmesini sağlayan bir güce dönüşür.

Bir insanın bilgi edinmesi toplumu bilgili yapmaya yetmez. Bir bilim adamı kadar toplumun da bilime dair isteğinin, öğrenme arzusunun olması gerekir. Bunları rastgele yapmak da işi bir sonuca ulaştırmaz. Sistemli hareket etmesi, düzenli olması ve kalıcılığı sağlaması şarttır. Bunu da kurumsal bir yapıyla sağlayabilir.

Bu düşüncelerle hareket edecek olan bilim adamına gelince... Bilime ömrünü adanmak ve bilim adamı olmak için öncelikle çevrenin ve çevresel şartların önemli olduğunu bilmek lazımdır. Şartları bilmek bunun tek başına yeterli olduğu anlamına gelmez. Toplum bu konuda bilgi sahibi olduğu kadar girişimci de olmalıdır. Onun girişimlerinin yanında bireyin de bu yolda yapacağı çalışmalar ve alacağı yol önem taşır. Bilimle uğraşan insanlar toplumun ön saflarında yer alır, toplumun değişmesi için çalışırlar. Düşünceleri ve ürettikleriyle toplumu da insanlığı da ileriye taşıma çabası gösterirler.

Bilimle uğraşan birey meraklıdır, gözlemcidir. Sorunun ne olduğunu görür ve ona odaklanır. Çözüm üretmek için çalışır. Çözümleri gözden geçirir ve deneysel yöntemlere de başvurarak sorunlara çare üretir. Kararlıdır, vazgeçmez. Kesin veriler elde edinceye kadar şüphelidir. Akılcı bir tavırla hareket eder ve araştırır. Bilimle uğraşan birey dış dünyaya

karşı merak duyar, araştırır. Her sorunu inceler. İnsanın kökenini, kâinatın yaratılışını merak eder. Sorunlar karşısında teoriler üretir. Bunları uygulanabilecek hâle getirmeye çalışır. İnceler, kendi düşüncelerini, çözüm önerilerini ortaya koyar. Bir konuyu bıkmadan, vazgeçmeden tekrar tekrar ele alır. Süreç uzasa da sabreder. Bu şekilde davranarak hayatını kaybeden bilim insanları da az değildir.

Bilim insanları, bitmeyen tükenmeyen bir güçle ve öğrenme isteği ile sorunları tespit edip ele alır, merak ve sabırla işler, çözüm ararlar. Onlar, uygun yöntemleri tespit edip gerekli yazılı, sözlü vs. farklı gereçleri en iyi şekilde kullanabilme yeteneğine sahiptirler. En önemlisi de tarafsızdırlar.

Yayınlanması düşünülen bu makaleler kitabı, Türk dünyası ile ilgili merakları sebebiyle ve öğrenme istekleriyle yola çıkıp memleket aşırı giden, öğrenme heveslerini aşka dönüştüren, bazıları bilim yolunun ilk basamaklarını ancak tırmanan, bazıları biraz daha önde yürüyen kimi de yol gösterici konumunda olan genç bilim adamı adaylarımızın kalemlerinden satırlara döküldü. Hocalarının destekleri ve yardımlarıyla fark ettikleri konulara çözümler önermeye, öğrendikleri bazı bilgileri yorumlamaya çalıştılar. Onlar, boş uğraşlarla vakit geçirmeyip üretmek istediler. Bu konuda Türk dünyasının farklı bölgelerindeki gençlerin çaba göstermesi kitabı daha değerli kılıyor.

Bilim adamı olmak bir cesaret işidir. Bu eserin yazarları da editörleri de genç ve cesur bireylerden oluşuyor. Bizler onlara yol göstermeye, bilim yolunda ışık olmaya çalıştık. Bu güzel esere imza attıkları için bu genç bilim insanlarını kutluyor, eserin Türklük Bilimi çalışmalarına kutlu olmasını diliyorum.

Prof. Dr. Nergis BİRAY

24.03.2022

Kırgız Türkçesinde Yansımali İkilemeler

*Aidina TAZHIYEVA**

Özet

Türkçenin söz varlığı içerisinde önemli bir yere sahip olan yansımalar, doğadaki canlı cansız bütün varlıkların seslerini ve görünüşlerini tasvir ve taklit etme yoluyla oluşur. İnsanlar günlük hayattaki ses ve görünüşleri en iyi şekilde yansımali kelimelerle ifade eder. Anlatıma canlılık katan yansımaların özellikle halk ağzında kullanımına daha çok rastlanmaktadır.

İkilemeler ise kavramı zenginleştirmek ve pekiştirmek amacıyla aynı cinsten iki kelimenin yan yana gelmesiyle oluşur. Türkçede bu tür yapılar diğer kelime türlerinde olduğu gibi yansımalarda da oldukça yaygın kullanıma sahiptir. İkilemeler yansıma kelimenin anlamını pekiştirir.

Kırgız Türkçesi sözlü geleneğe bağlı bir lehçe olarak hem yansımalar, hem ikilemeler hem de yansımali ikilemeler bakımından zengin bir lehçedir. Yansımalar anlatıma canlılık ve renk katarken yansımali ikilemeler anlatımı daha da zenginleştirir, anlatımın gücünü arttırarak konuya netlik kazandırır, düşüncüyü pekiştirir ve çokluk, süreklilik, kuvvetlendirme gibi ayrıntılarını da ortaya çıkarır.

Bu çalışmada Kırgız Türkçesinde yansıma seslerden oluşan ikilemeler üzerinde durulmaktadır. Kırgız Türkçesindeki ses yansımali ikilemeler ses ve yapı özellikleri bakımından incelenmektedir.

Anahtar Sözcükler: Kırgız Türkçesi, yansıma, ikileme, ses, yapı.

1. GİRİŞ

Tabiatta canlı ve cansız bütün varlıklar dolaylı ve doğrudan birtakım hareketlerin, gürtüleri kaynağı durumundadır. Tabiatın bu hareketliliği ve canlılığı karşısında onu sürekli gözlemleyen, onun bir üyesi olan ve konuşma yeteneğine sahip olan insan, tatma, koklama, duyma, görme ve dokunma duyularının yardımıyla tabiattaki bu canlılığı ve hareketliliği tarih boyunca adlandırmaya, söz biçimine getirmeye çalışmıştır (Zülfikar 1995: 1). Tabiatın elde edilen bu sözcükler *ses yansımali kelimeler* olarak bilinmektedir. Zeynep Korkmaz'ın deyişleriyle ses yansımali kelimeler insanoğlunun tabiattaki canlı cansız bütün varlık ve nesnelere ait sesleri benzetme ve taklit yolu ile çıkardığı seslerden oluşmaktadır (2009: 1188). Kırgız Türkçesinde yansıma kelimeler "*Tuurandı Sözdör/Taklidî Kelimeler*" başlığı altında incelenmektedir. Ses taklidine dayalı olan yansımalar "*Tabış Tuurandı Sözdör/Ses Yansımali Kelimeler*", görüntünün tasvirine dayalı olan yansımalar ise "*Eles Tuurandı Sözdör/Biçim (Görünüş) Yansımali Kelimeler*" olarak iki grup altında ele alınmaktadır (Abduvaliyev 2008: 342-347).

Türkiye Türkçesinde *ikilemeler* veya *tekrarlar* olarak adlandırılan kelime grupları Kırgız Türkçesinde *koş söz* olarak geçer. Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelir (Ergin 2013: 377). Hatipoğlu'nun deyişleriyle "*kavramı zenginleştirmek amacıyla aynı, yakın anlamlı veya zıt anlamlı sözcüklerin yan yana kullanılması ikilemeleri meydana getirir*" (1971: 9). İkilemelerin fonksiyon, vurgu, şekil ve yapı temelleri birbirinden farksızdır. Bunlar anlatımı pekiştirir, zenginleştirir ve anlatıma

*Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Denizli, Türkiye.

canlılık katar. Ergin'e göre tekrarların üç fonksiyonu vardır: kuvvetlendirme, çokluk ve devamlılık. Tekrarlar onlara temel olan kelimenin ya manasını kuvvetlendirmek için ya bir çeşit çokluğunu ifade için ya da devamlılığı belirtmek için yapılır (2013: 377). Ergin'e göre zamirler tekrara elverişli değildir (2013: 277). Bunun dışında her çeşit kelime türünden ikilemeler yapılabilir. Yansımali kelimeler ikilemelerde en çok kullanılan kelimelerdendir.

2. Kırgız Türkçesinde Ses Yansımali İkilemeler

Kırgız Türkçesinde ses yansımali ikilemelerin kullanımı oldukça yaygındır. Eş anlamlı veya eş sesli kelimeler bulunmadığı zaman aynı sözcüğü tekrarlayarak kolaylıkla ikileme yapılabilir. Dolayısıyla Kırgız Türkçesinde birçok yansımali ikilemeli şekli vardır.

İkilemeler yansıma kelimenin anlamını zenginleştirir, pekiştirir. Devamlılık, süreklilik, çokluk açısından doğal sese veya harekete çok daha yakın olmasını sağlayarak anlatımın gücünü artırır, konuya netlik kazandırır, düşüncüyü pekiştirir. Dolayısıyla sesin ya da hareketin birden fazla olduğunu, yoğunluğunu, şiddetini, gücünü bildirmede önemli bir yere sahiptir.

2.1. Kırgız Türkçesinde Yansımaların ve Ses Yansımali İkilemelerin Ses Özellikleri

Yansımaları oluşturan ünlü ve ünsüz seslerin her biri ayrı ayrı özelliklere sahiptir. Normalde hiçbir özelliğinin farkına varılmadan kullanılan yansıma kelimelere ses bilgisi açısından bakıldığında her sesin çok önemli olduğunu ve hiçbir sesin öylesine kullanılmadığını görmek mümkündür.

Ünlülerin ince kalın, düz, yuvarlak, geniş dar olma özelliklerine göre sesin şiddetini ve sürekliliğini anlamak mümkündür. Örneğin *tars*, *türs*, *tırs* kelimelerinin ünlülerine bakıldığında *tars* kelimesinde eylemin şiddetli ve yüksek sesle gerçekleştiği ve eylemi yapan nesnenin büyük veya sert olduğu, *türs* kelimesinde eylemin daha kısık bir sesle gerçekleştiği, *tırs* kelimesinde ise eylemin çok kısık bir sesle gerçekleştiği ve eylemi yapan nesnenin çok küçük ve hafif olduğu görülür. Aynı şekilde *baltay-*, *bultuy-*, *biltiy-*, *boltoy-*, *böltöy-* fiillerinin hepsi "tombul olmak, şişmek" anlamlarındaki biçim yansımalarıdır. Ancak tombul olmak ve şişmek anlamlarının haricinde de anlam taşımaktadırlar: *baltay-* 'kocaman ve ağırlığı olan', *biltiy-* 'itici ve çirkin', *boltoy-* 'tatlı ve tombul', *böltöy-* 'küçük ve şişkin', *bultuy-* 'küs ve tavırlı'.

Ünsüzler de aynı şekilde tabii sese en yakın olan ünsüz boğumlanma yeri ve tarzına göre seçilerek yansıma kelimeyi oluşturmaktadır. Çeşitli eşyalardan çıkan 'pat, küt' anlamlarındaki *tars*, *kars*, *bars* vb. örnekleri vermek mümkündür.

Yansımaliardaki ünlülerin kalın, ince; açık, kısa olması, onların anlamına da etki eder. İnce ünlülü seslerden kurulan yansımaliara bakıldığında hareketin veya sesin basit, ince, kuvvetsiz olduğu görülür (Biray 2014: 1094). Elbette ki ünlülerin yansımaliarda önemi büyüktür. Ünlüler ses yansımaliardaki gibi biçim yansımaliarda da aynı şekilde görüntünün veya hareketin kalın, kaba, sert veya ince, narin, yumuşak vb. özelliklerini gösterebilmektedir. Ancak biçim yansımaliarda ünsüzler sayesinde de bu gibi ve daha birçok benzer özelliği bulmak mümkündür. Mesela *calcakta-* ve *calcakta-* sözcüklerinin her ikisi de yerli yersiz konuşmak, sırtıtmak, gülmek, şaka yapmak anlamındaki yansıma fiillerdir. Ancak halk arasında *c*'li şekil olan *calcakta-* fiili gençler için, *k*'li şekil olan *calcakta-* fiili de daha çok orta yaş ve yaşlılar için kullanılır. *ırsaŋda-* ve *ırcaŋda-* fiilleri de hemen hemen aynı anlamda kullanılır. Daha çok 'sürekli sırtıtmak, şaka yapıp kendi kendine gülmek' anlamındadır. *s*'li şekil olan *ırsaŋda-* fiilinde yüzü küçük, zayıf biri gözümüzde

canlanırken *c*'li şekil olan *ırcaŋda-* fiilinde ise yüzü büyük, tombul birinin canlandığı açıktır. Bunun gibi birçok örnek verilebilir.

Yansımalarda kullanılan sesler bu kullanılışlarının dışında birçok açıdan incelenebilir. Yansımalar ses, vurgu, sesin ahengi, hız ve ritim çeşitliliği açısından ünlemler gibi değişkenlik gösterirler. Onlar, taklit edilen ses ya da hareketin hızlı veya yavaş, hafif veya sert, kısa veya uzun, yalın veya karmaşıklığına bağlı olarak bazen yavaş bazen sürekli bazen de çekip alırcasına hızlı, tez, kısa vurguyla söylenir ve çeşitlenirler (Biray 2014: 1093).

Kırgız Türkçesinde Yansımaların Ses Özellikleri:

1. Yansıma kökler çoğu zaman CVC ve CVCC kalıbında olur.
2. Hem biçim hem de ses yansımaları kelimelerin birincil biçimdeki bünyelerinde en az bir ünlü bulunmakta ve daha sonra ünlü uyumuna göre bu kökten yeni kelimeler türetilmektedir. Mesela *bit+pıl+dık* (bildircin sesi) *kür+kür+ök* (gürleme), *tomp+oŋ+do-* (tombul tombul hareket etmek) vb.
3. Ses yansımalarında birincil biçimlerin ünlüleri sabit değildir. Seslerin niteliklerine göre adlandırmalarında anlamca benzer birtakım çeşitleri ortaya çıkmıştır. Ünlülerin daralması, yuvarlaklaşması, incilmesi veya genişlemesi sonucu ortaya çıkan bu tür kelimeler aynı hareketin hızına, şiddetine veya yoğunluğuna bağlı seslerdir. Mesela, *tars, turs, tırs, tors, türs*.
4. Ön seste çoğu zaman patlayıcı ve sızıcı sesler kullanılır. Kırgız Türkçesi yazı dilinde kullanılan yansıma kelimeler ünlülerle ve ünsüzlerden *b, d, c, z, m, k, s, t, ç, ş*, sesleriyle başlar. Az miktarda *l, p* sesleri de yansıma kelimelerde ön seste bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinden farklı olarak *v, g, y, r, f, h* sesleriyle başlayan yansımalar yoktur.
5. Kelimenin sonunda *z, s, ş, c, r, ŋ* seslerinin tekrarlanması taklit edilen sesin uzun sürdüğünü gösterir. Mesela, *şır-r, bış-ş, kür-r, düŋ-ŋ*. Biçim yansımalarında bu özelliğe rastlanmamıştır.
6. CVCC kalıbındaki son sesi *-p, -t, -ç, -s, -k, -p* olan yansımaların çoğu, hareketin ya da sesin uzamadığını tam tersine kısa ve keskin bir şekilde sona erdiğini bildirir. Örneğin ses yansımaları kelimelerde *şalp, kart, karç, tırs, daŋk, bark, kark* vb. Bu özellik biçim yansımaları kelimelerde de aynıdır: *dirt, calt, selt, cilt, cark, bult, calp* vb.
7. Ses yansımaları kelimenin sonu *ŋ* sesi ile bitiyorsa taklit edilen seste kesinlikle bir yankılanma söz konusudur: *daŋ, zaŋ, düŋ, zıŋ, kaŋ, şaŋ* vb.
8. Ses yansımaları kelimenin sonu *r* sesi ile bitiyorsa taklit edilen sesin titreşimli bir şekilde uzadığı, birkaç kere olduğu veya tekrarlandığı bildirilir: *kaldır-kuldur, şar, topur, şangır* vb.
9. *t, p* sesleri ile biten yansımalar hareketin ya da sesin keskin bir şekilde olup çabuk bittiğini gösterir: *daŋgır-t, cal-p, möl-t, celbir-t, cel-p* vb.
10. Kırgız Türkçesinde kelime başında kullanılmayıp sadece ortada ve sonda görülen *-l* sesi hem ses yansımalarında hem de biçim yansımalarında kelime başında kullanılabilir: *lap, lep, lak, lek, lük, lok, lakıl-, lakıy-, lapıl-da-, lıkıy-, lokul-da-, lüküldö-, lokuy-* vb.

Kırgız Türkçesinde Ses Yansımaları İkilemelerin Ses Özellikleri:

Aynı kelimenin tekrarıyla oluşan ikilemeler, bir başka deyişle tam ikileme, birbirinin aynı olan sözcüklerden oluştuğu için ünlü ya da ünsüzlerinde bir değişiklik söz konusu

değildir. Bazı ikilemelerde ise iki ögenin bir tanesi ses açısından değişikliğe uğramaktadır. Bu gibi durumlarda yapılan değişiklik çoğunlukla ünlü *a* sesinin ikinci ögede *u* sesine dönüşmesi şeklinde karşımıza çıkar¹. Ünsüzlerde ise ses değişmesi daha çok ön seste görülmektedir.

1. Ünlü değişmesi: Genellikle birinci parçadaki *a* sesi ikinci parçada *u*'ya dönüşür: *calt-cult*, *çalp-çulp*, *kars-kurs*, *şalp-şulp*, *şapa-şupa*, *tak-tuk*, *tars-turs*, *taᅇur-tuᅇur* vb. Fakat başka ünlü sesler de değişebilmektedir: *kult-kult*, *kıᅇk-küᅇk*, *küᅇ-kıᅇ* vb.

2. Ünsüz değişmesi: Diğerleri kadar fazla değildir. Parçalar her zaman birbirini tamamlar. Tek başına kullanıldığında aynı anlamı vermeyebilirler: *bit-çıt*, *bıkı-çıkı*, *bitı-çıtı*, *baka-şaka*, *bapan-sapan*, vb.

3. Ünsüz türemesi: İkilemenin birinci parçası ünlü ile başlıyorsa ikinci parçada *d*, *s*, *c*, *ç*, *t*, *ş*, *m* ünsüzlerinden biri türeyebilir. Genellikle tek başına kullanılmayan iki parça birleşerek bir anlam vermektedir: *eᅇgi-deᅇgi*, *ileᅇ-salaᅇ*, *öröp-cöpöp*, *olk-solk*, *oᅇko-çoᅇko*, *iᅇ-cuᅇ*, *uu-duu*, *uu-çuu*, *opur-topur*, *ömbül-dömbül*, *ıbur-şıᅇur*, *ıyıkı-tıyıkı*, *ız-mız*, *apırık-sapırık* *aypap-caypap* vb.

4. Ünlü türemesi: Çoᅇu zaman birinci parçanın sonunda görülür: *dükü-dük*, *şapa-şap*, *taka-tak* vb.

a-u	ı-u	a-u, ı-u	a-ü, ı-ü	o-u
calt-cult	çiy-çuy	takır-tukur	kaᅇır-küᅇür	kobur-kubur
tak-tuk	kıcuᅇ-kucuᅇ	kacı-kucu	kaldır-küldür	
kars-kurs	cılt-cult	baldur-buldur		
kart-kurt		şaldır-şuldur		
caᅇ-cuᅇ	b-ç	b-ş	ç-p	k-s
çalp-çulp	bit-çıt	baka-şaka	çiy-piy	kobur-sobur
şarp-şurp	bıkı-çıkı	baltan-şaltan		
karpa-kurpa	bitı-çıtı			
şam-şum	bırın-çırın			
şapa-şupa	k-m			
kaldan-kuldan	kıᅇk-mıᅇk			

Tablo 1: Ses Yansımali İkilemelerde Ses Değişmeleri

İkilemenin biri ünlü ile başlıyorsa onu tamamlayan diᅇer ögenin başında bir ünsüz türeyebilir. Ünlü ile başlayan öge genellikle birinci öge durumundadır. Genel olarak ünsüz türemesi ikilemenin ikinci ögesinin başında gerçekleşirken ünlü türemesi ise ikilemenin birinci ögesinin sonunda ya da her ikisinin de sonunda gerçekleşir.

¹Daha geniş bilgi için bkz. Tuna, Osman Nedim, (1950), "Türkçede Tekrarlar", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III/3-4, s. 429-477) ve Karahan, Leyla, (2008), "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armaᅇanı* (Ed. Ekrem Arıkoᅇlu), Ankara: Akçaᅇ Yayınları, s.140-148.

c türemesi	s türemesi	d türemesi	b türemesi	t türemesi
ebirep- cebirep	ebil-sebil	elbeñ-delbeñ	adır-büdür	añ-tañ
ebilip- cebilip	eltek-seltek	alba-dalba	ıç-bıç	arsak-tersek
elep-celep	apırık-sapırık	eñgi-deñgi	ürül-bürül	ıykı-tıykı
elp-celp	erbeñ-serbeñ	eñgir-deñgir	ız-bız	opur-topur
ırıñ-cırıñ	ıpır-sıpır	eñgil-deñgil		uygu-tuygu
opur-capır	öydük-söydük	ombul- dombul		
	arbañ-sarbañ			
ş türemesi	ç türemesi	m türemesi		
ıbir-şibir	ımır-çımır	ız-mız		
udur-şudur	oñko-çoñko			
a türemesi	ı türemesi	ö türemesi	u türemesi	ü türemesi
şapa-şap	ızı-çuu	düpö-düp	çuru-çuu	kürü-güü
taka-tak	bıç-ıbıç			

Tablo 2: Ses Yansımali İkillemelerde Ses Türemesi

Ses yansımali ikilemeler sesin ya da hareketin kısa, uzun, yavaş, hızlı, sert, yumuşak, sürekli ya da süreksiz gibi özelliklerinin daha da açık ve net olmasını sağlar. Elbette ki türemiş şekillerle, bazı eklerin yardımıyla da bu tür özellikleri açığa çıkartmak mümkündür. Fakat bu her zaman etkili değildir. İkillemeler anlatımı daha da canlı ve anlaşılır duruma getirmektedir.

Yansıma Fiil	Türevli Yansıma	Aynen İkillemeli Yansıma	Farklı İkillemeli Yansıma
<i>kars et-</i> (Sert ama tek bir ses)	<i>kars+ıl+da-</i> (Bir kaç tane ses, fakat birbirinden farklı mı değil mi belli değil)	<i>kars-kars et-</i> (Sesler aynı, bir birine çok benziyor)	<i>kars-kürs et-</i> (Sesler farklı, biri diğerinden daha ince)
<i>cilt et-</i> (Işıltı bir kere ve aniden ortaya çıkıyor)	<i>Cilt+ıl+da-</i> (Işıltı sürekli parlar)	<i>cilt-cilt et-</i> (Işıltı yanar, söner ve tekrar ortaya çıkar)	<i>cilt-cult et-</i> (Birden fazla ışılı biri yanınca diğeri söner)

Tablo 3: Çeşitli Kullanım Şekillerine Göre Yansıma Fiiller

İkilemeli yansımaların ögeleri her zaman anlamlı değildir. Bazı ikilemelerde eş anlamlı kelimeler kullanılırken bazılarında eş sesli fakat anlamsız kelimeler de kullanılabilir. Örneğin *cilt-cult* ikilemesindeki ikinci öge *cult* tek başına hiçbir yerde kullanılmaz, sadece *cilt* ile birlikte anlam kazanmaktadır.

Ses yansımali ikilemeleri ögeleri bakımından her iki ögesi de anlamlı, her iki ögesi de anlamsız ve bir ögesi anlamlı diğeri anlamsız olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.

İki ögesi de anlamlı	İkisi de anlamsız	Biri anlamlı, diğeri anlamsız
baldır-buldur (açık ve net olmayan)	ızıı-ızıı (durmadan aralıksız)	cilt-cult (parıl parıl)
melt-kalt (dolu, ağzına kadar)	ıı-cıı (belirsiz, bilinmeyen)	udur-şudur (hışırtı)
kaldır-şaldır (paldır küldür)	olk-solk (kararsız)	şaldır-şuldur (takır tukur)
küñk-mıñk (et-) (söylenmek)	aki-çükü (tüm incelikler)	şarp-şurp (şapırdayan)
dabirt-dübürt (tapırtı, patırtı)	ilki-salkı (ağır, yavaş)	ileñ-salañ (zar zor, güçlkle)
uu-duu (uğultu)	ıykı-tıykı (karışıklık, zıtlasma)	arsak-tersek (inişli çıkışlı)
burk-şark (fokur fokur)	orgu-bargı (kaba saba)	kobur-sobur (net duyulmayan sesler)
baltañ-şaltañ (pasaklı, çapaçul)	tam-tuñ (zar zor, güçlkle)	şabır-şubur (hışıltı, hışırtı)

Tablo 4: Ögelerin Anlamı Bakımından Ses Yansımali İkilemeler

İkilemeler genel olarak eş anlamlı, zıt anlamlı ve eş sesli kelimelerin bir araya gelmesiyle veya aynı sözcüğün tekrarlanmasıyla oluşur. Kırgız Türkçesi yansımalarında en çok görülen ikileme şekli bir sözcüğün aynen tekrarlanması ile oluşan yansımali ikilemelerdir. Hemen hemen bütün birincil ve ikincil biçim yansımaların anlamını güçlendirmek için aynı kelime tekrarlanarak kolaylıkla ikileme yapılabilir. Eş sesli kelimelerden oluşan ikilemeler tam ikilemeyi izlemektedir. Eş sesli ikilemelerin ögeleri bazen birbirine uyumlu eş anlamlı kelimeler olabilir. Mesela, *kacı-kucu*, *baldır-buldur* ikilemelerinin iki ögesi de anlamlıdır. Fakat bu tür yansımaların ögelerinden biri çoğunlukla anlamsız olur. Mesela, *şarp-şurp* dalgaların kıyıya vurduğunu anlatan bir ikilemedir. Burada *şarp* yansımalarının anlamı vardır. *şarp-şarp et-*, veya *şarpıda-* fiilinde bahsi geçen anlamda kullanıldıklarını görmek mümkündür. Ancak *şurp* kelimesi tek başına anlamsızdır. Bir sonraki sırada eş anlamlı kelimelerden oluşan ikilemeler vardır. Ögelerin ikisi de aynı anlamda olan ikilemeler aynı zamanda eş sesli olabilmektedir.

Aslında ikilemeler zıt anlamlı iki kelimenin bir araya gelmesiyle de oluşabilmektedir. Fakat Kırgız Türkçesinde zıt anlamlı ikilemeler diğerkelime türlerinde çok sayıda görülse

de yansımalar üzerine yapılan tarama ve derlemelerde örneğine rastlanmamıştır. Ancak Kırgız Türkçesindeki yansımaları kapsamlı bir şekilde araştıran Kудaybergenov *cım-cırt* ve *tım-tırs* örneklerini vererek, bunların zıt anlamlı ikilemeler olduğunu söylemiştir (1980: 71). Bahsettiğimiz *cım* ve *tım* sessizliği, sakinliği anlatan yansıma sözcükler olsa da *tırs* ve *cırt* bir ses yansımasıdır, dolayısıyla zıtlık ifade ederler. ‘Çok sessiz, çıt yok, çok sakin’ anlamlarında kullanılan bu kelimeler sözlüklerde *cım-cırt*, *tım-tırs* olarak değil *cımcırt*, *tımtırs* şeklinde birleşik olarak verilmiştir (KTTS 1969: 233, 636; KS 1998: 211, 731; KTS 2018: 593, 2023).

Sonraki araştırmalarda tespit edilen ikilemelerden yansıma olmayan *cık-cıyma* ve *kıcı-kıyma* kelimelerini ele alacak olursak *cıkılda-* (dolu dolu olmak) *kıcılda-* (kaynamak, çok miktarda olmak) sözcüklerinin yansımalarından türeyen fiiller olduğu görülür. Dolayısıyla ikilemenin birinci ögeleri *cık* ve *kıcı* bir yansımadır. Ancak *kıyma* ve *cıyma* bir yansıma değildir.

İkisi de aynı kelimedenden oluşur.	Zıt anlamlı kelimelerden oluşur	Eş anlamlı kelimelerden oluşur	Eş sesli kelimelerden oluşur	Farklı kelimelerden oluşur
calt-calt		calt-cılt	calt-cult	
burk-burk bork-bork		burk-şark burkan-şarkan		
şatır-şatır		şatır-şıtır	şatır-şutur	
ız-ız		ızı-çuu	ız-mız	
kalt-kalt		melt-kalt	kalt-kult	
topoŋ-topoŋ		opoŋ-topoŋ		
şaldır-şaldır		şaldır-küldür	şaldır-şuldur	
kaŋk-kaŋk		kaŋk-küŋk		
kölç-kölç şalp-şalp		köl-şal	şalp-şulp	
şarp-şarp			şarp-şurp	
cım-cım	cım-cırt			
tım-tım	tım-tırs			
kıcı-kıcı		kacı-kucu kıcı-kucu		kıcı-kıyma
				cık-cıyma
				cıt-cıbir

Tablo 5: Ses Yansımaları İkilemelerin Çeşitleri

2.2. Birincil Ses Yansımaları İkilemeler

Birincil ses yansımaları ikilemeler şu şekilde oluşmaktadır:

+s *kar+s kar+s*: 1. Tak, tok. 2. Kahkaha veya yüksek sesle gülme (KTS, 1131), *bor+s bor+s*: İnsan gülünce veya köpek havlayınca kısa ve kesik çıkan ses (KTS, 392).

+p *çal+p çul+p*: Şap, suya basınca veya öperken çıkan ses (KTS, 691), *kür+p kür+p*: Kaptaki sıvıların çalkalandığı zaman çıkardığı ses (KTS, 1472).

+t *möl+t möl+t*: damla damla, küçük küçük (KTS, 1571), *mel+t-kal+t*: dopdolu, ağzına kadar (KTS, 1539).

+k *bur+k şar+k*: fokur fokur (KTS, 438), *bıl+k bıl+k*: pıt pıt (KTS, 345), *kor+k kor+k*: homurtu (KTS, 1322), *dağ+k dağ+k*: “tan, tangır tungur” diye çıkan ses (KTS, 783), *kıl+k kıl+k*: lıkır lıkır, lık lık (KTS, 1227).

+ç *kal+ç kal+ç*: Öfkelenince, heyecanlanınca, korkunca titremek (KTS, 1064), *kar+ç kar+ç*: pat, sert bir şeyler kırıldığında veya çarpıştığında çıkan ses (KTS, 1120), *bar+ç-bar+ç*: kütür kütür (KTS, 258).

2.2.1. Ad Görevinde Birincil Ses Yansımali İkilemeler

Çocuk dilinde görülebilen bu ikilemelere şu örnekler verilebilir: *apap* (mama, yiyecek), *bumbum* (araba, araç), *avav* (köpek), *tahtah* (oyuncak tüfikle oynanan oyun), *ayay* (cici, yeni, güzel).

çuru-çuu: gürültü, patırtı (KTS, 760), *kürü-güü*: gürültü (KTS, 1473), *uu-duu*: uğultu (KTS, 2169), *ızı-çuu*: gürültü, patırtı (KTS, 982).

“*Erten menen cumuşka kelsem çuru-çuu/* Sabahleyin işe geldiğimde gürültü vardı” (Sıdıkova 2013: 169).

“...*düğ-düğ kep tarasın degen maksat menen uşu erööldü oylop taap, atayı ötkörüp oturbaybı/* ...herkes duysun, büyük söylenti olsun diye bu kapışmayı düşünüp, bilerek gerçekleştirmektedir” (Barçın 2013: 36).

2.2.2. Fiil Görevinde İkilemeli Birincil Biçimler

Fiil görevinde doğrudan ikilemeli birincil biçimlere rastlanmamıştır.

“...*men aň-taň boydon üyümö kayttım/* ...ben şaşkın bir hâlde evime döndüm” (Madılbay 2011: 97).

2.2.2.1. Yardımcı Fiillerle Kurulan Birincil Ses Yansımali İkilemeler

Yansıma kelimeler, ikileme hâlinde daha fazla kullanılmaktadır. Özellikle ikilemeyle beraber yardımcı fiil de kullanılırsa anlatım daha kesin ve daha zengin olur. En çok kullanılan yardımcı fiil *et-* ve *bol-* fiilleridir.

et- Fiiliyle Oluşmuş Birincil Ses Yansımali İkilemeler

bıc-bıc et-: kaynamak, mayalı bir şeyin kabarıp köpürmesi (KTS, 339), *bık-bık et-*: fıkır fıkır etmek, kaynamak (KTS, 342), *celp-celp et-*: dalgalanmak, kıpırdamak (KTS, 558), *künk-münk et-*: açık konuşmamak, mırıldanmak (KTS, 1466), *bilk-bilk et-*: seğirmek, hafifçe oynamak (KTS, 345), *cım-cım et-*: parlamak, ışıdamak (KTS, 593), *çiy-çuy et-*: cik cik etmek (KTS, 735).

“*Kiçine şam-şum etip alsanar bolot ele.../* Biraz bir şeyler atıştırmanız iyi olurdu...” (Dumbadze 2011: 152).

“*Ayalım künk-münk ete baştı.../* Hanımım bir şeyler mırıldanmaya başladı.” (Abu-Bakar 2013: 98).

bol- Fiiliyle Kurulan Birincil Ses Yansımali İkilemeler

bas-bas bol-: sakinleşmek, durmak (KTS, 268), *bit-çit bol-*: paramparça olmak (KTS, 352), *melt-kalt bol-*: dolup taşmak, gereğinden çok olmak (KTS, 1539), *olku-solku bol-*: tereddüt etmek, kararsız davranmak (KTS, 1631), *tım-tım bol-*: susmak, sakinleşmek (KTS, 2023), *añ-taň bol-*: hayret etmek, şaşkırtmak (KTS, 117).

“...*Solto menen Sarıbağış Kırgızdarı uruşup, sarbağış talkandalıp, ceñilip bit-çit bolup kaçkan/ Solto ile Sarıbağış Kırgızları kavga etmiş ve Sarıbağış boyu yenilerek darmadağın bir şekilde kaçmış.*” (Soltonoyev 2013: 129).

“*Bul sözdü ukkandın oozu açılıp, aň-taň bolo tüşöt / Bu lafı duyanın ağızı açık kalıp şaşırır.*” (Batırkulov 2011: 155).

kıl- Fiiliyle Kurulan Birincil Ses Yansımali İkilemeler

bas-bas kıl-: Sakinleştirmek, yatıştırmak, durdurmak (KTS, 268), *çiy-pıy kıl-*: alelacele sıcak ve hafif bir şeyler hazırlamak (KTS, 735).

“*Bolgonu üç katın, birook ızı-çuu tüşüp, aptalaptı başına kötörüp ciberişkende dükünçü tartip saktagıla dep araň bas-bas kıldı/ Sadece üç tane kadın gürültü kopartıp, çevredekilerin dikkatini çekince bakkal sessiz olun diye sakinleştirdi.*” (Aytmatov-3 2008: 22).

“...*Isık-Köl Kırgızın çapmak bolup, Isık-Kölgö barganda Kazaktı bit-çit kılıp ceñgende, Berdikoco özü kaçıp kutulgan/ Isık Köl Kırgızlarına saldırmak için Isık Köle vardıklarında Kazakları darmadağın edip yendiğinde, Berdikoco kendi kaçıp kurtulmuştu.*” (Soltonoyev 2013: 128).

2.2.2.2. Öteki Fiillerle İkilemeli Birincil Biçimler

İkileme hâlinde genelde bir hareket fiiliyle kullanılırlar. İkilemeler eyleme uygun olarak birbirini tamamlar.

calt-calt kara-: sürekli bakmak, bakınmak (KTS, 492), *kürü-küü tüş-*: gürültü çıkarmak (KTS, 1473), *oňko-çoňko at-*: takla atmak, devrilip yuvarlanmak (KTS, 1638), *kıt-kıt kül-*: kıkır kıkır gülmek (KTS, 1248), *cım-cım kül-*: gözleri parlayarak gülümsemek (KTS, 593).

“...*boz corgo minet ızgıtıp, kırk cılkı kubalayt ekemin ee, çañdatıp! - dep kıt-kıt külöt.../ ...boz yorgaya binip koşturarak kırk atı tozu toprağa katarak kovalayacağım, deyip kıkır kıkır güler.*” (Osmanaliyev 2013: 191).

“*Ceñem kurgur, abam üzülgönün ukkanda ele çiy-pıy çıga cer çapçıp cıgılğan boydon tilden kaldı/ Zavallı yengem, abimin üzülüğünü duyunca darmadağın olup yeri kucaklayarak düştü ve konuşamaz oldu.*” (Kalıkov 2013: 17).

“*Şohin Nizom ontolop başın öydö kötörüp, bit-çiti çıkkan samolyotko karadı/ Şohin Nizom zar zor başını kaldırıp, param parça olmuş uçağa baktı.*” (Bahti 2012: 167).

2.3. İkincil Ses Yansımali İkilemeler

+**Ir** / +**Ur** *ab+ır dab+ır*: patır kütür, hızlıca (KTS, 22), *eñg+ır deñg+ır*: serssem, herhangi bir sebeple bilinci ve duyguları zayıflamış olan (KTS, 885), *ıp+ır sıp+ır*: dökülmüş, saçılmış (KTS, 964), *op+ur top+ur*: kalabalık, karışıklık (KTS, 1658), *küb+ür şıb+ır*: dedikodu, lakırdı, söylenti (KTS, 1448), *kıld+ıt kıld+ır*: tıklar tıklar (KTS, 1224).

“Zalda **kübür-şıbr** köböyüp ketti, süylöp catkandın ünü taptakır ele ugulbay kaldı/ Salonda lakırdı sesleri çoğalıp konuşanın sesi hiç duyulmaz oldu.” (Rasputin 2012: 50).

“Toykananın eşiğinde **opur-topur** köp / Dügün salonunun kapısında kalabalık çok.” (Ustat 2013: 109).

+ıl / +ul ap+ıl tap+ıl: aceleyle, telaşla (KTS, 120), kap+ıl tap+ıl: aniden, birdenbire, ansızın (KTS, 1098), eng+ıl deng+ıl: farklı farklı, değişik (KTS, 885), omb+ul domb+ul: yamuk, eğri büğrü, yamru yumru (KTS, 1633).

“Aŋgeme carıyalagandan kiyin köp ötpöy aga **kapıl-tapıl** colugup kaldım/ Hikâye yayımladıktan sonra çok geçmeden ansızın onunla karşılaştık.” (Usubaliyev 2011: 42).

“... itterin **apıl-tapıl** bekitip kalat/ ... köpeklerini aceleyle saklarlar.” (Cigitov 2011: 8).

+a / +ı / +u / +o bık+ı çık+ı: ufak tefek incelikler, detaylar (KTS, 342), bit+ı çit+ı: anlaşılmaz, karışık (KTS, 352), bak+a şak+a: gürültü, patırtı, neşe dolu sesler (KTS, 228), kac+ı kuc+u: gürültü patırtı (KTS, 1041), bid+ı bid+ı: vıdı vıdı (KTS, 341), bic+ı bic+ı: sayıca çok fazla, kalabalık (KTS, 339).

“**Baka-şaka**, baarının köñüldörü caydarı, tamaşa, külkü/ Neşe dolu sesler, herkesin morali yüksek, şakalaşmalar, gülmeler” (Tazabekov 2011: 81).

“... koridor, galereyaları da kıyma-çıyme, **biti-çiti** kuruluştur / ... koridor, salonları karışık, darmadağın bir şekilde kurulmuş.” (Toktomuşev 2012: 211).

+Ap al+ap cel+ep: heyecanlı, coşkulu (KTS, 74), al+ap şal+ap: gereğinden çok, yeterince, iyice (KTS, 74), ör+öp cör+öp: şöyle böyle (KTS, 1705).

“Cürögü **elep-celep** bolup, köödönünö sıybay birde oturup, birde turat/ Kalbi duracakmış gibi olup, içi içine sığmayarak bazen oturup, bazen kalkar.” (Aytmatov-7 2008: 27).

Ad ve fiil görevindeki ikincil ses yansımaları ikilemelere rastlanmamıştır.

2.3.1. Yardımcı Fiil Görevindeki İkincil Ses Yansımaları İkilemeler

Burada da birincil ses yansımaları ikilemelerde olduğu gibi önde gelen yardımcı fiiller *et-* ve *bol-* fiilleridir. *kıl-*, *de-* yardımcı fiilleri ise çok fazla kullanılmaz.

et- Fiiliyle Kurulan İkincil Ses Yansımaları İkilemeler

celbir-celbir et-: dalgalanmak, hareketli olmak kıpırdamak (KTS, 554), *şıldır-şıldır et-*: şırıldamak (KTS, 1902), *bıdı-bıdı et-*: vıdı vıdı etmek (KTS, 342), *şuudur-şuudur et-*: hışırtı etmek (KTS, 1917), *tıbir-tıbir et-*: tıpır tıpır etmek (KTS, 2019).

bol- Fiiliyle Kurulan İkincil Ses Yansımaları İkilemeler

ımur-çımır bol-: uyuşmak, tutulmak, karıncalanmak (KTS, 959), *elep-celep bol-*: aşırı heyecanlanmak (KTS, 874), *olku-solku bol-*: tereddüt etmek, kararsız kalmak (KTS, 1631).

2.3.2. Diğer Fiillerle Kurulan İkincil Ses Yansımaları İkilemeler

İkincil ses yansımaları ikilemeler diğer fiillerle kullanıldığı örnekler daha çok halk ağzına dayanır: *dildir-dildir uç-*, *baldır-buldur süylö-*.

2.4. İkilemeli Türemiş Yansımalar

Hamza Zülfikar yansımaları ikilemeler hakkında “Ses yansımalarında önemli bir yer tutan ikilemeler sürekliliği anlatmak, anlamı pekiştirip, zenginleştirmek, söyleyişe ahenk

katmak ses ve söz benzerliği sağlayarak tabii sese daha çok yaklaşmak, iki kelimeyle bir kavramı adlandırmak, ortaklaşa yeni bir anlam elde etmek amacıyla birincil ya da ikincil biçimlerin tekrarlanması” (1995: 161) diye tanımlama yapmıştır.

Bu durumda ikilemeler sadece birincil ve ikincil biçim yansımalarından mı yapılır, türevlerde ikileme yok mudur diye soru ortaya çıkmaktadır. Kırgız Türkçesinde aşağıdaki eklerle kurulmuş türevlerde de ikilemeli şekiller mevcuttur. *et-* yardımcı fiili başta olmak üzere diğer yardımcı fiillerle de kullanılmaktadır.

-ŋ *cim+ı-ŋ cim+ı-ŋ*: parlamak, ışıldamak. (KTS, 594), *kıd+ı-ŋ-kıd+ı-ŋ*: tıpış tıpış (KTS, 1219), *barb+a-ŋ-barb+a-ŋ*: böbürlenmek (KTS, 257).

+k *bagc+a-k bagc+a-k*: neşeli, keyifli (KTS, 223), *balp+a-k balp+a-k*: paytak paytak (KTS, 245), *balt+a-k şalt+a-k*: pasaklı, çapaçul (KTS, 245).

+t *kıld+ır+t kıld+ır+t*: takır takır (KTS, 1224), *küld+ür+t küld+ür+t*: paldır küldür (KTS, 1255).

+Ap/+Ip/+Op/+Up *eb+il+ip ceb+il+ip*: üstüne düşerek sevmek (KTS, 853), *eb+ir+ep ceb+ir+ep*: susmadan devamlı konuşuyor olmak (KTS, 852), *op+ur+up cap+ır+ip*: birden, kısa sürede, hemen (KTS, 1658), *op+ur+ap top+ur+ap*: hepsi birden, kalabalık oluşturarak (KTS, 1658), *öb+ür+öp cöb+ür+öp*: kalabalıkça, cümbür cemaat (KTS, 1687).

SONUÇ

Kırgız Türkçesinde yer alan ses yansımaları ikilemeler çoğunlukla kelimenin manasını kuvvetlendirmek, çokluğu ifade etmek veya devamlılığı belirtmek için kullanılır. Ses yansımaları ikilemeler zıt anlamlı, eş anlamlı, eş sesli ve aynı kelimenin tekrarlanmasıyla oluşur. Kırgız Türkçesindeki yansımalar en çok kullanılan ikileme şekli aynen tekrarlardır. Eş anlamlı ve eş sesli ikilemeler onu takip etmektedir. Zıt anlamlı kelimelerden oluşan ses yansımaları ikilemelerden iki tane vardır.

İki ögenin bir tanesi ses açısından değişikliğe uğramaktadır ve bu gibi durumlarda yapılan değişiklikler çoğunlukla ünlü *a* sesinin ikinci ögede *u* sesine dönüşmesidir: *kars-kurs*, *calt-cult* vb. Ünsüzlerde ise ses değişmesi daha çok ön seste görülmektedir.

Yansımaları ikilemelerin bir ögesi ünlü ile başlıyorsa onu tamamlayan diğer ögenin başında bir ünsüz türeyebilir. Ünlü ile başlayan öge genellikle birinci öge durumundadır. Genel olarak ünsüz türemesi ikilemenin ikinci ögesinin başında gerçekleşirken ünlü türemesi ise ikilemenin birinci ögesinin sonunda ya da her ikisinin de sonunda gerçekleşir. İkinci ögenin başında türeyen ünsüz sesler genelde *c*, *s*, *d*, *t*, *b*, *ş*, *ç*, *m* sesleridir. *s*, *c*, *d* türemeleri ise daha çok görülür.

Ses yansımaları ikilemeleri oluşturan ögeler her zaman anlamlı değildir. Bazı ikilemelerde eş anlamlı kelimeler kullanılırken bazılarında eş sesli fakat anlamsız kelimeler de kullanılabilir. Ögeler bakımından; ikisi de anlamlı ikisi de anlamsız, biri anlamlı diğeri anlamsız olmak üzere üç gruba ayırmak mümkündür.

Kırgız Türkçesinde yansımalar birincil ve ikincil biçimlerde kullanılmakla birlikte türevlerde de ikileme şeklinde kullanılabilir.

KAYNAKÇA

ABDULDAYEV, Esenkul; İSAYEV, Döölötaalı (1969), *Kırgız Tilinin Tüshündürmө Sөzdügü*, Frunze: Mektep.

ABDUVALİYEV, İbrahim (2008), *Kırgız Tilinin Morfologiyası*, Bişkek: Poligraf Resurs.

- ABDUVALİYEV, İbrahim; SADIKOV, Taşbolot (1997), *Azırkı Kırgız Tili Morfologiya*, Bişkek: Aybek.
- ABU-BAKAR, Ahmedhan (2013), "Tooluktardın Ermegi" *Cañı Ala-Too*, Ocak, 1.
- ARIKOĞLU, Ekrem; ALİMOVA, Cıldız; ASKAROVA, Rahat; SELÇUK, Bilge Kağan (2018), *Kırgızca-Türkçe Sözlük I-II*, Ankara: Bengü Yayınları [KTS].
- AYTMATOV, Çingiz (2008), *Çıgarmalarının Segiz Tomduk Cıynagı*, Biyiktik, 1-8 Cilt, Bişkek.
- BAHTİ, Mehmon (2012), "Karıya" (Çev. Kamal), *Cañı Ala-Too*, Mart, 3/150-185.
- BARÇIN (2013), "Erööl" *Cañı Ala-Too*, Mart, 3/3-52.
- BİRAY, Nergis (2014), "Kazak Türkçesinde Yansımali İkilemeler-Ses Özellikleri Bakımından", *VI. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu* (4-7 Aralık, 2013), C. II. s. 1091-1105.
- CİGİTOV, Salican (2011), "İt Ataar Cana Başkalar", *Cañı Ala-Too*, Mart, 3/3-44.
- DAVLETOV, Samak; KUDAYBERGENOV, Sarıbay (1980), *Azırkı Kırgız Tili, Morfologiya*, Frunze.
- DUMBADZE, Nodar (2011), "Kan" (Çev. Anatay Ömürkanaov), *Cañı Ala-Too*, Aralık, 12/150-159.
- ERGİN, Muharrem (1958), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- GENCAN, Tahir Nejat (1947), "Yansımalar Yahut Ses Kelimeler Onomatopeler", *Ergene*, S. 4-5, s. 9-10, İstanbul.
- GENCAN, Tahir Nejat (1975), *Dilbilgisi*, İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1971), *Türk Dilinde İkileme*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- HATİBOĞLU, Vecihe (1978), *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- KALIKOV, Şekerbek (2013), "Ciyde Burak", *Cañı Ala-Too*, Kasım, 11.
- KARAHAN, Akartürk (2006), "Memlük-Kıpçak Türkçesi Söz Varlığı: Yansıma Fiiller Üzerine Bir İnceleme", *TÜBAR*, C. 20, s. 105-124.
- KARAHAN, Fettah (2011), *Çağdaş Türk Lehçelerinde Yansıma Kelimeler*, Kafkas Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Kars.
- KARAHAN, Leyla (2008), "Tekrar Gruplarında Ünlü Düzeni-Anlam İlişkisi Üzerine Düşünceler", *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Ed. Ekrem Arıkoğlu), Ankara: Akçağ Yayınları, s. 140-143.
- KERİMCANOVA, Bübü (1940). *Kırgız Tilindegi Tuurandı cana Sırdık Sözdördün Grammatikalık Özgöçölüğü*, Frunze.
- KOCA, Ergün, "Çocuk Dilindeki Yansıma Kelimeler" <http://turkoloji.cu.edu.tr/>
- KOCA, Ergün, "Kırgız ve Türk Dillerindeki Yansıma Kelimelerin Türetilme Sistemi ve Türetme Ekleri", <http://turkoloji.cu.edu.tr/>
- KORKMAZ, Zeynep (2009), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- KUDAYBERGENOV, Sarıbay (1957), *Podrajatelniye Slova v Kirgizskom Yazıke*, Frunze: Kirgızuçpedgi.
- KUDAYBERGENOV, Sarıbay (1980), *Kirgız Adabiy Tilinin Grammatikası*, Frunze: İlim.
- KUDAYBERGENOV, Sarıbay (1981), *Kirgız Tilindegi Elestüü Etişter*, Frunze: İlim.
- MADILBAY, Turusbek, (2011), “Menin Amerikam, ce Cañıdan Amerikanı Açuu” *Cañı Ala-Too*, Şubat, 2/90-100.
- OSMONALİYEV, Kaçkınbay (2013), “Akmağı kim?” *Cañı Ala-Too*, Eylül.
- RASPUTİN, Valentin (2012), “Coluguu” (Çev. Alım Toktomuşev), *Cañı Ala-Too*, Nisan, 4/40-61.
- SIDIKOVA, Kalen (2013), “Akıykattı Tuu Tutkan”, *Cañı Ala-Too*, Mayıs, 5/168-176.
- SOLTONOYEV, Belek (2013), “Kızıl Kirgız Tarihı Kitebinen”, *Cañı Ala-Too*, Mart, 3/121-132.
- TAZABEKOV, Kasimbek (2011), “Kurmancan Datkanın Kızı”, *Cañı Ala-Too*, Şubat, 2/76-90.
- TOKTOMUŞEV, Alım (2012), “Baarın Bilgim Kelet” *Cañı Ala-Too*, Haziran, 6/230-238.
- TUNA, Osman Nedim (1947), “Tabiat Taklidi Sözlerden Fiil Yapan Ekler”, *Türk Eli*, S. 4, s. 5-7.
- TUNA, Osman Nedim (1950), “Türkçede Tekrarlar”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, III/3-4, s. 429-447; IV/1-2, s. 35-83.
- TÜRKAY, Kaya (1978), “Kaşgarlının Derlediği Yansıma Sözcükler”, *Ömer Asım Aksoy Armağanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 241-257.
- USTAT, (2013), “Üç Aңgame” *Cañı Ala-Too*, Şubat, 2/104-114.
- USUBALİYEV, Beyşebay (2011), “Bayagılar” *Cañı Ala-Too*, Eylül, 9/42-63.
- YUDAHİN, Kostantin (1965), *Kirgizsko-Russkiy Slovar*, Sovetskaya Ensiklopediya, Moskva.
- YUDAHİN, Kostantin (1998), *Kirgız Sözlüğü I-II*, (Çev. Abdullah Taymas), Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- YUNUSALİYEV, Bolot (1951), *Kirgız Tilin Okutuunun Kee Bir Maseleleri Cönündö*, *Mugalimderge Cardam* Der. №6, Frunze.
- YUNUSALİYEV, Bolot (1959), *Kirgızskaya Leksikologiya*, Frunze: İlim.
- YUNUSALİYEV, Bolot (1985), *Tandalgan Emgekter*, Frunze: İlim.
- ZÜLFİKAR, Hamza (1995), *Türkçede Ses Yansımaları Kelimeler*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Zeynolla Sanik'in Eserlerinde Zihniyet ve Millî Kimlik

*Aktan Ayman SOVETKIZI**

*Aktanova Şolpan SOVETOVNA***

*Akt. Sema EYNEL****

Bugünkü Kazak edebiyatına büyük izler bırakan yazar, tarihçi, etnograf, halkbilimci Zeynolla Sanik 15 Nisan 1935'te Çin Halk Cumhuriyeti ile Kazak Özerk bölgesi Şağantoğay ilçesinde doğmuştur. Çin'in başkenti Pekin'de lisans eğitimini tamamlayan yazar, hayatının tümünü halkın başından geçen tarihî olayları incelemekle, güzel ve tarihî eserler yazmakla geçirmiştir.

Zeynolla Sanik, tarihçi ve bilim adamı olarak yürüttüğü araştırmalarının neticesinde birkaç tarihî roman da kaleme almıştır. Özellikle, Karakerey Kabanbay'ın hayatı ile kahramanlıklarına ilişkin yoğun bilimsel çalışmaları Bahadır Ata (Batır Baba) hakkında sağlam bilgilerle doludur. Kazak şeceresini iyi bilen yazarın çalışmaları asıl belgeler ve delillerle verilmiştir. Bunun sebebi ise yazarın Bahadır Ata soyundan olduğuna dair kanıtların bulunmasıdır. Bu sadece Kazak kahramanına ilişkin değil o dönemdeki tarihî olayların birkaçının da yeni bir bakış açısıyla ele alınmasına katkıda bulunmuştur. Kabanbay kahramanın ayak izleri boyunca seyahat eden yazarın halkımızın kahraman han küheylanının toynağının değdiği vatan topraklarını dolaşarak Bahadır Ata isminin geçtiği tüm belgeleri derlediği görülmektedir. Yazar, "Karakerey Kabanbay" ismiyle 1987 yılında yayımladığı kitabı Tarbağatay bölgesinin değerli aksakalı Beysengali Sağındıkulı'yla birlikte yazdığını belirtir. Kitap ülkede 40 bin adet yayımlanarak okurlarına ulaşır. Kitapta "Kabanbay" destanının yeni nüshasına ek olarak, cesur bir hayat süren çevre, toplumsal ve sosyal durum, yaşamsal farklılıklar, yer-su adlarının tarihi gibi ilgi çekici bilgiler çoktur. Eserde ayrıca "Kazak'ın Kahramanlık Destanları ve Er Kabanbay" bölümünde Kabanbay kahramana ithaf edilen destanı; "Alpamış Destanı", "Kobılandı Destanı", "Er Tarğın", "Er Kosay", "Er Kökşe" vb. kahramanlık destanlarıyla kıyaslanarak destanın konusu ile içeriğindeki benzerlikler ve sanatsal özellikleri üzerinde durulur. Kahramanın güçlü kişiliği ile sıradan insanlara has huyu, doğası onun karakterini daha derin, daha gerçek bir nitelikte gösterir. Ünlü âlim Tursın Jurtbay, Zeynolla Sanik'in sanatsal yönü hakkında fikrini söyler ve onun Kabanbay kahramana ilişkin yazdıkları hakkında "*Kazak tarihinden Karakerey Kabanbay'ın adının silinmeyeceği açıktı. Oysa birçok engel ve zorluğa, belaya maruz kalacağımız da belliydi. Onun ilk gezisinin kendisinde 'Karakerey Kabanbay' adlı tarihi efsanesi sayesinde tüm Kazakların şuurunu canlandıran Zeynolla Sanik'in özel kitabının tesiri büyüktür. Eskiden şiir, destanın, Bukar ozanın eserlerinin içinde adı geçen has kahramandan 'Han Kahraman Kabanbay' adını alıp şüphesiz milletin değerli hazinesine dönüştü.*" diyerek yazarın Kabanbay kahramanın kişiliğini, Kazak tarihi ile edebiyatındaki emeğini özel olarak değerlendirir.

Zeynolla Sanik, çalışmalarıyla Kazak edebiyatı tarihinde adı efsaneye dönüşerek mecazî anlamda çoğunluğun tanıdığı Adak kahraman ismine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Saken Seyfullin'in "Kökşetav" adlı şiirinde tutsak Kalmuk kızının tüm

*Semey qalasının Şakärim atındağı universitetiñ qawımdastırılğan professorı m.a., filologiya ǵılimdarınıñ kandidadı./ *Semey Şakarim Üniversitesi Filoloji Bilimleri Üyesi.*

**Qazaq innovatsyalıq gumanitarlıq - zañ universitetiniñ Ph.D doktorantı, filologiya magistiri./ *Kazak Yenilikçi Sosyal Bilimler ve Hukuk Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, Filoloji Yüksek Lisansı.*

*** Dr. Öğrt. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli, Türkiye.

görevlerini yerine getirip bilmecesinin çözümünü bulan Adak'ın Bahadır Espanbet olduğunu delillerle gösterir. Tarihte yaşamış Espanbet kahramanın adı bize meşhur şair olarak tanınan Dulat Babatayulı'nın "Espanbet" destanından aşınadır. Fakat Adak ile Espanbet'in aynı kişi olduğu tarihsel karşılaştırmalı bir araştırma ile "Espanbet'in Adak Olarak Adlandırılması ve Mercan Kız Olayı" adlı makalesinde ispatlanır.

Bununla birlikte, 2012 yılında yazarın kaleminden çıkan "Kazak Etnografisi" adlı çalışma bugünkü ve gelecek nesil için büyük bir öneme sahiptir. Yazar "Etnografi Dediğimiz Nedir?" adlı bölümde etnografi bilimi hakkında genel açıklamalar vermekle birlikte Kazak bakış açısına göre özel etnografik tahliller yapar. Bununla birlikte "Kazak Etnografisinin Araştırma Tarihi ve Önemli Özellikleri" bölümünde Kazak etnografisi tarihinin eski Çin kaynaklarındaki Üysin, Kanglı, Hun ve Türk boyları hakkındaki yazılardan başladığına dair kanıtlar sunar. Bu açıklamanın sadece etnografi değil bununla birlikte Kazak tarihi, kültürü ve edebiyat tarihine ilişkin de yeni tarzda araştırmalar yürütülmesinde önde gelen kaynak olduğu vurgulanır. Eski Türk yurtlarının ortak mirası arasında yer alan Orhun Yenisey Yazıtları, orta çağdaki "Oğuzname", "Dede Korkut" destanları, Mahmut Kaşkari'nin "Kıpçak Dili Sözlüğü", sonraki dönemlere ait "Moğolların Gizli Şeceresi", "Altın Şecere" ve diğer tarihî kaynakların Kazak dünya görüşüne uygun ve Kazak varlığının başlangıcı olduğunu kanıtladığını bildirir.

Sonraki bölümlerdeki "Kazak Sözü'nün Çıkış Tarihi", "Kazakların Damgaları", "Kazakların Sayısı ve Yerleşimi", "Kazakların Yaşadığı Evler", "Köy Direnişi" onun içinde yer alan hayvan ve tarım ekonomisi hakkında sağlam kaynaklarla yeni bilgiler verilir. "Kazakların Diğer İşleri" adlı bölümde ise avcılık, balıkçılık, orman, bağ bahçe, dağ ve maden, ticaret, yol transfer ilişkileri, Kazakların millî ölçüleri hakkında da sağlam bir sonuca ulaşmasını sağlamıştır. Genel olarak Zeynolla Sanik'in "Kazak Etnografisi" adlı eseri sayesinde Kazakların dünya görüşündeki millî hususiyet ve millî dilin kalıplaşmasının yeni bir kaynağını görürüz.

Kazak edebiyatının gelişme ve gelenekselleşme döneminde meydana gelen ve bugün de devam eden büyük değişiklikler ile edebî geleneğin yönlendirilmesinde günümüzün önemli şahsiyetlerinden biri Zeynolla Sanik ve onun eserleridir. Genel Kazak edebiyatı tarihini araştırmada ve teorik açıklamalar yapmada biz Batı ve Rus kaynaklarına veya o kaynakların tamamında gelenekselleşmiş bilimsel sonuçlara dayanarak çıkarımda bulunmaya hazırız. Dahası Kazak edebiyatı kendi alanındaki genişliğiyle, özgürlüğüyle bu kalıba sığmamaktadır. Böyle söylesek bile zamanında ozanlarımızın da, meşhur destancılarımızın² da eserlerini bu kalıba sokarak inceledik. İşte bugünkü Kazak edebiyatındaki Zeynolla Sanik'in nesrinin özelliği Kazak ülkesinin göz alıcı enginliği ve bozkırın genişliği ile alakalıdır. Yazarın kaleminden çıkan eserlerin birçoğu tarihî konulara ait çalışmalardır. Tarih ile tarihî konudaki sanatsal eserleri sıkı sıkıya bağlı olmakla birlikte onda yazarın bu tarihî çalışmanın şahidi niteliğindeki eseri tarihî rolünü yerine getirmiştir yani tarihi kendisi yaşamış görmüş gibi izler bırakarak yazmıştır. Tarihî zihniyet, halkın kanına ana sütü vasıtasıyla sinen ve onun sayesinde geleceğine götürecektir manevî bir silahtır. Zeynolla Sanik'in eserlerindeki tarihî zihniyetin kökeninin güçlü olması, temelinin çelik gibi sağlam olması bizi etkileyen asıl unsurdur. Sebebi yazarın tarihi konu alan eserlerinde sadece olayları betimleyip, gözlemleyip, yorumlamakla kalmayarak eserlerdeki her anıya, olaya şecereli bakışla bakması ve net bilgiler vermesidir. Yazar kendi eserlerinde halkın zihnindeki eski kavramlar ile deyimleri bolca kullanmıştır. Özellikle yazarın, millî kimliğimizdeki neredeyse bugün silinmeye yüz tutmuş kavramlar, nesne adlandırmalarıyla ilgili yaptığı

²Jırış: Destan anlatıcısı, müzik aleti eşliğinde şiir okuyan, nameci.

açıklamalar çok doğrudur. Yazarın çalışmalarında bugünkü Kazakların çok azının belleğinde yer alan kavramların bolca kullanılması, Kazak dilinin zengin bir dil olduğunu yeniden ortaya koymakta ve elimizde parlayan bir meşale gibi etki bırakmaktadır. Yazarın eserlerinin önemli bir yanı ise millî dilin (zihniyet) bütün haşmetiyle açıkça görünmesidir, denebilir. O, her bir cümlesi ve her bir açıklayıcı sözü millî bir renk kazanarak bütün Kazakları tasvir etmiştir.

Âlim Şeriyazdan ELEVKENOV yazarın “Sergelden” romanındaki bu özelliğe dikkat çekerek: *“İlk olarak, bu eser bizim bugünkü hâlimizi dile getiren, geçmişte yok saydığımız ancak miras kabul ettiğimiz bir eser... İkinci olarak, romanın başka dilden aktarılması sebebiyle kavram aktarmasına dönüşmesinden dolayı ortaya çıkan farklılık hissedilmiyor. Kazak milliyetçiliğinin ön planda olduğu açık bir şekilde görülmektedir. Yoksa unutulmuş veya daha önce duyulmamış bazı sözler dil hazinemizin çeşitli zenginlikleriyle gizemine hayran bırakır. Üçüncü olarak, tür biçimi ilginçtir. Önemli fikirleri, işlevsel dili, foto tablolar, evrak gibi yayın işleri çeşitli tarihî belge ile birbiriyle iç içe olan, roman ve şecere diyebileceğimiz çağdaş destan türünü ortaya çıkarmıştır.”* der. Bilim adamının fikrine katılarak yazarın Kazak millî kimliğini tüm iç olanaklarıyla keşfettiği söylenebilir. Sanat eserleri ve araştırmalarındaki etnograf ile tarih, edebiyat ile sanatsal düşünce, sadece Kazak milletine özgü bozkırın derin felsefesini millî bakış açısıyla betimleyerek özgün yeni örnekler verdiğini fark ederiz.

2017 yılında ZEYNOLLA SANIK’ın on beş ciltlik eserler antolojisi “An-Arıs” yayınevinde yayımlandı. Antolojide yazarın romanları, hikâyeleri, tarih araştırmalarına yönelik çalışmaları, bilimsel makaleleri, hatıraları yer almaktadır. Yazarın kalemine özgü şecerecilik geleneği onun tüm eserlerinde gözlenir. ZEYNOLLA SANIK’ın kaleminden çıkan “Basbay” (1996), “Sergelden” (1999) adlı tarihî romanları Kazak halkının başından geçen zor ve çileli yılların tarihî olayların üzerine kurulmuştur. “Sergelden” romanında akrabası tarafından tehdit edilen, annesinin akrabalarını aramaya koyulan yetim üç çocuğun ağır kaderleri, macera dolu yaşamları o dönemlerdeki tüm Kazak halkının başından geçen yenilenme ve mücadeleyle dolu ömrün resmi gibi görünür. 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başındaki “bin ölüp, bin dirilen” Kazak halkının ağır kaderine tanık oluruz. Sınırın bu tarafında da diğer tarafında da iki büyük memleketin arasındaki Kazak köylerinin yaşadığı çileli hayatı tarihin başköşesinden kendi yaşadıkları üzerinden anlatmaya başlar. Romandaki Kazak köylerinin yaşam tarzları tüm gerçekliğiyle, kendilerine özgü soyluluğu ve efendiliğiyle görünür. Örneğin, “Basbay” romanındaki hayvan tartışmasına ilişkin Süleyman beyin zekiliği ve iktidardaki ustalığı nesilden nesle verilen tam bir bozkır demokrasisi örneğidir, diyebiliriz. Örnek olarak yazar: *“Bu sefer Süleyman’ın önüne gelen çözülmemiş bir davadır. Her zamanki gibi bu tür tartışmalı konular oldukça fazladır. Bazıları sadece bireysel olan, bazıları küçük boylar arasındaki, bazıları ise büyük aşiretler arasındaki, bazıları zengin ile yoksulun arasındaki sorunlardır. Bunun hepsinde adaletli seçim yapıp doğru kararı almak, daha ağır suçlulara cezasını vermek kolay değil... İşte, bunlardan biri uzun yıllar boyu bitmeyen tay kavgalarını açıklama tartışması idi... Bu şekilde davrandıklarında bahsi geçen yiğidin ‘tayım dişi’ demesi inanılacak gibi bir şey değildi. Evet, öncelikle tayın dişi mi erkek mi olduğunu açıklamak gerekiyor. O hemen birini gönderip Artıkbay’a sordurmuştu, o da ‘tayım erkek’ diye yanıt vermiş. Artık geri dönmek gerek, nasıl ayrılabilir ki? Onun aklına dedesi Jakas Bey’in erkek tay ile dişi tayın arasında fark olur dediği geldi... Eğer erkek tay ise çok küçük yaşta azı dişinin yerinde tümsek gibi çıktılar olması gerekirmiş, dişi tayda böyle şeyler olmazmış. İşte asıl gerçeğin önünde tecrübeli ve girişken olan Artıkbay da hiçbir şey söylemedi.”* der. Birkaç yıl önce boğazlanan kölenin hilebaz başını alıp onu pişirdiğinde dişi köle ile erkek kölenin farkı olacağını çobanlar ve atın tüm anatomik

özelliklerini yaşına göre açıklayabilecek Kazaklara deha desek yanlış mı söyleriz? Yazarın Kazak halkının tüm yaşamı ile gelenekselleşen millî dilin ufak bir detayı sayesinde milletimizin dehası ve büyüleyiciliğini ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Eski zamanlarda Kazakların tartışmalarının çözümünün kadıların toplantısında gerçekleştiği bilinmektedir. Bunun gibi kadıların tartışmasındaki sözlerin kullanımı ile kararların derin tartışmasının psikolojik olarak kurulması da yazarın ustalığı ile zihniyet özelliğinin göstergesidir.

Yazar, tarihçi, etnograf, halkbilimci, şecereci Zeynolla Sanık'ın bu yaratıcılığı hakkındaki fikrimizi özetleyecek olursak Kazak Türkçesinin verimliliğini ve besleyiciliğini içine sindiren şecere geleneğindeki yeni bir roman türünün doğduğunu söylememiz gerekir.

KAYNAKÇA

AWEZOV, Muxtar (2017), *Dilim, Jibek Jolu*, 456 s./ *Zihniyetim*.

SANİK, Zeynolla (2017), *Köptomdıq Şığarmalar Jıynağı*, Almatı: An Arıs, 328 s./ *Çok Ciltli Eserler Antolojisi*.

Zeynolla Älemi (2017), Almatı: An Arıs, 424 s./ *Zeynolla'nın Dünyası*.

M. Avezov'un "Karaş Karaş Hikâyesi" ile E. Hemingway'in "Yaşlı Adam ve Deniz" Romanındaki Yalnızlık Kavramının Verilmesi

*Aktanova Şolpan SOVETOVNA**

*Akt. Süveyda ŞAHİN***

Özet

Çalışmada iki farklı yazarın eserinde geçen iki ayrı karakterin yaşam sevgisi ve hayatın getirdiği acılara katlanmaları açısından benzer oldukları yönler işlenecektir. Çalışma, Kazakların büyük yazarı Muhtar Avezov ile ünlü Amerikan yazarı Ernest Hemingway'in eserlerindeki yalnızlığın felsefesini konu edinmektedir. Çalışmanın sonunda ise yalnızlık kavramı karakterlerin yaşamlarıyla birleştirilerek bir insanın gelecekte karşısına çıkabilecek birçok olumsuz duruma karşı durabilmesi ve sabretmesi için yazarların ne kadar güçlü bir yönlendirmeye sahip oldukları gösterilmeye çalışılmaktadır.

Avezov; eserini kaleme alırken ve Kazak halkının örf ve adetlerini, yaşam tarzını betimlerken ulusal kimliğin ve halkın ona bakış açısının kendi dönemine kadarki gelişimini temel almıştır. Muhtar Avezov'un sanat eserlerini yüksek noktalara taşıyan en güçlü temellerden biri seçim konusudur. Gerçek hayata bakıldığında M. Avezov karakterinde insanlar da yaşamıştır, onlar da tarihte yerlerini almışlardır. Bu yüzden karakterler hakkında gerçekleri yazma işi yazara büyük bir sorumluluk yükler. Bu da edebî eser için gerekli belgeleri toplama, seçme, sonuçlandırma gibi hazırlık aşamasına ait sorumlulukları yazarın her zaman olduğu gibi okuyup araştırarak yapmasının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Buna rağmen M. Avezov, sanat eserlerinde günlük hayatta karşılaşılan sıradan olaylara göre daha az rastlanan, zamanla unutulmuş, hatırlanmayan olayları seçmiştir. Muhtar Avezov'un diğer büyük eserleri gibi hikâyelerinin de sanat ve estetik değerleri sadece eserde betimlenen olaylar ve karakterler ile özdeşleştirilmez. Aynı zamanda bu hikâyelerin sanat ve estetik değeri karakterlerin sosyal ortamı ve yaşadığı duruma bağlı kılınmasıyla da dikkat çeker.

Burada ele alınan hikâye karakterlerinin insanî duyguları tamamen *kâmil insan* seviyesindedir. Hikâyedeki olayların akıcı olması, hislerin hem gerçek hem de güzel betimlenmesi ile mümkündür. Eserin kurgusu ile gerçeğin birleşiminin ustaca yapılması, bu usta kurgunun başarılı bir şekilde sonlanması; kahramanın iç güzelliği, karakterinin eksiksiz olması M. Avezov hikâyelerinin en temel özelliklerindedir (MAKDİ 2006: 204).

Bu çalışmada, Kazak edebiyatına büyük katkıda bulunan Kazakların büyük yazarı M. Avezov ve Amerikalı yazar Ernest Hemingway'in eserlerindeki karakterler, gerçeklik yolunda mücadele eder. Her iki romanda da insanın iç ve dış dünyası, sırları, dostluk, merhamet, sevgi ve insanlığa verdikleri değerler gibi unsurlar üzerinden karakterlerin benzer özellikleri karşılaştırılmaktadır. Fakat insan ne kadar güçlü, cesur ve kahraman olsa hatta diğer insanların güçlerine sahip olsa bile onun yine de yalnız olduğu M. Avezov'un "Karaş Karaş" hikâyesindeki ana karakter Baktıgül ile E. Hemingway'in "Yaşlı Adam ile Deniz" adlı romanındaki balıkçı Santyago'nun yaşam tarzı ve hissettikleri yoluyla anlatılmaktadır. Zorluklar karşısında her şekilde mücadele eden karakterlerin güçlülüğü, hayata karşı girişimci olmaları, hedefledikleri amaçlara ulaşmaları gibi yönlerden birçok benzerlik bulunabilir. "Karaş Karaş" hikâyesinin ana karakteri Baktıgül'un oldukça yoksul bir hayat

*Qazaq İnnovatsiyalıq Ğumanitarlıq-Zaň Universitetiniñ Ph.D Doktorantı, Filologiya Magistiri./ Kazak Yenilikçi Sosyal Bilimler-Hukuk Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Filoloji Yüksek Lisansı.

**Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Denizli, Türkiye.

yaşamayı, erkek kardeşinin zengin biri yüzünden ölmesinin ardından “onun intikamını alma” hayalinin gerçekleşebileceğini anladığı zaman Baktığul, *taş zindanın bütün havasını daraltan karanlık yönlerini akla getirir*, bunu anladıktan sonra intikam almanın yollarını düşünmeye başlar. Baktığul adaletli davransa da zenginlerle uzlaşamayacağını anlayınca onlardan intikam almanın peşine düşer. Muhtar Avezov; ana karakterin karanlık, yağmurlu bir gecede yola koyulduğunu tasvir eder. Ana kahraman yoldayken cesur, güçlü ve önüne kim gelirse gelsin hepsini yok edecek bir hâdedir. İntikam almak için yola koyulan ve eserde sabırlı, becerikli, güçlü bir kişi olarak tanımlanan Baktığul romanda şöyle anlatılır: “*Koyunu takip eden aç kurt gibi yemeğe hazırlanmış, oldukça fazla acıkmış geniş cüssesiyle arada bir etrafa, önüne, arkasına dönüp bakıyordu. Onun her hareketini dikkatle düşünen bir tavru vardı. Küçücük, çevik gözleri yağmurlu geceyi deliyor gibiydi. Ayağa kalkıp dağın içerisine baktığında görünmeyen her şeyi görmüş gibiydi. Şimdi ok gibi hızlıca atına yaklaştı*” (Avezov 1987: 9). Görüldüğü gibi ana kahraman çok güçlü bir karakterdir. Fakat onun güçlü tavru, çalınan hayvanı evine getirip kestikten ve ardından onu kovalayarak yetişenlerin dayağını yedikten sonra kaybolur. Zira ana karakter, yanlış bir iş yapmış gibi hissetmez; aksine adaletsizliğe uğradığını düşünür ve bu dünyada tek başına, yalnız ve korumasız olduğunu anlar. Gerçekten de Baktığul’u o anda savunacak kimse yoktur ve o yalnızlığı M. Avezov, ana karakterin düşünceleri ile şu şekilde iletir: “*Bu sefer Baktığul’un dağdaki korkmuş hâli, bir hayvanın bazı tehlikelerden korkup hızla kaçtığı zamandaki gibiydi, tıpkı öyle titriyordu. Kendi savunmasızlığını, düşmanların önünde sonunda gelerek onu gece gece hapishaneye kadar götüreceklerini düşündüğü zaman Baktığul, bütün dünyadan vazgeçmiş gibiydi. Dönüp bir kere daha derin derin nefes aldı:*

- *O kadar zor durumda bıraktılar ki! Sadece verdiğim bir defaya mahsus karşılıktı. Korumasız’ın gördüğü gün böyle olmasaydı başka nasıl olurdu ki? Artık sevecek birini bulmalı. Korumayacak birini bulmadan da rahat yaşayamaz insan. Her şeyini verip köle ol ama Salmen’in dünkü söylediği laflar doğrudur. Böyle durumlarda koruyan kişinin koinuna girmeden olmaz diyecek duruma geldi. O kadar çok merhametsiz düşmanla savaşacak nasıl bir hâlim kaldı ki? Düşünürsem, bir insan vücudunu sağaltmak da büyük bir işmiş! demiş”* (Avezov 1987: 28). Evet, o kendi yaptıklarına pişman olsa bile pes etmez. Ne kadar yaralı olursa olsun çoluğunun çocuğunun önünde tepkiyle karşılanırsa, ar ve namusla yansa da gelecekte atacağı adımları düşünmektedir. Çünkü o, hayatında bu zorluklardan çok ailesinin sağ salim olması için bütün gücünü toplayıp ileri doğru adım atmaya hazırdır. İşte, hayatın bu “iki kere iki dört” dediği gibi ebediyen değişmeyen temel kanunu kahramanı düşüncelere daldırır; onu farklı durumlara sokar.

Salmen’den çektiği bunca çileden sonra Baktığul, Kaymakam Jarasbay’dan yardım istemeye mecbur kalır. Oysa Salmen “*bir kimseyle hesabı ya da işi olan insan gerilmiş bir yay gibidir, böyle bir insan da intikamı varsa mutlaka alır.*” (Avezov 1987: 35). Baktığul bunu nasıl anlarsın ki? Kendi işini gördükten sonra Jarasbay, makamı ve malını korumak için kolayca kurban edeceği şeyler arar. Artık buradan kaçıp kurtulmak zorunda kalan Baktığul’un bedenini öfke ve intikam kaplar. Ve tam da bu sırada kendine çile çektiren, zor durumda bırakan, faydalanan kötü kişilerden intikam almadan gitmeyeceğini de fark eden kahramanımız; onu öldürmeye karar verir. Tümünü gerçekleştirilmesi bunların ispatıdır da.

M. Avezov; birçok eserinde karakterlerinin huyunu, duygusunu tasvir ederken ve iç dünyalarını, hayatlarını gözler önüne sererken yaptığı tasvirleri tabiatla bağdaştırarak titiz bir şekilde işler. Baktığul’un çektiği ıstırap, gelecekte iyi bir hayat geçirme ümidi, intikamını alamaması, kul köle olmaya dayanma çabaları acı bir haykırıyla, “*Hey gidi, fani dünya!*” (Avezov 1987: 29) sözlerinden açıkça anlaşılır. Onun gerçekleştiremediği hayalleri ve intikamı vardır. Bu hâldeki karakterin tasviri sırasında doğa olayları, nesnenin şekli ve rengi,

hepsi bu tasvire gerekli renkleri katarak esere büyük bir anlam kazandırır: “*Sonbaharın koyu bir sisle kaplanmış o anki hâli kirli ve öne eğilmiş başı solgun bir hâlde duruyordu.*” (Maytanov 2009: 115). Yazarın doğayı tasvir etme ustalığının eserde psikolojik durumlarla birlikte verilmesi sıklıkla kullanılan bu ifadelerde görülmektedir; o, bu eserde kurgu olarak peyzajı sık kullanmıştır. Üstelik onu başrole almak için karakterin yardımcısı olarak kendini atamıştır. Bundan dolayı olay etkili bir hâlde gelir ve kurgulanan mekânların kendi özellikleri de dikkate alınır. Örneğin “*Sarımsaktı’nın sedir ağacı, Tepeli Yayla, Alataş’ın karlı zirvesi, Kozibak köyü*” vb. toprak, su, kışla, yayla adları değişmeden alınır, eserdeki olayların bunlarla birlikte gerçeğe taşındığı fark edilir. Doğaya ait bu unsurların her biri hikâye içerisinde kendi amacına göre uygun olarak birleştirilir. Ana karakter sevinse de üzülse de sinirlense de doğadan uzaklaşamaz: “*Gri tonlarda yıpranmış bir mantosu olan kahraman, gri taşlarla kaplanmış gökyüzünün rengini almış; gür çimenler ise yarılp yerin içine girmiş gibiydi.*” (Avezov 1987: 8) sözleriyle öfkesini ortaya koyan Baktıgül’un ruh hâlinin doğayla özdeşleşmiş olduğu görülür. Koyu renge bürünen güz, karamsar dağlar, gürüldeyerek akan çaylar, kalın sedir ağaçları ve tüm bu doğa olayları karakterin hareketleriyle bağdaştırılır. Burada her iki yazar da karakterlerini doğa üzerinden okura tanıtır, tasvir eder. Hem Baktıgül hem de Santyago’nun insanlar arasında belli bir yere gelmesi için doğanın onların karşısına koyduğu bazı olumsuz durumlarına bile dayanmaları gerekmektedir. Baktıgül’un nehirden geçerken zorlanması ve tek desteği olan atından ayrılmak zorunda kalması bunlar arasındadır. “*O gün suya kapılıp gittiğinde ‘Bittiğim an bu an’ diye düşündü. Fakat ölmek üzere olsa bile şansı sayesinde hayatta kaldı. Daha sonra ‘Korktuğum an bu mudur? Zor durumda kalsam bile gideceğim yer aynı, güç de olsa ne olursa olsun dayandım!’ diye düşünüp durdu. Kendini ölmüş de yeniden dirilmiş biri gibi gördü ve ‘Benim gibi köpekçe sürünerek yaşayan insana bu hayat bir hiçtir.’ dedi. Tam o sırada ölümü göze almış bir canın arkasında kalan soğuk ve düşman gözükken dünya da acımasız hayat da o kadar çok uzaklaşıp vazgeçmek istediği intikamına engel olamadı. Tüm dünyadan kovulmuş, bunalmış kalbiyle bütün sağ salim yaşayan, malı mülkü olan, rahat içinde ömür süren muhtar gibilerine bin kere lanet edip, beddualar yağdırdı. Bunu yaparken bu işi bugün halletmeyi düşündü.*” (Avezov 1987: 73). İşte, kahraman burada ecelin pençesinden kurtuldum ve şükredeyim, bu işi unutayım diye düşünmüyordu. Aksine bu imtihan ona daha çok güç vermiş gibiydi. Kendisini çoktan beri rahatsız eden bu ateş daha da körüklendi. Çünkü can çekişerek öleceğini anladı, başka da çaresi kalmamıştı. Bu dünyada onun yardımcısı ve koruyucusu sadece doğa oldu. Doğa onu korudu, yetiştirdi, kovalayanlardan sakladı. “*Buraya geleli üç dört gün olmuştu. Geceleri sedir ağacının altında uyudu. O zaman bütün canlılardan gizlenerek sıcak yemek yapmış da yer gibi bir hâli vardı. Güneş çıkınca Karaş Karaş geçidinde, kara yolunun etrafında nöbetçi gibi oturuyordu. Gizli amacı için yoldaki uygun yerlere bakıp geliyordu. İki üç günden beri şuraya oturup buraya yatıp dikkatlice yaşıyordu, sonunda bugün sabahtan itibaren orta Karaş geçidinden başka bir yere gitmemeye karar verdi*” (Avezov 1987: 72). İşte, onun tek güvendiği, korunma alanı doğaydı ve insanların arasından uzaklaşıp doğaya karıştı.

Santyago ise denizde tek başına yaşıyordu, sıcak günlerde ve soğuk gecelerde birkaç gün balık tutmak için avının peşine düşüyordu. Görüldüğü gibi iki ana karakter de zorluktan korkmayan kişilerdir. Kahramanlar, zeki ve cesurdur. Yaptıkları her şeyin ölümüne götüreceğini bilseler bile risk almayı seviyorlardır.

Bu açıdan ele alındığında Amerikalı büyük yazar hikâyeci Ernest Hemingway, “Yaşlı Adam ve Deniz” adlı eserinde sıradan insanların gerçek yaşamını felsefi unsurlarla ustaca bağdaştırmıştır. Diğer açıdan bakıldığında ise bu hikâye, sıradan bir yaşlı balıkçının balık tutmasını anlatan bir hikâye gibidir. Başka bir açıdan da yaşlı adam ve onun doğayla

savaşması hikâyenin konusudur. Yazar tarafından kitabın okurlarına; kahramanlık, cesaret, yiğitlik hakkında birçok övgü dolu söz söylenir. Eserin karakterlerinin dünyasını kavrama sırrını yazar, okurlarına bırakır. Yazar eserlerinde okura iki bakış açısı sunar: Bir taraftan olayları kolayca anlaşılır, basit bir şekilde sunarak okurun eserini sayfalarındaki bir olayı açıkça görmesini sağlar; diğer bir taraftan da okurdan saklanmış gibi birtakım gizli anlamlar da verir. Bu durum “simgecilik dünyası” olarak adlandırılır. Yazar, “Yaşlı Adam ve Deniz” romanında insan ruhunun güçlülüğü ile başarı yolundaki çabaları ve isteklerini yüksek seviyede tutar. Bu eser, bir uzun hikâyedir. İşte, hikâyenin bu gizemli tarafı esere, bu yüzden derin ve düşündürücü sembolik bir anlam katar. Bu eserin ana karakteri olan Santyago’nun (sant ‘kutsal’, yago ‘ego’) adı bile “kutsal insan” anlamı taşımaktadır. *“İhtiyarlığına rağmen yaşlı adam; geniş göğüslü, her bir omzuna bir kişi sığacak kadar iri yapılı, ensesi kalın biriydi. Şimdi o başını öne eğmiş uyuklarken ensesindeki kat kat kırışıklıkları bile doğru düzgün görünmüyordu... Yaşlı adam, dışardan bakınca genç gözüke de kendisi çok yaşlıydı; şimdi o gözlerini kapamış uyukladığında rengi solmuş gibi cansız bir insan kalıbına bürünüyordu.”* (Hemingway 2002: 4). Ölüme yaklaşmış ihtiyar adamın hareketleri, bu kutsallığın simgesidir. Deniz ise, insan hayatının simgesidir. Kendi yaşlılığına rağmen onun ruhu ve bedeni çok güçlüdür. Gençken çok güçlüdür ve hiçbir zaman da hasta olmamıştır; bugünkü durumu da onun kimseye muhtaç olmadığını ve güçsüz olmadığını göstergesidir. Üstelik Santyago rüyasında her zaman arslan görür. Arslan, cesaret ve kuvvetin simgesidir. *“O rüyasında sadece uzak yerleri ve kumsallara inen arslan yavrularını gözlerinin önüne getiriyordu. Alacakaranlıkta arslan yavruları kedi enikleri gibi birbirini dişleyip, yuvarlanarak oynuyorlardı; yaşlı adam bunları merakla ve sevgiyle izliyordu”* (Hemingway 2002: 9).

E. Hemingway, insanın ne kadar yalnız kalabileceği hakkında da yazmıştır. Eğer o an gelir, ağna balık düşerse onu deniz kenarına çıkarmak için büyük bir güç ve emek harcayacağı da bilinmektedir; bunu da açıkça göstermiştir.

İşin en kötü yanı, birinin ganimetine göz koyarak onun büyük bir parçasını çekip almaya çabalayan köpek balığı gibi düşmanlardır ve onlar o kadar korkunçturlar ki... Bu denizdekiler hayattır ve bu hayattan her türlü şanssızlık beklenebilir. Bununla birlikte orası hem birçok ganimetle hem de “balıklarla” dolu bir yerdir; eğer gamsız deniz kenarından uzaklaşarak çekinmeden, korkmadan emek harcarsan senin hayatına da “ağna” da şanslı balıklar gelmesi mümkündür.

Buna yazarın, edebiyata yeni bir tarz getirmesi denilebilir. Çünkü bu uzun hikâye derin anlama sahiptir. Yazar; bu eser sayesinde insan hayatı, insanın iç dünyası ile onun dışa vurumu, kanaatkârlık, insan ruhu ve şans gibi konuları betimler. Ana karakter; hayatı boyunca balık tutmakla uğraşmış bir adamdır ve hayatındaki maceralara tek başına atılarak güçlükleri yenmiştir. Aslında her bir insan yalnızlık hakkında düşünür ve onu ancak gücü tükendiğinde, yaşlandığında anlamaya başlar; işte bu konuyu Hemingway de düşünmüş gibidir. Oysa bu eserde yalnızlık konusu, insanın sadece dünyadaki tüm insanlardan vazgeçmesi değildir; buradaki konu bundan daha derindir. Hayatta tek başına yaşayan bir insanın kendi dünyasındaki yalnızlık, onun doğayla yüzleşmesinde de görülmektedir. *“Yaşlandığında insanın yalnız kalmaması gerek. Fakat bundan kaçarak da kurtulamazsın diye düşünür. ‘Yayın balığı kokmadan yemeyi unutmamam iyiydi. Ben gücümü kaybetmemeliyim. Hatta acıksam bile o balığı sabah yemeliyim, sadece aklımdan çıkmasını’ diye mırıldanıp durdu.”* (Hemingway 2002: 25). Bu kadar uzun vakti denizde geçiren yaşlı adam, tüm bu olanları cesaretle karşılar. Acıkırsa balık tutup yiyerek, yorulduğunda ise dinlenerek, elini başının altına koyarak duygulu bir şekilde hayaller kurmasına rağmen kendisinin şu anki durumuna dikkat etmesi gerektiğini düşünür. Tam bu anda o; doğayla,

uçan kuşlarla, balıklarla, köpek balıklarıyla konuşur ve böylece yalnızlığıyla savaşır. Bedenindeki enerjisini tümüyle kaybetmemek için kendisiyle konuşur (kendi elleri, sırtı ve aklıyla). Yalnızca bunlar onun koruyucusudur. Adam; ucu bucağı görünmeyen, uçsuz bucaksız denizde oltaya yakalanan balığı kaçırmamak için çalışır. Onun bu hareketi, yalnızlığından daha tehlikelidir.

Yaşlı adam yüksek sesle: “‘Albakore. Bu balık ağıma düşecek gibi. Onun ağırlığına bakarsan beş kilo kadar var. Bundan daha az değil!’ dedi. Ne zamandan beri yüksek sesle kendi kendine konuştuğunu hatırlayamadı. Eskiden şarkı söylerdi, geceleri büyük teknelerde ya da kaplumbağa sandallarında nöbet tutarken de şarkı söylerdi. Herhâlde yüksek sesle konuşmaya çocuk gittikten sonra, yalnız kalınca başlamıştı. Ama pek hatırlayamıyordu. Çocukla avlanırlarken ancak gerekirse konuşurlardı. Geceleri ya da fırtına çıktığında konuşurlardı. Denizde boş yere konuşmamak hünerdi. Yaşlı adam da böyle düşünür, böyle yapardı” (Hemingway 2002: 40).

Denizden uzakta olduğu zamanlarda Santyago, yalnız olduğunu hissetmedi çünkü onun çocuk arkadaşı Manolin vardı. İkisi beraber yeni haberleri paylaşırlardı ve aralarındaki bu nazik dostluk Santyago için yalnızlığın koruyucusuydu.

Her iki yazar da psikolojik tasvirlerinde, karakterlerin duygularını oldukça derinden canlandırmış, kahramanların canını riske atmış, bazen de işi soyut gizemli güçlere kadar götürmüşlerdir. “Karaş Karaş”ta Baktıgül’un: “Ben bugün bir geyik vurdum” diye mırıldanarak bıyık altından gülümsemesi ve buradan kaçarak hayata başlamasında bu durum görülür. “Yaşlı Adam ve Deniz” eserinde Santyago’nun kendini yaşlı sayması ve şanssız balıkçı adından kurtulmak için tek başına denize gitmesi ve orada birkaç gün içerisinde kocaman bir balığı tutmasında da bu durum görülür. Her iki karakterin de tevekkül eden, namuslu ve cesur olduklarını ispatlama yolunda kurban edilen kahramanlar olduğu söylenebilir. Zor zamanlarda iki karakter de doğayla tek başlarına kaldıkları zaman kendilerine bakmış, zorluklarla pes etmeden, boğuşarak doğanın verdiği yemekleri yemiş ve hayatlarını sürdürmüşlerdir. Onlar doğayla mücadele ettikçe doğa da onları sınırlar gibidir.

Sonuç olarak, Baktıgül’un başına gelenler “Jalğızdıñ atı şıqpas, jayawdıñ şańı şıqpas”³ atasözündeki gibidir. Çünkü Salmen ve Jarasbay gibi, o dönemlerde insanlığa sığmayacak kötülükler yapan yönetici konumundaki karakterlere karşı çıkabilecek kişileri, toplum, sanki onlar zalimmiş gibi davranıp dışlamış, onları insanların arasından uzaklaştırmış ve yalnız bırakmıştır. O, kaderin ona yaşattığı bahtsızlık yüzünden hırsız olarak adlandırılır, toplumdan uzaklaştırılır. Ancak o; bütün bunlara rağmen güçlü, cesur, sağlam karakterli ve namuslu bir kişidir. Başı belada olsa bile yine de kendi istediğini yapar. Buradaki yalnızlık kavramını anlatmak için Abay’ın şu karasözünü hatırlamak yerinde olacaktır: “Dünyada yalnız kalan insanın ölüşü... Kederlerin hepsi onun başında. Dünyada birçok kötülük de var, ilgi çekici şeyler de var, eğlence de var. Başta buna kim katlanabilir? Sonunda ise kim azmaz?” Santyago’nun yaşı kemale erip de yalnız kalınca kendi kendine konuşabilmesi, yalnızlığı bilinçli bir şekilde kabul edebilmesi, toplumdan dışlanan bir insanın özelliğidir; çünkü o yalnızlığından korkmaz, sanki o bunda bir rahatlık varmış gibi hisseder. Sonuçta iki eserdeki karakterlerin içlerindeki güç ile hayata karşı koydukları kurallar ve verdikleri mücadeleler okurlarını etkilemiş; okurun yaşama hevesini arttırmış ve onlara hayatın anlamını anlatmaya çalışmıştır.

³Yalnızın adı çıkmaz, yayanın tozu çıkmaz: Bir elin nesi var iki elin sesi var.

KAYNAKÇA

- ÄWEZOV, M. (1987), *Ängimeler*, Almatı: Jalın./ *Hikâyeler*.
- ÄWEZOV, M. (2001), *Şığarmalarınıñ Eliw Tomdıq Jınağı*, Almatı: Ğılım./ *M. Avezov'un Eserlerinin Elli Ciltlik Antolojisi*.
- HEMINGWAY, E. (2002), «Şal men Teñiz»; Povester/Awdarğandar N. Äbutaliyev, N. Ğabdullin, Astana./ “*Yaşlı Adam ve Deniz*” (Çev. N. Abutaliyev, N. Gabdullin).
- M. Äwezovtıñ *Körkemdik Düniyetanımdıq İzdenisteri (1920-30 Cıllar)*, (2006), Almatı, 304 s./ *M. Avezov'un Sanatsal Dünya Görüşü (1920-30 Yılları)* [MAKDİ].
- MAYTANOV, B. (2009), *Muxtar Äwezov jäne Ulttıq Ädebi Ürdister*, Almatı, Jibek Jolı./ *Muhtar Avezov ve Millî Edebî Akımlar*.

Büyük Bozkır Ülkesinin Değerleri (Mâşhur Jüsip Mirasındaki Millî Değerler Bazında)

B. G. GALIMJANOV*

Akt. Emre TUNÇKIN**

Aksiyoloji (Yunanca axios, değerli; logos, bilim) değerlerin doğası, onların sosyal yeri ve değer dünyasının yapısı ile ilgili felsefi bir bilimdir.

Aksiyolojinin temel problemi, “İyilik nedir?” sorusudur. Bu soruyu ilk soran kişinin Sokrates olduğunu biliyoruz.

Değerler; yaşamın, emeğin, yaratıcılığın, insan yaşamının özünün değerlendirilmesinden oluşur. Değerler, toplum için en önemli olan örf âdet ve normların görevini yönetir ve düzenler. Bir kişi, etrafındaki nesnel ve manevi dünyayı değerlerle yorumlar. Değerler özelliklerdir. Özellikleri olmayan bir kişi bir hayvana dönüşür. Bunlar, çocukluktan, anne sütüyle, ana diliyle ahlakın temeli olarak kendi geçmişini, kültürünü, örf ve âdetlerini, geleneklerini öğrenme neticesinde oluşturmaktadır. Değerleri tanımada en büyük sorun, gerçek değerleri yanlışlardan ayırabilmektir. Değerler sırasına bağlı olarak ve önemine göre değişmektedir. T. İ. Petrakova değerleri üçe ayırır: doğal, kazanılmış ve mutlak. Doğal ve kazanılmış değerler eğitimle edinilir. Mutlak değer ise zamansız, değişmeyen tüm insanlık için önemli olan sonsuz değerlerdir. Tüm insanlara özgü değerler insanda doğuştan olur. Her insanın bir ruhu vardır. Ruh olmadan beden var olamaz. Ruh, tüm insanlara özgü değerler toplamıdır. Doğal değerler ve kazanılmış değerler tüm insanlara özgü değerleri yok etmeye başlar. Tüm insanlara özgü beş temel değeri şu şekilde sıralayabiliriz: hakikat, sevgi, doğru hareket, iç huzur, hıyanet etmemek (UĞBBSO 2010).

Genel olarak bir kişi için en önemli değer, en değerli şey hayattır. Her gün ve ömür boyunca devam eden hayat, kişinin yaşamıdır. Yaşayan bir canlı yarınını düşünerek emek verir, eğitim görür, tecrübe edinir. Hayatın anlamı da budur. Bununla birlikte insan, onun devamı, takipçisi, yardımcısı olmasıyla sevinç ve keder, mutluluk ve mutsuzluk, huzur ve endişe, var ve yok gibi kavramların değişimini dikkate alarak, tahmin ederek tahammül eder.

İnsan iyi ve kötünün birleşimidir. İnsandaki iyilik en baştan beri vardır. Kötülük ise ona yürüdüğü yolda bulaşır. Aslında kötülük de insanda doğuştandır. Buna rağmen kötülük, insanın yürüdüğü yolda sınav olarak yerleştirilmiştir. İnsan dünyaya gelir gelmez yaşamını imanla silahlandırıp nurlu bir hayat sürmeye başlarsa kötülükle hiçbir ilgisi olmayacaktır. Eğer insan, hayatını imandan uzak tutup narsuz bir hayata doğru hareket ederse, o zaman kötülükler onun yürüyeceği yolda hep karşısına çıkacak ve anlam dolu hayatı anlamsız bir hayata dönüştürecektir.

“Jaqsı nersege eljirep, jaman nerseden jirkenbese jüregiñniñ ölgeni. Onı ünemi tiri ustağñ kelse imanına abay bol. Er isiñnen qoritındı şıǵaruvdı edetiñe aynaldır. / İyi şeyden duygulanıp kötü şeyden iğrenmesi, yüreğinin ölmesidir. Onu sürekli canlı tutmak istiyorsan imanına dikkat et. Her işinden sonuç çıkarmayı alışkanlık hâline getir.” şeklindeki kurallara uyacak olursak, işte iyiliğin başlangıcı o olacaktır.

*Avrasya Millî Üniversitesi Doktora Öğrencisi, Nur-Sultan/ Kazakistan Cumhuriyeti, e-posta: baiterek10@mail.ru.

**Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. emretckn@gmail.com.

İnsani değerlerin özü ve içeriği, eski çağlardan bu yana filozofların, psikologların, eğitimcilerin ve sosyologların düşüncelerinde yer alıp toplumun özellikleri ve isteklerine göre çözümlenerek sistemleştirilmektedir. Çünkü tüm insanlara özgü değerler her bireyin zihinsel zenginliğinin doğrudan bir göstergesidir. Bu değerlerin; insan eğitimi, insanın kültürel gelişimi, davranışı, faaliyeti, konuşma kültürü, ilgi alanları, emek sevgisi, saflığı ve dürüstlüğü, toplumda alacağı bir yer olduğu hususunda tarihî ve eğitsel edebî ürünlerde açıklama yapılmıştır.

İnsanlığın kaynağı, halk, aile, millî sanat ve geleneklerdir. Her insan insanlığı günlük yaşamdan, çevreden öğrenir. Bu ortamı da oluşturan, yetişkinlerdir. C. Aytmatov bir sözünde şöyle der: *“Bugünkü Tanrı, paradır. Ben bundan korkuyorum”*. Gerçekten insanlıktan, maneviyattan kopmaya başlamamız korkunçtur. Bir zamanlar Mâşhur Jüsip bir insan için dört engeli sıralamıştır: İlki insanın ensesindedir. Adı gericidir. İnsanın ensesini kırk kişi tutar. Esas bahanesi ise “Daha sonra yaparsın.”, “Onu ne yapacaksın?” gibi düşüncelerdir. İkincisi tembellik. O kalçadadır. Kalkmamak, yürümek. Üçüncüsü uykuculuktur. Her zaman önemli olmayan bir şeyi düşünüp endişelenir. Bu düşüncede olanları açığa çıkaran söz şudur: “Yapmak gerekirdi.” Dördüncüsü korkaklıktır. İnsan canı kendi kalbinin efendisi olmalıdır! Bir kişi bazen canlı gibi görünebilir ancak uykuya daldığını hissetmez ve onu hissetmek için ruh ve değere ihtiyaç duyacağı bir gerçektir. Bir de şair düşüncesini şöyle bir felsefi düşünceyle ifade eder: *“Jan-bir asıpandı qus, dene-bir qapas. Ol qusqa to, su bermese, qapasta turıp aştan ölip qaladı, oğan qorek beriv kerek. Hayvan tamaqtan semiredi, adam qulaqtan semiredi./* Can evcil bir kuştur, vücut ise bir hapistir. Kuşa su vermezse, kafeste açlıktan ölecek, onu beslemesi gerekiyor. Hayvan yiyeceklerden şişmanlar, insan kulaktan şişmanlar.” Bundan şunu çıkartabiliriz: İyi söz can kulağıyla dinlenir. Canın besini, kulağa hoş gelen sözmüş. İnsan, yaşamında sağlığı için kulağa hoş gelen söz işitmeye gayret göstermesi gerekir (MJ, 2013: 23).

Bu bağlamda şair, insanın iç dünyasına dikkat etmesini hatırlatır. Sadece bedeni beslemek önemli değil, aynı zamanda can ve gönlün beslenmesi gerektiğini, onun da bir canlı olması hasebiyle ona manevi değerler gerektiğini, manevi olarak zenginleşmezse canın öleceğini ima eder. İyi bir söz ve iyi bir iş can dünyasında manevi besini mevcut insandan çıkar. Kazaklar şu sözü boşuna söylememiştir: *“Çirigen avızdan, şirigen söz şığadı./* Çürümüş ağızdan, çürümüş söz çıkar.”

Mâşhur Jüsip’in eserlerinden birinde bir insanın iyi, hastaliksız hayat geçirmekle ilgili daha felsefi bir düşünceye rastlanır. “İnsan vücudu, iki şeyin gücü sayesinde sağlam ve hastaliksız durur. Bu iki şeyden biri, kırmızı kandır; öbürü, bozulmuş siyah kandır. Saf kırmızı kan, iki nefes almakla insanın içine girmeye başlar. Kalbe ulaşarak onun aracılığıyla tüm vücudu dolaştıktan sonra siyah kana dönüşüp, yeniden kalbe gelip nefes yoluyla dışarı çıkar. Nefes alma, kırmızı kandır; nefes verme, siyah kandır. Bunun için şöyle derler: *“Bir dem eri, bir dem beri./* Bir nefes ileri, bir nefes geri.” Bu nefeslerden biri durursa, kişi hemen ölüverir. Bu iki nefes için altı şeye ihtiyacımız vardır: 1. Bu ikisi için iyi hava gerekir. Bir kişi kendini temiz havada tutmalıdır. 2. Bu iki nefesi güçlendirmek için iyi beslenmek gerekir. Bir Kazak atasözü der ki: *“Avruv astan dav karındaстан./* Hastalık yiyecektendir, dava kardeştedir.” 3. Nefesi kuvvetlendirmek için hareket gerekir: Kazakçası yürümektir, kalkmaktır. 4. Uyku ve uyanıklığı norm dışına çıkarmadan nefesi orta bir tempoya alıştırmak gerekir. 5. Nefesi güçlendirmek için neşe gerekir. İnsan keyfi yerinde olmasını kendisi sağlamalıdır. Bir Kazak atasözü der ki: *“İt öz quyriğin özi alıp jürmese, onu eşkim alıp jürmeydi?/* Köpek, kuyruğunu kendisi taşımazsa, onu kimse taşımaz.” 6. Nefes almayı güçlendirmek için öfke, korku ve pişmanlık duygusundan uzak durulmalıdır (MJ 2013: 22).

Bu düşüncede de şair, insanlığın tüm zenginliğinin sağlık olduğunu hatırlatarak kendisine iyi bakmayı, sağlıklı bir yaşam tarzı sürdürmeyi, kültüre ayak uydurmayı, can ve bedeni değerlendirmeyi, hayatı ve her saati doğru bir şekilde kullanmayı nasihat eder. Millî değerlerin bir bireyle başladığını bir kez daha şu örneklerle kanıtlar: “*Adamda üç türlü tamır boladı: Qızıl tamır, qara tamır, aq tamır. Qızıl tamır - taza qan jürer jol, qara tamır-buzılğan qara qan jürer jol, aq tamır- adam denesinin telegramm-telefonınıñ şıbıǵı.*” Bir insanın üç farklı damarı vardır: kırmızı damar, siyah damar, beyaz damar. Kırmızı damar, saf kan dolaşan yoldur; siyah kan, bozuk siyah kan dolaşan yoldur; beyaz damar, insan vücudunun telgraf telefon hattıdır.” der (QA 2012: 323). Bu bağlamda şair iki çeşit kan dolaşan yolu söyleyerek beyaz damarın insan beynine verecek sinyalleri direkt aktardığını ifade eder. Sadece bu beyaz damarın yardımıyla vücudumuzdaki durumu önceden hissetmeye başlarız.

Şair şöyle der: “*Dene - bir qarañǵı üy, jan - ol üydi jariq qılıp turğan nur. Birevdiñ janı sıǵırayıp, zorǵa janıp turğan şıraǵdan sıqıldı. Keybirevdiki may şam sıqıldı, keybirevdiki tas şam sıqıldı. Keybirevdiki - kerosin mayının jariǵı sıqıldı. Keybirevdiki - odan da jariq: maşınamen jaǵılatın elektri bar jariq sıqıldı. Odan da jariǵı zor nurlı jan boladı. Yesebi jan deden nersede nihayat joq.*” Vücut, bir karanlık evdir. Can, o evi aydınlatan nurdur. Bazı insanların canı kısılarak zar zor yanan şamdana benzer. Bazılarını yağ kandili gibidir, bazıları ise taş kandili gibidir. Bazılarıysa gaz yağı ışığı gibidir. Bazıları daha çok aydınlatır bu yüzden elektrikli aydınlatma gibidir. Ondan daha çok aydınlık veren sadece nurlu can olur. Can denilen şeyin sonu yoktur” (QA 2012: 17).

Nura benzetilen insan canının ışığı da çeşitlidir. Çeşitli olmasının her bir insanın iç değerine, ruhuna ve saflığına bağlı olduğunu sanatsal bir şekilde aktarır. Dil, gönlün tercümanıdır: gönül ne emrederse etsin, dille emreder. Şair vecizelerinden birinde “*Nepsiñniñ semirüvin izdeme, ariq boluvın izde.*” Nefsinin şişmanlaşmasını arama, zayıf olmasını ara” der (QA 2012: 323).

Buna ek olarak “*Adam oyına kelgen sözdiñ aramın alıp tastap, adalın söylevge umtulǵa tiyis. Söylegen sözdiñ qan-jını aralas bolsa, tıñdavşınıñ meyiri qanbaydı. Yeger qan-jınınan ayırıp, süttey tazasın terip söylese, oǵan tıñdavşınıñ da qulaq qurışı qanadı.*” Bir insan aklından geçirdiği kelimenin yanlış olanını çıkarıp dürüst olanını konuşmak için çaba göstermelidir. Söylenen söz kötü niyetli ise dinleyicinin merhameti tatmin olmaz. Eğer sözün kötü niyetli tarafını kaldırıp süt gibi temizini derleyerek konuşursa, o dinleyicinin de kulağına hoş gelir” (QA 2012: 323). Bu bağlamda şair, edepli konuşmayı, sözde enerji olduğunu, sözün kudretli olduğunu söyler. Kelimenin, hasta bir kişiyi yerinden kaldıracabileceğini ve sağlıklı olanı devirebileceğini hatırlatır. Doğru konuşabilmek için de bir insanın manevi değerlere sahip olması şarttır.

Mâşhur Jüsip’in hangi makalesine bakarsanız bakın, millî değerlerle karşılaşsınız. Onun eserlerini okuyarak büyüklerin geçmişinin, bugününün millî değeri olduğundan şüphelenemezsiniz. “*Davasız Dert*” adlı şiirinde şöyle der:

Aǵayın bardı kündep köre almaydı, / Kardeş, varlığı olanı kıskanır,

Joq bolsa, jomartıq qıp bere almaydı. / Olmazsa, cömertlik yaparak veremez.

Keneki, bermegeniñ sol emes pe. / Hani vermediğin o değil mi?

Bilmegen bilgen tilin nege almaydı? / Bilmeyen, bilen sözünü dinlemez? (MJ 2013: 94-96).

Cömertlik, insanın asil bir özelliğidir. Abay’ın 38. kara sözünde insan cömertliğinin üç yönü tanımlanır. Bunlar: gerçek (sıdk), iyi niyetlilik (kârâm), bilgelik (gakıl). Bu üç

tanımda üç kavram daha vardır: gerçek adalet, iyi niyetli şefkat, bilge (gakıldan) hakikat. Bu niteliklere sahip bir kişi cömert olarak adlandırılırsa, onun yaptığı işlere cömertlik denir. Abay böyle insanlar arasına peygamberleri, evliyalı ve hakimleri katar. Tüm insanlar peygamber, evliya, hakim olamazsa bile cömert olabilir, cömertlik bu yola başlayanların bir özelliğidir. Bu eserde yazar, hayatının mücadelelerle geçtiğini söyleyerek cömertlik, hoşgörü, sabır, doğruluk, memnuniyet, dostluk için çağrıda bulunur. “*Ğılımuñ bolsa-dağı uşan-teñiz, Payda joq: Öz halqıña qızmet yetpey! / İlmin olsa da uçsuz bucaksız bir deniz, ne faydası var: kendi halkına hizmet etmeden!*” şeklinde ders çıkarır. Bu şiirde de millî değerler mevcuttur. “Önerpaz” şiirinde şöyle der:

<i>Qıljaqtaq eki avıldıñ arasında,/</i>	Maskaralık eder iki köy arasında,
<i>Ne payda jürgenderiñden kur sorayıp?/</i>	Ne fayda var ki boş boş dolaşmaktan?
<i>Bas bolıp, öner bilsen, tipti jaqsı,/</i>	Baş olup, sanat bilsen, daha iyi,
<i>Tamaşa boldıñ jigit tañğajayıp./</i>	Harikuladeydin yiğit fevkalade

(Mâşhür Jüsip 2013: 97-98).

Yazarın bu şiirinde Ş. Kudayberdiyev’in “*Talaptan da bilim men öner üyren, bilimsiz, önersiz boladı aqıl tul./ Gayeden de bilgi ve sanat öğren, bilgisiz, sanatsız olan akıl boştur.*”, şeklindeki derin bir düşünce barındıran sanatsal mirasındaki şiiriyle anlamdaştır. Bilim ve sanatın manevi değerlerin temeli olduğunu nasihat eder.

Mâşhür Jüsip: “*Tılalğış, yelgezek bolıp üyren, kejrlikten kutulasıñ. Tipti deneme qılmasañ da, jayav ayandap, olay-bılay jürüp üyren, jalqavlıqtan qutulasıñ. Dünüye aqirettiñ biri bolmasa, birinin vayımın oylap: ‘Qalay qılamın qayıtip esebin tabamın?!’ degen oyğa tıs, uyqışıldıqtan qutulasıñ. Bul üşevinen qutılsañ, qolıñ er nârsege jetedi. Bul üşevi: biri - jelkeñnen tartıp, birevi dünbe quyırğıñnan jerge qaray jabıstırıp, biri şıntağıñnan qısayta qulatıp jiberme, tabandap jatqan soñ, qolıñ qayda jetsin?! Öziñnen-öziñ keyin qaray ketip qor bolasın./ İtaatkâr, çevik olmayı öğren, inatçılıktan kurtulursun. Hiçbir şey yapmazsan bile, yavaş yürü, orada burada yürümeyi öğren, tembellikten kurtulursun. Dünya ve ahiretten biri dahi olmazsa, birinin endişesini düşünerek: ‘Nasıl yaparım, nasıl hesap ederim?!’ diye düşünceye dalıp uykuculuktan kurtulursun. Bu üçünden kurtulursan elin her şeye ulaşır. Bu üçünden biri ensenden çekip, diğeri kalçandan tutarak yere doğru yapıştırıp, öbürü dirseğinden çekerek yıkarken ellerin nereye uzansın! Kendi kendine perişan olursun” der (Mâşhür Jüsip 2013: 418).*

Bir de şairin eserlerinde insanın bilincinin uyanık olmasını, emeği öğrenmesini, tembel olmamasını, hayalperest olmamasını, ileri atılmasını, kendini geliştirmesini, bilgi edinmesini, emek vermesini nasihat eder. Sadece emeğin olduğu yerde insanın varlığını ortaya koyabildiği konusunda uyarır. Sadece emeğe alışan bir kişi manevi olarak büyür, emek vermeden manevi olarak gelişirim demek yanlıştır.

Hakim Abay da “*İmandılar imansızdarğa jem bolıp, uyattılar uyatsızdarğa qızmet yetip jürgen zaman boldı buginde.../ İmanlılar imansızlara yem olup, namusluların utanmazlara hizmet ettiği zamanlar oldu bugünlerde...*” diye kaygılanarak millî değerlerimizi korumazsak geleceğin aydınlık olmasının şüpheli olacağını söyler.

“*Körgendilik kök bazerda satılmaydı./ Görgü ve terbiye meyve-sebze pazarında satılmaz*” der halkımız. Bu hayatta günlük işlerin peşinden koşup manevi değerleri mal kaygısıyla kaybederek müşkül duruma düşmemek hususu bize emanettir.

Ne olursa olsun biz, yarın Kazakistan Cumhuriyeti'nin menfaatlerini koruyan, nesiller arasında dostluk kuran, dostluğu geliştiren, ahlakı anlayan, güzelliğe ve zarafete değer veren, ülkeyi, toprağını, halkını seven, yabancı geleneklerden uzak duran, sapaşağlam, insani ve manevi anlamda zengin kişiyi görmek isteriz.

Bir insanın emeli hayalinde, sevgisi kalbinde, utancı yüzünde, ar ve namusu yanında yaşar.

İnsandaki insaf, adalet, merhamet üçü bir arada vicdan kavramını oluşturur... Buna inanamayan insanın yüreğini hiçbir ilim, sanat, hiçbir kanun temizleyemez.

İnsan olmak zordur. Yiğit olmak daha da zordur. Çünkü önce insanlığın oluşmadığı bir bedenden hiçbir zaman yiğitlik beklenemez. Sebebi yiğit, her şeyden önce bir insan olarak ancak kişiliğini oluşturmuş, manevi anlamda olgun ruhtan büyümüş bir şahıstır.

Bahtın açılırsa yavaş ol. Kibirli olma. Kibirli olursan eğer, bahtın pır pır uçar gider, bunu bil. Çünkü sen bir meyve ağacısın. Mutluluk bir kuştur. Bir kuş, uçup konduğu için bir kuştur. Demek ki mutluluk senin elinde değildir. Allah'ın elindedir. O akılda yokken pır pır ederek düşerse, sen çır çır ederek düşersin... Dikkatli ol!

Onu fark etmek için de derinlik gerektiğini kavramamız lazım.

KAYNAKÇA

MÄŞHÜR JÜSİP (2013). *Şığarmalar Jınağı 2 Tom*, Pavlodar: 94-96 s.

MÄŞHÜR JÜSİP (2013). *Şığarmalar Jiyınağı 11 Tom*, Pavlodar: – 23 s. (MJ)

Özin özi tanuv- Päniniñ Muğalimderine Arnalğan Ädistemelik Qural (2010). Almatı, UĞPBBSO «Böbek».

ŞAYMERDANULI E. Ş. (2012). *Kazak Aforizmderi*, Almatı: 323 s. (QA)

Türklük Bilimi Metinlerinde Millî Değerler

*Bakhtygul ŞAGİRBAYEVA**

*Süveyda ŞAHİN***

Özet

Her milletin kendine has, onu diğer milletlerden ayıran, kendi kaderini belirleyen önemli unsurları vardır; o da millî değerlerdir. Türk halklarının ortak millî değerleri; milliyetçilik, hayata, emeğe, esere, insani öğütlere, insan yaşamının manasına değer veren ilişkilerdir.

Çalışmada; dilbilimin Türkoloji alanında insan merkezli paradigması etrafında genel Türkoloji alanı, bilinci, dil bilinci, kültürü, maneviyatı, bütünlüğü ve merkezi sorunları incelenecektir. Millî değerler, bir milletin eskiden beri devam eden kendine has hazinesidir. Ayrıca millî değerler sadece bir milletin zenginliği, altın yadigârı, asil mirası değil; aynı zamanda bütün halkların bugünlerde diğer halklardan ayrıca sahip çıktığı bilim, kültür, sanayi ve sanatındaki ilk başarılarıdır. Çalışmada bunlar üzerinde ayrı ayrı durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkoloji, insan merkezli paradigma, millî değerler, millî kültür, tabiat, örf-adet.

GİRİŞ

Çağdaş dil bilimi alanında dil bilimin geleneksel yapısı, yani dili sadece kendi sistemi içerisinde araştırma modeliyle birlikte, o dili konuşan insanla belli bir dilin fonksiyonel biçimini kullanan ortak yönetilen boyların yaşadığı sosyal toplum, yaşantıları, tarihi ve kültürüyle birlikte araştırma işini ele almaktadır. Dili, o dilin ana konuşurları ile karşılaştırarak inceleyen insan merkezli araştırma modeli geniş ölçüde kullanılmaktadır.

Bugünkü dil bilimi sürecinde devam eden insan merkezli yaklaşımın açıklamalarına göre belli bir etnik temelde etnik kültürel sorunların çözümünü, onun yüzyıllardır biriken manevi dünyasını betimleyen bilgileri, dil birlikleri sayesinde bulma işi özel olarak önem taşır. Bununla birlikte milletin tarihi, dil tarihinin gelişme yolunda olduğu uzun bir süreçtir; bu yolda her etnik grup kendi dünya görüşünü, yöntemlerini bulup, kültürünü geliştirmiştir. Dil, gerçekleri öğretme konusunda dünyadaki bilgi birikimini iletmenin temel aracıdır. Bu nedenle bugünkü dil bilimi, dilin “iletişimin en önemli aracı” göreviyle beraber “düşünceyi geliştirip, ışığa çıkarmak” görevine, yani tanıma görevine özel anlam katar. Akıl ve anlayış, duygu sahibi olmak bilinçli insanın en özel yeteneğidir; bu durum kişinin kendini ve toplumsal ortamı tanıması olarak görülür. İnsanın bilincindeki nesnelere ile olayların görüntüsü olarak kabul görülen akıl ve düşünce, o nesnelere etkisinden ortaya çıkan bilim, bilgi hâlinde kendini belirtir. Bu nedenle kültür; insanın bilinçli hareketlerinin tanıma görevindeki meyvesi olur. Tarihî dönemlerin her biri geleneksel kültüre kendi bilgisini sunar. Kültürün öznesi; insanın bilimi tanıması, öğrenmesi onun iyilik, güzellik, adaletlilik gibi kültür yapısından oluştuğunu hissetmesi sayesinde. Maddi ve manevi gereksinimini karşılama sürecinde olumlu açıdan değerlendirme ve bunlara saygı duyma millî değerler arasındadır. Millî değerler gerçek hayatı sistemleştirir ve onu düzeltir, onu iyi tanımanın temelini oluşturur, insanların yaşamına anlam katar. Bilimsel dilde ifade edilen bakış açılarına göre değerler, millî kültürün önemli parçasıdır. Değerlerin insanlığa olan

*Avrasya Devlet Üniversitesi Doktora Öğrencisi, b_shagirbayeva73@mail.ru

** Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi, Denizli, Türkiye.

ortaklığıyla birlikte, her kültürün kendine ait değerleri olur. Hâlbuki hangi kültürü incelersek inceleyelim, en değerli şey kişiliktir. Kişi bilgisiyle kişidir. İnsanoğlu için pir olarak gördüğü kutsal ve mukaddes nitelikler, hayatın hangi döneminde olursa olsun çok gereklidir. Değerler; kutsaldır, önemlidir. Bu kavramın özellikle değerlerin anlamının zayıflayıp geleneksel kültürün kıymetinin kaybolduğu dönemlerde çok önemli olduğu hissedilir. Kendi halkının değerlerine ihlasla, saygıyla bakma bilinci insanın vücuduna bebekliğinden itibaren sindirilmiştir. Annenin sütüyle birlikte verilir. Kendi halkının tarihini, kültürünü, gelenek ve göreneğini, ahlaki temellerini ana dili sayesinde geliştirir.

İnceleme

Dil, toplum üyeleri arasındaki iletişim aracı olarak kendi görevini üstlenen ve ne kadar önemli olduğunu ispatlamayı gerektirmeyen bir gerçektir. Milletin tarihi, üstelik dilin tarihi; gelişme süresi uzun olan bir varlıktır. Dünya hayatının herhangi bir alanındaki sırrı, bilgiyi derinlemesine kavrayarak kendi milletini yönlendiren grupların yüzyıllardır devam eden başarıları dil sayesinde kayıtlara geçmiş paha biçilemez gizli hazineleridir. Bu asil hazinenin hafızasında ve milletin doğasında onun oluşumu hakkında bilgi veren halkın dünya görüşü, gelenek göreneği, dil ve dini, psikolojik görüntüsü, yüzü korunmuştur. Her milletin sırrı dilindedir. Onun kökeni; etniğin binlerce yıl geçtiği tarihî yolla günlük yaşamda kendi eliyle, akıl ve bilinciyle, kültürüyle dünya görüşüyle karşılanmaktadır. Dilin millî zenginliğini koruyup, saklayıp nesilden nesle iletme görevini, bilişsel özelliğini; bilim adamı A. T. Kaydar “dil olgusu” veya “dil dünyası” olarak vermiştir. Bu nedenle “...dil olgusu” ile “dil dünyası”na; etniğin kendisini tanıma, bilmenin ve yeterliliğin kaynağı dersek büyük konuşmamış oluruz. Bu kavramın içerisine dilin tüm kutsallığı tamamen sığmış gibidir. Hem etniğin ortaya çıkmasına sebep olan hem manevi kültürel hayatın kökeni hem de kendini tanımanın ölçüsü dildir. Bunların hepsi “*dil dünyasında bulunur (...) ve böylece dil dünyası etnik oluşumuna ait binlerce hatta milyonlarca anlam birliğinin birikimidir, sentezidir*” (Kaydar 1998: 304). Bu açıklamaya göre bugünkü dil bilimi, dilin “iletişimin en önemli aracı” göreviyle birlikte başkalarına öğretme ve kültürü taşıma görevine sahip çıkmaktadır. Akıl, anlayış, duygu sahibi olarak bilinçli insanın en önemli değeri; toplumsal ortamı tanımada çok tutkulu olmasıdır. Dünyayı tanıma, esasında nesne ve olayların insan bilincinde canlanmasıdır diyebiliriz. İnsan bilincindeki nesnelere ile olayların canlanması sayesinde oluşan akıl ve düşünce; o nesnelere değil onların etkisiyle ortaya çıkan ilim ve bilgi sayılır. Bilincin ortaya çıkması iki faktörle ölçülür: ilki emek, ikincisi de dil. Dil (düşüncenin) bilincin, nesnenin görüntüsü ve temelidir. Dilsiz bilinç yoktur, bilinçsiz de insan olunmaz. Bilinç her zaman dilin temelinde yaşar, o dille beraber gelişir. Dile göre bilinç toplumsal süreçte gelişerek toplumsal manevi meyveye dönüşür. İletişim aracı olarak dil, *dilsel iletişim* ve *dilin dışındaki iletişim* olarak ikiye ayrılır. Bilinç bunlardan *dilsel iletişime* dayanır, çünkü bilinç üzerinde insanın dünyası canlanır, sadece nesne olarak kalmaz. İnsan insan olduğu için bilinci etkiler, değiştirebilir. Ahmet Baytursınulı’ya göre: “*Söz sanatı insan bilincinin üç temelinde dayanır: akla, hayale, gönle. Akıl işi fark etmek, yani nesnelere durumundan anlamak, tanımak, akla güvenerek düşünmek; hayalin işi işaretlemek, yani akıldaki nesnelere belli nesnelere boyutuna, şekline benzetmek, betimlemek, düşünmek; gönlün işi neticelendirmek ve seçmektir. Dilin amacı; aklın fark ettiklerini fark edene kadar hayalin işaretlerini işaretleyene kadar gönlün sonucunu çıkarana kadar vazifesini yerine getirebilmektir. Bunun hepsini yapabilen bir kişi bulunursa dil her şeye sahip çıkar. Fakat dili kullanabilen kişiyi bulmak zordur. Düşündüklerini, hayal ettiklerini, gönlünde planladıklarını söz varlığı çerçevesinde dile getirmek ve başkalarına iletme özel bir uzmanlık gerektirir*” (Baytursınulı 2013: 640). Demek ki, söz sanatı insan bilincinin üç temelinde dayanır. Sözü anlayıp yerinde kullanmak, derin bir bilim ve büyük

sanat gerektirir. Halk ağzında ona “*Jer astında jatqandı qazbay qarap til tabar./* Toprak altında yatanı kazmadan bakıp dilini bulur”, “*Bal tamğan tilden u da tamar./* Bal damlayan dilden zehir de damlar” demişler. Bilgeler dilinde “*Körinedi tilden tüysik bilim de; bile bilsen, eñ jarılqavşy-tiliñde./* Görünür dilden hem bilinç hem ilim, eğer bilersen en yüce olan senin dilin”, “*Aqıl men bilimniñ tilmaşy./* Akıl ile bilimin yargııcı dildir” (Yusuf Has Hacib), “*Til - küzetetin bosağa, basıñdı jer tıǵılsañ da tasağa./* Dil; nöbet tutan eşiktir, başını gizleyip gölgeye saklansan da” diyerek toplumsal bilincin, millî bilincin oluşmasına dayanak olur. Bununla birlikte felsefeye göre bilinç; nesnel olan dünyanın insan beyninde kalıplaşan öznel görüntüsü, aynı zamanda ışığıdır. Fakat bu, sıradan bir görüntü değil; yaratıcılığın görüntüsüdür. Bilinçle duygu kendi kendini hissederek anlam üzerinden iletilen bilincin en yüksek aşamasıdır. Bilincin çeşitleri çoktur; bireylerin bilinci, toplumsal, sıradan, teorik, bilimsel, ilerleme bilinç vb. olarak ayrılır (Kışibekov 2008: 360). Ferdinand de Saussure’e göre işaretler sistemi olarak dilin, dil unsurlarının maddi ve manevi tarafları olur. Dil işaretlerinin manevi (idea) yanı; düşünmenin neticesi, anlam, mânâ, dil sayesinde verilen içeriğin temelidir. Dil ile düşünce bir bütünün iki parçasıdır: İlki; maddi tarafı, ikincisi ise anlamsal tarafıdır; bundan dolayı düşüncenin tanıtma görevinden bahsettiğimizde dil konusuna değinmeden geçemeyiz. Fakat dilin semantik, fonksiyon tarafına değindiğimizde düşünme durağına uğramadan olmaz. Düşüncenin fonksiyonel ve anlamsal işaretleri dille anlamlı hâle gelir. Bu açıdan bakıldığında anlam değil fonksiyon ön plana çıkar. Dilleri araştırma davranışı sayesinde insanoğlu kendi kendini tanır ve düşünme durumuna geçer. Kişi gerçekleştirdiği etkiyi kendisiyle nitelendirir. Dilsel unsurların anlamlı tarafı, dil ile düşünceyi bir araya getiren aralarında ilişki kuran bağıdır. Bu anlamlı temelin bir ucundan dil çıkarsa diğer ucundan düşünce çıkar. Düşünce ve akıl bireyin tanımını geliştirir, bu nedenle hakikat oluşumunun akıldaki görüntüsüne “tanım” adı verilmiştir. İnsanların topladığı, biriktirdiği bilgiler dilde kaydedilir. İnsan; toplumsal bilinç üzerinden kendi yaşama merkezini, yaşam tarzını dilde betimler ve onun üzerinden etniğin zihniyetini inceler. Dilin bu doğasını, etnik oluşumunu tanıtma yeteneği ile onu tanıtma gereksinimi, bir dil ortamının gelişmesini gerektirir. Bu gereksinim dilin fonksiyonel doğasıyla doğrudan ilgilidir, çünkü dilsiz bir toplum yaşamını hiçbir şekilde sürdüremez. Dil, insan toplumunun yaşam aracıdır; bireyin yaşamsal hareketinde bağ kurmak ve iletişim sağlamakla görevlidir (Qordabayev 2004: 240). Bu açıdan bakıldığında dil ile düşünce iletişimin iki üyesi, iki unsuru sayılır. “Düşünce, dilin sayesinde işaret edilen fikir içeriğinin temelidir. Halk dünya görüşünde ona ‘Beynin düşündüğünü dil yapar’, Söz, sözden doğar, söylenmezse nereden doğar” diye söylenen düşüncenin aydınlığa çıkmasına dil büyük bir gereksinim duyar; dilin yaşaması için de iletişim önem taşır. Bugünkü dil bilim dalı dilin bu tanımlama görevine önem verir. Bunun için “Dilin silahı, sözdür” denildiği gibi dilin tanımlama görevi sayesinde kalıplaşmış dil birlikleri ifade noktasını belirler. Dilin derin yapısı düşünce ile oluşumun ilişkisinden ortaya çıkmıştır. Farklı dillerde görülen yakınlığın böyle derin bir yapıya bağımlı kalması, ilk önce insanoğlunun ortak düşünce sistemine bağlıdır. İnsanın düşünce sistemini kavramsal sistem olarak tanırız. Dildeki “ilk adlandırmalar” dilin kelime varlığının köküne inmemizi sağlar. K. Jubanov; insanın tanıma yeteneğinde “nesne ile olaylara verilen isimlerin ortaya çıkması...” hakkında kendi dönemindeki düşünceleri araştırıp bunları karşılaştırarak millî dünya görüşü açısından açıklamalarda bulunur:

1. İlk olarak nesneye isim vermek için o kavramın (işaretlenmenin) halk yaşantısında yeri olması lazımdır. “Ruslarda *koyun* sözcüğünün tam bir anlamı yoktur. Onların *ovtsa* dedikleri *savlık* (keçi); *baran* dedikleri ise *koşkar* (koç) olarak kullanılır. Fakat Kazakçadaki *isek*, *tusak*, *kunan*, *kunacın*, *dönen*, *dönecin* gibi kelimeler diğer dillerde yoktur. Adaylarda⁴,

⁴ Bir boy adı.

Araplarda deve yavrusunun adı çeşitli şekillerde kullanılırken Edil ve Kaspiy (Atrav) bozkırlarındaki Kazaklar çok farklı balık adlarını bilirler. Demek ki, kullanılmayan bir nesnenin adı o coğrafyada yok sayılmaktadır. Milletlerin yaşam tarzları farklı olduğu için onların nesnelere verdikleri adlar da farklıdır (Jubayeva 2014: 392). Nesnelere kullanılmama veya kullanılmama nedenleri halkın yaşadığı ortamın coğrafyasına ve başka özelliklerine göre değişir. Bu nedenle kavramlar ortak olsa bile adlarının az veya çok kullanılması, halkın yaşantısının özelliklerinden doğar.

2. İkinci olarak bir insanın dünyasını tanıma önce kendinden başlar, bilim adamları buna “küçük uzay dönemi” (kişi kosmosdaviri) derler. İnsanoğlunun tabiatında ilk önce dış dünyayı öğrenme vardır, sonra da insan kendisini öğrenmeye başlar. Mesela, insanın bir tabloya baktıktan sonra gördüğü nesnelere ad vermesi ve kendini o nesnelere benzetmesi; kendisini küçük görmesiyle beraber kendinden büyük olan dünyaya benzetmesiyle başlar. Bu algı dilde de etkisini gösterir. Örneğin; Rusça *nebo* “gökyüzü”; *neba* “damak” demektir; Kazak dilinde *tan* “gökyüzü”nün adıdır yani “yukarı tarafa ait kutsal parça”dır; damak için de “insan vücudunun yukarıdaki parçası” derler.

3. Üçüncü olarak dünya görüşü bakımından ilk fikrin mitoloji alanında ortaya çıktığı bellidir. K. Jubanov onu “totemizm” olarak adlandırmıştır, çünkü dinin mitolojinin temelinde meydana geldiği düşünülmüştür. Bu sırada ortaya çıkan bazı kelimeler incelenmiştir, bunlardan biri de “kut” kelimesidir. “Kut” kelimesinin mutluluk anlamını verdiği bellidir. Kut, Hüda, mutluluk; bunlar eş anlamlıdır. “Kutır” kavramının da kökü “kut”tur, *-ır* ise ektir.

4. Dördüncü olarak dünyaya bakış açıları üzerinden de nesnelere ad verilir. Bilim adamları buradan kavram anlamının genişlemesi ile daralması hakkında “*eski biçimlere yeni anlamlar katma yoluyla da dil gelişir*” demişlerdir.

5. Beşincisi fonksiyonel semantiktir, nesnenin yaptığı göreve göre adlara sahip olması ve işaretlenmesidir. Çadırın tündüğünden ışık girer, pencereden de ışık girer; bu nedenle Altay ülkesinde pencereye “tündük” derler.

Dil, var olan etnik ortamın kültürünü tanıtmaya aracıdır; bu dil, kültür sahibinin etnik kimliğinin temelini oluşturur. Her dilsel kişi kendi etnik kültürünü ileten araç olarak görülür, dilsel damgalar kültürün damgası olarak bilinir ve millî kültürün özelliğini gösterir.

Kazak dilinde *kaz* kökünden *kazık* (kazık vurma) *kada* (kada ağaç) isimleri de türetilmiştir. “Kaz” kökü eski Türkler döneminde, yeri kazarak yemek yapmada yararlanılan yer ocağı için kullanılmıştır. *Kazan ocak*, *kazan ayak* ikilemeleri bu sürecin neticesinde ortaya çıkan kavramlardır. Üstelik göçebe yaşam biçiminde gerekli olan aletler de döneme göre gelişmiştir. *Kazanaspa* “kazanı asacak ocak, kazanlık” burada yeri kazmanın gereği yoktur, toplanan aleti *mosığayı* asmışlardır. Buradan “yemek pişirme, yapma” anlamındaki *kazan asma* kavramı ortaya çıkmıştır, bu tamamen “yemek pişirme, hazırlama, yapma” sürecinin sonucudur. Kısacası, tahlil yapma belli bir adlandırmanın kalıplaşmış aşamalarını tanıtır. İlk gereksinim yemek yemek, yemek yapmak, vücudun isteğini yerine getirmektir; bu nedenle bunlara ihtiyaç duyulduktan sonra diğer önemli nesnelere seçilip adlandırılmıştır. Zamanla insanın dünya görüşü, yöntemi ve amaçları da gelişmiştir. Kullandığı aletler hem sayı açısından hem de önem açısından zenginleşir. “Kazanı” Türk halkları kutsal bir kap olarak görmüşlerdir ve bu kavram ortaktır. “*Qara qazan, sarı balanın qamı.* / Kara kazan, sarı çocuğun iyiliği için” sözü Kazak dünya görüşünde önemli bir mânâyâ sahiptir. Kazan ve ocak; aile, ev bark anlamını verir. Ocağında ateş yanmayan, bacasından duman çıkmayan ev ev değildir. “Kara kazan” “kara şanırak” hanedana aittir. Kazaklar, kazanın kut getirdiğine inanmışlar; onu kimseye ödünç olarak vermemişlerdir. Ev kazanından ayrılırsa

ilk başta yemeğinden ayrılır, kutu kaçar ve açlık olur diye yorumlamışlar. Taşındıklarında *kazançuvala* koyup, onu arabayla taşımışlar. Kazanın MÖ 3-5. yüzyıllarda kullanıldığına dair belgelere de rastlanır. Kazan, Kazak halkı için kutsal mülk, çok eski bir kacaktır; bu nedenle onun etnik kültürel manası derindedir. *Kazan* adı etrafında toplanan bilgiler; etnik algısal, duygulu, etnik kültürel bilgi olarak görülür ve bu gruba giren isimler millî değerleri tanıtır. Emeğin güçleşmesi; belli bir millî dünyayı tanımak, onu etraflıca incelemek sayesinde millî bilincin genişlemesiyle ve dünya görüşünün gelişmesiyle ilgilidir. Bu nedenle “kültür, insan görevinin meyvesi” sayılır, insanın yaşama sürecindeki gereksinimlerini harcamaya yol açar. Öyleyse, hangi etniğe ait olursa olsun kültür; hazır nesne olarak yaşamını sürdürür diye neticelendirebiliriz. Maddi kültürün genellikle sanayi aletleri ve mimari üzerinde etkisi belli olmakla beraber; manevi kültürün kitap, el yazıları, matbaa yazıları ve bununla birlikte şiir, destan, halk edebiyatı örneklerinde etkileri görülür. Bunların her biri dönemin kişilerinin düşünceleri ve dünya görüşlerinin meyvesidir; “Kültürün öznesi insandır.” önüne gelen kültürel mirası araştırıp geliştirir. Bu nedenle kültürün herhangi bir türüne, nesnenin kültürel değerlerine sahip olması için o ilk önce kişisel bir görev üstlenir. Nesne ve olayların kişisel nitelendirmeye sahip olması, insanın dünyayı tanıyıp bilmesinden ibarettir. Böylece, felsefeye göre maddi ve manevi kültür arasında derin bir birlik vardır. Zira onların ikisi de insan görevinin neticesi olarak görülür; onun başlangıcında “manevi olarak insanı maddi biçime dönüştüren fikirleri, projeleri, düşünceleri vardır”. Hâlbuki değerleri maddi ve manevi olarak ikiye ayırma çoğu zaman şartlı olur, çünkü gerçek hayatta onlar birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve iki parça bir araya gelerek tam olur.

Yukarıda adı geçen etnik kültürün temeli kazandır diyebiliriz. Türkiye ve Kazak Türklerinin dünya görüşüne göre “*Otan-ot basınan bastaladı./ Vatan, od (ateş) başından başlar.*” sözünde de dendiği gibi *kazan* dünya olarak verilir. Kazak dünya görüşünde “kazan, otbası (aile), şanırak” kavramının anlamı simgedir. “*Qara qazan, sai bala Qamı uçin qılış sermedik./ Kara kazan, sarı çocuğun iyiliği için kılıç çektik.*” şeklinde Mahambet Ötemisov’un söylediği gibi kara kazanın bütünlüğü, halkın birliğini bildirir. Kazan dil kültürüdür. Bununla birlikte kazan, değerler aşamasına geçen bir kavramdır. Değerler dünyası millî kültürün kökünü temsil eder.

Atasözleri her milletin bilinç ve algısının sonucudur. Hayatta gördüğü, bildiği, farklı tecrübelerden ortaya çıkan felsefi düşüncelerin görkem görüntüsüdür; kalıplaşmış kavramların incelenip bir kalıba oturtulmuş şeklidir. Atasözleri, zekânın bir göstergesi olan ve derin bir anlam taşıyan, bütün kelimelerin bir araya toplanarak bir anlam oluşturması gibi bir kutsallığa sahiptir. Yaşam hakkındaki bilginin kısa ve öz birliğidir. Atasözleri halkın sadece ağız ansiklopedisi değildir, aynı zamanda öğretmenlik yapma rolü de vardır; insandaki tüm iyilikleri yücelten ve çocuk terbiyesinde de özel bir yeri olan halk sözleridir. Bu sözlerde nasihatler kısa ve öz olarak verilir.

Halk sözleri; anneye, babaya neslin terbiyecisi olma görevini; dedeyle ninenin ahlaki ve psikolojik görüşleriyle tıp, sanat, tartışma ve düşüncelerini alıp bir araya getirerek tüm halkın terbiye ve eğitimini miras olarak bırakır. Göçebe kültürden gelenlerin eski dönemlerden beri çok bilgili ve akıllı kişilere değer vermeleri boşuna değildir. Bu insanlar bilginin kaynağı gibidir. Atasözleri, belli bir çözümle işin doğruluğunu netleştiren bilimsel bir görevin ölçüsü gibi insanın akıl ve hareketlerinde önemli bir role sahiptir. Atasözleri asırlardır kıymetini kaybetmeden devam edegelen, atalarımızın bizlere bıraktığı vasiyettir. Halk sözlerinin görkemli ve bilgiyle dolu paha biçilmez mirasıdır.

Aslında, Türk halklarının temeli işçilik ve çiftçiliğe dayandığından Kazak ve Türk halklarında emek ve çiftçiliğe ait atasözlerine iki dilde de sık rastlanır. Örneğin Türkiye Türkçesinde olan “Arpa, buğday aş oldu; altın gümüş taş oldu.”, “Açlık ne yedirtmez, tokluk ne dedirtmez.”, “Akılsız başın cezasını (zahmetini) ayaklar çeker.”, “Akraba ile ye iç; alışveriş etme.”, “Kişinin aynası işidir.”, “Damlaya damlaya göl olur.” vb. gibi atasözlerinin Kazak dilinde de “Arpa-biyday as eken, altın kumis tas eken.”, “Savdada dostık jok.”, “Savda dostıkka karamas.”, “Akımak bas eki ayakka damıl bermeydi.”, “Basında muyi joktın ayağına tınım jok.”, “Kisinin aynası enbegi.”, “Aş ne jemeydi, tok ne demeydi.”, “Köp tükirse köl bolar.” gibi benzerleri vardır. Bununla beraber Kazak ve Türk dillerinde anlamları aynı fakat atasözünün içindeki bazı kelime yerlerinde farklılık bulunan atasözleri de vardır. Örneğin, Türkiye Türkçesinde “Arpa eken, arpa biçer.”, Kazak Türkçesinde “Ne eksen sonı orasın.”, Türkiye Türkçesinde “Para parayı çeker.”, Kazak Türkçesinde “Akşanı akşa tabar.”, Türkiye Türkçesinde “Avcı kediye kurnaz fare.” Kazak Türkçesinde “Ankav yelge aramza molda.”, Türkiye Türkçesinde “Ayağını yorganına göre uzat.” Kazak Türkçesinde “Körpeñe karap kösil.”, Türkiye Türkçesinde “Bin ölçüp bir biçilmeli.” Kazak Türkçesinde “Jeti ret ölçep bir ret kes.” vb. gibi.

Toplum ve aile birbirinden uzaklaşmayan iki kavramdır; çünkü toplum ailenin, aile de toplumun ayrılmaz parçasıdır. Kazak halkının “*Erte turğan ayeldin bir isi artık erte turğan erkektin bir ırısı artık.*” Erken kalkan kadının bir işi iyi gider; erken kalkan erkeğin bir bereketi ilerler.”, “*Düşpan küldirip aytadı, dos julatıp aytadı.*” Düşman güldürerek söyler, dost ağlatarak söyler.”, “*Anasına qarap kızın al, ayağına qarap asın iş.*” Anasına bak da kızını al; kacağına bak da yemeğini ye.”, “*Birlik tübi-tirlik.*” Birliğin sonu dirlik.”, “*Taspen urpandı, aspen ur.*” Taş atana aş at.”, “*Akılsız dostan, aqıldı düşpan artıq.*” Akılsız dosttan, akıllı düşman iyidir.”, “*Aldıñğı arba qayda jürse, soñğı arba sonda jürer.*” Ön tekerlek nereye giderse, arka teker de oraya gider.”, “*Qonaq kelse, qut keler.*” Misafir gelirse kut gelir.”, “*Şaqırmağan jerge barma, şaqırğan jerden qalma.*” Çağrılmadığın yere varma, çağrıldığın yerden kalma.”, “*Balıq basınan şiriydi.*” Balık baştan kokar.”, “*Bes savsaq birdey emes.*” Beş parmak aynı değildir.” vb. atasözlerinin Türk dilinde de aynı anlamları vardır: “Erken kalkan (çıkan) yol alır, erken evlenen döl alır. / *Erte çıqqan jol aladı, yerte üylengen töl alar.*”, “Dost, acı söyler; fakat doğru söyler. / *Dost aşı aytadı, birak durıs aytadı.*”, “Anasına bak kızını al, kenarına bak bezini al. / *Anasına qarap kızın al, jiyegine qarap bözin al.*”, “Misafirin ayağı uğurludur. / *Qonaktın ayağı qut.*”, “Çağrılan yere erinme, çağrılmadığın yerde görünme. / *Şaqırılğan jerge yerinbe, şaqırılmağan jerge körinbe.*”, “Arabamı ön tekerleği nereye giderse, arka tekerleği de oraya gider. / *Arbanıñ aldıñğı döngeleği qayda barsa, artqı döngeleği sonda jürer.*”, “Balık baştan kokar. / *Balıq basınan sasıdı.*”, “Beş parmağın beşi de bir değildir. / *Bes savsaqtıñ besevi de bir emes.*” (Gürsu 2009). Toplumsal nedenlerden dolayı Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde yer alan atasözlerinin içindeki kelimelerin değişerek devam etmesine, kardeş iki halkın yüzyıllardır birbirine uzak kalmaları sebep olmuştur. Fakat her iki dildeki bu atasözleri kendi mânâlarını korumuştur. Örneğin Türkiye Türkçesinde; “Babaya dayanma, karıya güvenme.” atasözü Kazak Türkçesinde “*Astıñdağı atına, qoyıñdağı qatınıña senbe.*”, Türkiye Türkçesinde “At teper, katır teper, ara yerde eşek ölür.” ve “At tepişir arada eşek ölür.” Kazak Türkçesinde “*Eki tüye soğıssa, ortasında şıbın öledi.*” İki deve kavga ederse, ortasında sinek ölür.”, Türkiye Türkçesinde “İt ite buyurmuş, it de kuyruğuna.” Kazak Türkçesinde “*İt itti jumsaydı, it kuyruğın jumsaydı.*”, Türkiye Türkçesinde; “Otuz iki dişten çıkan, otuz iki ağza yayılır.” Kazak Türkçesinde “*Otiz tisten çıqqan söz, otiz ruğa taraydı.*”, Türkiye Türkçesinde “Adamın alası (alacası) içinde, davarın (hayvanın) alacası dışında.” Kazak Türkçesinde “*Adam alası işinde, mal alası sırtında.*”, Türkiye Türkçesinde “Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla.” Kazak Türkçesinde “*Kızım sağan aytam, kelinim sen*

tında.”, Türkiye Türkçesinde “İki kaptan bir gemiyi batırır.” Kazak Türkçesinde “*İki kemeniñ basın ustağan suğa keter.*” Türkiye Türkçesinde “İt ürür, kervan yürür.” Kazak Türkçesinde “*İt uredi, kerven koşedi.*” vb. olduğu gibi.

Her halkın kendine ait geleneği, göreneği, örfü, âdeti ve diğerlerine benzemeyen özellikleri vardır. Örneğin, “Ağacı yaprak yaraştırır, insanı giyim.”, “Ağacı güzel gösteren yapraklarıdır.” ve “At yiğidin yoldaşı.” gibi Türkiye Türkçesine ait atasözlerinin Kazak Türkçesinde “*Adam körki-şuberek, ağaş körki japıraq.*”, “*At-yer qanati.*” şeklindeki atasözleriyle tamamen aynı anlamı taşıdığını görmekteyiz. Örf ve âdete göre söylenen atasözlerinin içinde bazı kelimelerin değiştiği örnekler de mevcuttur. Örneğin Türkiye Türkçesinde “Aç tavuk uykusunda darı ambarı görür.” Kazak Türkçesinde “*Tavuktın túsine tarı kiredi.*”, Türkiye Türkçesinde “At aylansa kazıkla.” Kazak Türkçesinde “*At aynalıp qazığın tabar, yer aynalıp elin tabar.*”, Türkiye Türkçesinde “İki baş bir kazanda kaynamaz” Kazak Türkçesinde “*Eki arıstan bir torğa sıymas.*” ve “*Eki qoşkardıñ bası bir kazanğa sıymas.*” vb.

İnsanda bulunan iyi ve kötü karakterler de atasözlerinde yerini bulmuştur. Bu karakterler üzerinden bir halkın şuurunu, psikolojisini çözmek mümkündür. Kökeni bir olan kardeş halkların uzun zamandır bir arada olmasalar bile günümüze kadar düşünme sistemi ve karakterlerindeki bu benzerlik onların Türk milletinden olduğunu ispatlamaktadır. Kazak ve Türkiye Türkçesindeki ahlak ve iyilik hakkındaki atasözlerine bakıldığında Türkiye Türkçesinde “Alışmış, kudurmuştan beterdir.” Kazak Türkçesinde “*Danikkennen kunıqqan jaman.*”; Türkiye Türkçesinde “Akıl nefsin düşmanıdır.”, Kazak Türkçesinde “*Aşuv-akıldñ düşpanı, nepsi-imannıñ düşpanı.*”; Türkiye Türkçesinde “Uyuyan yılanın kuyruğuna basma.”, Kazak Türkçesinde “*Uyıqtap jatqan jılanıñ quyruğın baspa.*”; Türkiye Türkçesinde “Yanınzda bir arkadaş varsa, hiçbir yol uzun değildir.”, Kazak Türkçesinde; “*Joldasıñ jaqsı bolsa jolım uzun deme, Joldasıñ jaman bolsa qolum uzun deme.*” (Gürsu 2009) gibi örnekler vardır. İki dile de ait bazı atasözlerinin içerik olarak gerçek anlamını korumasına rağmen bazı atasözlerinin içeriğinde ve kelimelerin yerlerinde değişiklikler olduğu fark edilmektedir. Bu tür özelliklerin olması doğal görülür. Bu farklılıklar ve benzerlikler kardeş Türk halklarının yüzyıllardır birbirinden ırakta olmasından kaynaklanmaktadır. Ortak atasözlerine bakıldığında Kazak ve Türkiye Türkçelerinin kökeninin bir olduğunu somut delillerle görmekteyiz.

SONUÇ

Her halkın bir kültürü ve kendine ait değerleri vardır. Değerler, insan kültürünün göstergesidir; kültürel insan olgusunun farklı biçimlerle bakış açısını tanıtmadır. Millî değerleri; insan hayatı, emeği, eserleri, geçmişin bilgileri, aile ve toplum üyelerinin aralarındaki ilişki, insan yaşamının anlamı, insanın yaşama verdiği değerlerle bağlantılı ilişkiler sayabiliriz. Değerleri hissetme; iyilik, güzellik, adaletli olma gibi olgulardan oluşan insanın kültürel ve manevi gereksinimini giderme sürecindeki hoş taraflarını değerlendirme anılarıdır. Çünkü değerler gerçekten hayatı sistemleştirip yola koyar, iyi düşünmeyi sağlar, insanoğlunun yaşantısına anlam katar. Değerlerin belli bir görüntüsü, her kültürün kendine has özelliği ve kendine ait sahiplenmeleri vardır. İnsanoğlu için kutsal gördüğü değerli kavram ve anlamlar yaşamın herhangi bir döneminde muhakkak lazım olacaktır. Değerler hem kutsal hem kıymetli kavramlardır. Bu unsura, özellikle değerlerin manasının azalıp geleneksel kültürün kıymetinin kaybolmaya başladığı bugünlerde çok ihtiyaç duyulmaktadır. Kendi milletinin değerli unsurlarına ihlasla, saygıyla bakma hissi; kişinin bilincinde kalıplaşarak nesilden nesle iletilen bir algıdır.

KAYNAKÇA

- BAYTURSINULI, A. (2013). *Kazak Dil Biliminin Sorunları*, Almatı: Abzal-Ay.
- GÜRSU, Uğur (2009). *Kazak Türkçesindeki ve Türkiye Türkçesindeki Atasözlerinin Karşılaştırmalı Biçimde İncelenmesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- JUBAYEVA, O. (2004). *Kazak Dilinin Kognetiv Grameri*, Almatı: Kazığurt.
- KAYDAR, A. (1998). *Kazak Dilinin Önemli Sorunu: Aktualnyr Voprosy Kazahskogo Yazıka*”, Almatı: Ana dili.
- KİŞİKBAYEV, D.; SIDIKOV, U. (2008). *Felsefe*, Almatı: Karasay.
- KORDABAYEV, T., KALYEV, Ğ. (2004). *Genel Dil Bilimi*, Almatı: Devir.
- NAZAROVA, A. J. (2015). “Saduvova Ş. M. Kazak ve Türkiye Türkçesinde Dillerinde Ortak Atasözleri”, *Kazuy Habercisi*, Şarkiyat Serisi N. 2 (72).

Güney Azerbaycan Futbol Kulübü Traktör

*Burak ŞEN**

Özet

Bu makalede, Güney Azerbaycan'ın Traktör takımı tanıtılacak, takımın stadyum, sosyal sorumluluk projeleri, marşları, sloganları, kırdığı rekor ve yarattığı olgu ile ilgili tespitler paylaşılacaktır. Traktör futbol takımı 35 milyon destekçisi ile Türk dünyasında en fazla taraftara sahip olan futbol takımıdır. Bu yazının konusunu Kızıl Kurtlar taraftar grubunun kuruluş hikâyesi, taraftar grubunun karşılaştığı problemler, Kızıl Kurtların amaçları, faaliyetleri, şehrin takıma ve Kızıl Kurtlar taraftar grubuna yaklaşımı oluşturmaktadır. Futbol ve milliyetçilik kavramlarının kitleleri nasıl birbirine bağlama konusundaki etkisi ve bu bağlantının çelik bir halat gibi Traktör takımının İran rejimine karşı nasıl birleştirdiğinin göstergeleri ortaya konulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Traktör, Kızıl Kurtlar, Futbol, Milliyetçilik.

Abstract

In this article, it is aimed to share information about the tractor team, stadium, social responsibility projects, anthems, slogans, record and the phenomenon it has created. With 35 million supporters, tractor has the most fans in the Turkish world. The story of the founding of the Red Wolves fan group, the problems faced by the fan group, the objectives, activities of the Red Wolves, the city's approach to the team and the Red Wolves fan group were discussed. How the concepts of football and nationalism connect the masses and how this connection, like a steel rope, unites the tractor team against the Iranian regime.

Keywords: Tractor, Red Wolves, Football, Nationalism.

Traktör Futbol Takımı

Traktör İran'ın Tebriz kentinin gözdesi hâline gelmiş bir futbol takımıdır. O sadece Tebrizlilerin değil, bölgede yaşayan milyonlarca Türk'ün simgesi ve sesi olmuştur. Traktör, adeta onların Türklüklerini haykırmaları, senelerdir bastırılan duygularının ve düşüncelerinin dışa vurumunun bir sembolü hâline gelmiştir. 1970 yılında kurulan spor takımı *Traktör* adını şehirde bulunan traktör fabrikasından almıştır. Tebriz'in en büyük fabrikalarından biri olan bu fabrika aynı zamanda kulübün sponsorudur. Traktör İran'ın Premier Ligine çıktıktan sonra 2009-2010 sezonunda 7., 2010-2011 sezonunda 5. ve 2011-2012 ile 2012-2013 sezonunda 2. sırayı elde ettikten sonra Asya Şampiyonlar Ligine girmiştir (Goal 2012).

Maçlarını Tebriz'deki kimi kaynaklarda 70.000 kimi kaynaklarda ise 75.000 kişi kapasiteli Yâdigâr İmam Stadyumu'nda oynayan Traktör takımı ortalama her maçında 80.000 kişilik seyirci ve taraftar kitlesinin desteğini almaktadır.

Takımın kendine ait bir takım marşı da bulunmaktadır. Bu marş şu şekildedir:

“Yaşa Yaşa Tiraxtur

Yaşa yaşa Tiraxtur

Dayim Yaşa Tiraxtur

Yurdumuzun iftiharısın

*Azər elin qəhrəmanısan
Yellər yatar tufan yatar
Yatmaz Tiraxtur bayrağı”*

İran’da yaşayan yaklaşık 40 milyon Türk ana dilinde eğitim yapamamakta, sosyal haklardan mahrum bırakılmakta hatta Türkçe adlar kullanması ya da işyerlerine Türkçe tabela asmaları bile engellenmektedir. Türkiye’nin yanı başında olan bu olaylara sessiz kalması İran’da yaşayan Güney Azerbaycan Türklerinin kanayan yarası olsa da onlar:

*“Tebriz-Bakü-Ankara
Biz hara, Farslar hara.”,
“Ya ya ya, şa şa şa,
Azerbaycan çok yaşa.” ve
“Azerbaycan bir olsun
Merkezi Tebriz olsun.”*

gibi tezahüratlara on binlerce taraftarın eşlik ettiği Traktör, giderek artan Türkçü-Turancı söylemlerin de odak noktasında yer almaktadır. Artık Traktör takımıyla halk, stadyumda, tribünlerde, sokaklarda baskıcı Fars rejiminin her türlü yaptırımına karşı çıkmakta, Azerbaycan ve Türkiye lehine sloganlar atmaktadır. Tebriz Traktör futbol takımı İran’da yaşayan Güney Azerbaycan Türklerinin simgesi olmaya devam ederken İran rejimi kulübe yönelik artan ilgiden rahatsız olmakta ve güvenlik tedbirlerini sıkılaştırmaktadır. İlk olarak Latin harfleriyle yazılmış Türkçe ibareler bulunan takıma ait ürünler toplatılmaya başlanmıştır. Rejim, takıma ait ürünlerde sadece Farsçaya izin vermektedir. Bu arada, kulüp yöneticileri, takımın adli takibata maruz kalabileceği ya da ligden düşürülebileceği yönünde endişeler de taşımaktadır. Millî kimlik ve ana dil konusunda verilen mücadelenin simgesi hâline gelen takım, taraftarlarınca sonuna kadar desteklenmekte ve maç coşkusu içinde aynı zamanda millî davanın mücadelesi verilmektedir.

Traktör takımı, Türkiye’de ne yazık ki belli kesimler dışında çok tanınmamaktadır. Türk kardeşlerimiz için de önem taşıyan bu konuda 05.11.2019 tarihinde Olcay Kılavuz TBMM’de bir konuşma yapıp şunları söylemiştir: *“Traktör takımının Kızıl Kurtları, stadyumlarında ‘Türkiye’ tezahüratlarıyla birlikte asker selamı vererek kahraman ordumuza ve ülkemize destek vermişlerdir. **Traktör**’ün Kızıl Kurtlarına gösterdikleri bu millî duyarlılık ve samimiyetten dolayı teşekkür ediyorum. İran Türklüğü ile daha yakından ilgilenmeli, kültürel ilişkilerimizi daha da güçlendirmeliyiz.”*⁵

Traktör Takımı ve İran Hükümeti

İran Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani, ülkesindeki Türk Dili ve Edebiyatı Merkezi’nin güçlendirilmesi çağrısında bulunmuştur. Ruhani ayrıca, İran Birinci Futbol Ligi’nde teknik direktörlük yapan Ertuğrul Sağlam’a da destek sözü vermiştir. İran’ın Doğu Azerbaycan eyaletinin merkezi Tebriz’e yaptığı ziyarette halka seslenen Ruhani, Türkçe için *“İran topraklarının kokulu çiçeği ve iftihar kaynağı”* ifadesini kullanmıştır.

Ruhani, *“Doğu Azerbaycan valisinden, yetkililerden ve ildeki üniversitelerden Türk Dili ve edebiyatının güçlendirilmesini ve gerekli kitaplarının basılmasını istiyorum.”*

⁵ (<https://qha.com.tr/haberler/spor/traktor-un-sesi-tbmm-de-duyuldu/111822/>)

şeklinde bir ifadede bulundu. Ayrıca İran Birinci Futbol Liginde mali sorunlar ve kümeden düşme riski yaşayan Tebriz'in Traktör kulübüne yardımcı olacağına dair de söz verdi⁶.

Traktör, ligin son haftası aynı puanda olan ve ikinci sırada yer alan Neft Tahrân'ı konuk etti. Averajla rakibinin önünde olan Traktör, 81. dakikaya 3-1 önde girdi. 3. sıradaki İsfahan'ın 2-0 yenildiği haberi gelince, ev sahibi takımdan biri kırmızı kartla oyun dışı kaldı. Neft Tahrân iki gol attı, maç da 3-3 sona erdi. Bunun ardından son dört yılın üçünü ligi ikinci sırada tamamlayan Traktör şampiyonluk kutlamalarına başladı. Gerçek şampiyon ancak bir kaç dakika sonra belli oldu. Yaklaşık bin kilometre güneydeki İsfahan'ın rakibini 2-0 yendiği haberiyle açıklandı. Bunun üzerine oyuncularla birlikte kutlamalar yapmak için sahaya giren binlerce taraftar hayal kırıklığı yaşadı. Tribünlerden çok sayıda yabancı madde sahaya atıldı. Neft Tahrân'ın Başkanı Mansour Ghanbarzadeh ise olaylarla ilgili İran Haber Ajansı'na açıklamalar yaparken *"Tuhaf şeyler oldu. Soyunma odasında diğer maçı izliyorduk ve 87. dakikada birden televizyon, radyo ve cep telefonları kesildi. Hiçbir iletişim aracımız kalmadı. Bir müddet sonra Sepahan ve Saipa arasındaki maçın 2-2 bittiğini duyduk."*⁷ dedi.

Barış Pınarı Harekâtı ve Traktör Takımı

İran'ın Tebriz bölgesinin ve Güney Azerbaycan Türklerinin takımı olan, Mustafa Denizli'nin çalıştırdığı Traktör'ün taraftarları, İstiklal maçında futbol tarihine damga vuracak görüntülere imza atmışlardır. Geçtiğimiz haftalarda bir futbolcusu asker selamı verdiği için ceza alan Traktör takımının taraftarları, İstiklal maçı için tribünleri tıklım tıklım doldururken yaklaşık 80 bin kişi stadyumda **"Türkiye"** tezahüratında bulunmuşlardır. Saatler öncesinden hazırlıklar yapan 80 bin taraftar asker selamı vererek Türkiye'nin Barış Pınarı Harekâtı'na destek mesajı da vermiştir. Öte yandan İran polisi Türk bayraklarıyla stada girmeye çalışan 6 kişiyi gözaltına almıştır.

Futbol ve Millîlik

Güney Azerbaycan'da geçen on yıl içerisinde futbolun milliyetçilikle yoğun ilişkisi bilinen ve görünen bir gerçektir. Güney Azerbaycan'da futbol ile milliyetçilik arasındaki ilişkilerin yapısal olarak var olmaya başlaması 2008 yılının sonunda Traktör Futbol Takımı'nın birinci lige çıkması ve taraftar örgütlerinin kurulmasına rast gelmektedir. Bugün, futbol İran'da etnikler arasında önemli bir konuma sahiptir. Futbolun bu önemli konumu Güney Azerbaycan Türkleri arasında Traktör Futbol Takımı ile gözler önüne serilmektedir. Traktör taraftarları milliyetçi duyguları ön plana çıkarmasıyla bilinir. İran'da taraftarlar arasındaki rekabetten, kentler arası ve futbolun kendi dinamiklerinden kaynaklanan rekabetin fazlasını etnik farklılıklardan ortaya çıkan rekabette görüyoruz. İran'daki Türk futbol taraftarları en çok nefret ettikleri taraftar grubunun Persepolis Futbol Takımı olduğunda birleşmektedir. Persepolis Futbol Takımı İran'ın başkenti Tahrân'ın çok sayıda taraftarı olan bir takımdır. Bu takımın Tahrân'da olmasından dolayı değil, belki Pers ismini taşıması, Farsların en çok desteklediği takım olması, Spor ve Gençlik Bakanlığı, Futbol Federasyonu ile Futbol Hakemleri Kurumunun himayesinde olmasından dolayı Traktör taraftarlarının hoşlanmadıkları bir takımdır. Tahrân kenti, ağır sanayinin olduğu ve çok göç alan bir kenttir. Tahrân takımlarına olan nefretin bir başka nedeni de büyük kentler arasında olan çekişmedir. Bu çekişme sürekli olarak, Tebriz ve Tahrân kentleri arasında devam etmektedir. Günümüzde, Güney Azerbaycan'da Traktör Takımı ve taraftarları bağlamında geliştirilen mikro-milliyetçi yaklaşımlar, toplumsal alanı ilgilendiren makro-milliyetçilikle ilişkilidir. Taraftar kendisine uygun olmayan her şeyi ötekileştirir.

⁶ (<http://www.milliyet.com.tr/skorer/ruhaniden-ertugrul-saglama-destek-sozu-2655210>)

⁷ (<https://www.ntv.com.tr/spor/bir-yanlis-anons-vakasi-da-iranda>)

Kızıl Kurtlar

Taraftarlık İran'da da Türkiye'deki gibi ilgi çekicidir. Genel olarak Türkiye'de seyirciler kendi yerel takımlarını değil, İstanbul'un üç büyük futbol takımını desteklemektedir. Yerel takımlar ikincil seviyede kalır. İran'da da bu durum Tahran'ın iki takımı (Esteghlal ve Persepolis) için Tebriz dışında geçerlidir. Bu durum Traktör'ün birinci lige geçişinden sonra değişmiş ve Traktör taraftarının yarattığı coşku ve heyecan İran'ın bütün şehirlerini etkilemiştir. Ama herhâlde bugün de Traktör ve Tahran'ın belirtilen iki takımı en fazla taraftar kitlesine sahiptirler. Güney Azerbaycan'da 1970'de kurulan Traktör Futbol Takımı'nın "Başmaqçı ve İlmekçi" adlı işçi taraftar grupları bu örgütlenme ve kimikleşme sürecinin İran'da ilk ve en önemli örneğidir denebilir. Özellikle Güney Azerbaycan'da bu oluşumlar 2000 yılında artan bir gelişim süreci yaşamıştır. Bu yıllarda İran'daki Türklere karşı artan ayrımcılıkla beraber, Türklere sanal dünyada bir medyanın yaratılması ve millî faaliyet gösterenlerin bu sanal dünya üzerinden kurumsallaşmaları ve etki alanlarının artması oldukça hızlanmıştır. Bu faaliyetlerin sonucunda 2009 yılında Traktör futbol takımı ortaya çıkmıştır. Traktör, İran'daki Türklerin kimliklerinin bir parçası olmuştur. Traktör takımının taraftarlarının stadyumda maç esnasındaki tezahüratlarının vurgusu genellikle takıma yönelik değil, Güney Azerbaycan millî değerlerine ve taraftarın kendi dünyasına ait sloganlardır. Traktör bugün 35 milyon taraftarıyla dünyanın en fazla taraftarına sahip Türk takımudur. Traktör'ün hayranları İran futbol kulüpleri arasında en çılğınları sayılırlar. Şu anda bu kulüp İran'da yaşayan Türklerin kimlik mücadelesinin sembollerinden birine dönüşmüştür. Traktör'ün taraftarları sevdiği takımın sahasında, hatta dış sahada da rakip takımın stadyumuna giderek büyük destek sağlamaktadırlar. Sadece nüfusunun neredeyse hepsini Türklerin oluşturduğu Tebriz'de değil, başkent Tahran da dâhil, ülkenin Türk kökenli insanların yaşadığı tüm şehirlerde takımın milyonlarca taraftarı vardır. Özellikle, Tahran'ın "Esteghlal" ve "Persepolis" futbol takımları ile dış sahada Tahran'ın 100 binlik Azadi Stadyumuna toplanan taraftarların en az yarısını Traktör'ün taraftarları oluşturmaktadır (Mehrnews 2009).

Traktör taraftarlarının sloganlarında yaşadıkları ve sosyal sorumluluk projelerinden oluşan duyguları dikkat çeker. Bu sloganlar şu şekildedir: "Azərbaycan Yaşasın", "Bakı Təbriz Ankara / Biz Hara Farşlar Hara", "Azərbaycan Bizimdir / Afganistan Sizindir". "Azərbaycan Var Olsun / İstəməyən Kör Olsun", "Xəlicə Ərəbi" Arap Körfezi, "Türk Dilində Mədrəsə / Olmalıdır Hər Kəsə", "Sout Azərbaycan / İs Not İran", "Fədrasyone İran / Düşməne Azərbaycan" İran Futbol Federasyonu Azərbaycan'ın düşmanı, "Urnu Xəzər Bizimdir / Xəlicə Ərəblərindir", "Kərim Geyrətin Atdı / Özün Farşlara Sattı (Tebrizli futbolcu Kerim Bageri kimliğini unuttu ve kendini Farşlara adadı)", "Azərbaycan Yurdumuz / Traxtor Boz Qurdumuz", "Türklərin İftixarı Traxtor Traxtor".

Lakapları **Kızıl Kurt** olan taraftarlar, gönüllerinden geçirdiklerini maç sırasında bağırarak dile getirir olmuşlardır. Karşılaşmalarında çoğunlukla "**Azerbaycan var olsun, istemeyen kör olsun**" gibi sloganlar atılmaktadır. 80.000 kişilik stadını çoğu zaman bu ateşli seyircileriyle dolduran Traktör'ün, Persepolis ile karşılaşması, 120.000 seyirciyi stat ve etrafına toplayarak İran tarihinin rekorunu kırmış ve 2009-2010 sezonunda kayıtlara geçmiştir.

Traktör takımının dillere düşmesinin nedeni 2008 yılından sonra yaşadığı kendine özgü gelişmelerdir. Taraftarlar bu takımı, birinci lige çıktıktan sonra kimliklerinin bir parçası olarak algılamaya başlamış ve bu da taraftar söylemlerinin millîyetçi bir söyleme

dönüşmesine sebep olmuştur. Traktör maçlarından ve galibiyetinden sonra halk sokaklarda coşku içinde bozkurt işaretleri yapar ve “Yaşasın Azerbaycan”, “Azerbaycan var olsun istemeyen kör olsun” haykırıları gerçekleştirir ve Traktörün kırmızı bayraklarıyla süslenmiş arabaları meydanlarda gezer. Her maçında kimliklerine ilişkin sloganlar atan Traktör taraftarları, geçenlerde Tahran’ın İstiklal takımıyla karşılaşmış ve maçta Fransa ve Ermenistan aleyhinde sloganlar atılmıştır. Karşılaşmayı izlemeye gelen yaklaşık 80.000 Güney Azerbaycanlı Türk, Fransa senatosu tarafından kabul edilen Ermeni soykırımı yasasını hep bir ağızdan protesto etmiştir.

Sosyal Sorumluluk

Traktör taraftarları sadece kendi takımlarını desteklemekle kalmayıp Azerbaycan’a karşı tüm haksızlıklara itirazda bulunup seslerini yükseltmeye çalışmaktadır. Şu anda problemlerden biri olan Urmu Gölü’nün git gide kurummasına yönelik yaptıkları çalışma da bunun bir örneğidir. Urmu Gölü 15 seneden beri İran Hükümeti tarafından kasıtlı olarak kurutulmaktadır. İnşa edilen çok sayıda baraj ve gölün tam ortasında köprü yapmak adına çakıl taşları ve toprakların gölün içine doldurulmuş, tabanından çıkan çeşmeleri tıkaması sağlanarak şu ana kadar gölün %70’i kurutulmuştur. Gölün tamamının kurutulması hâlinde bölge tuzluk bir alana dönüşecektir. Çünkü orada var olan 10 milyar tonun üzerinde bir tuz depolanması rüzgâr aracılığıyla bütün bölgeye dağılacak ve bir tuz fırtınasının gerçekleşmesine sebep olacaktır. 2011 yılının Ağustos ayında Urmu Gölü’ne su ulaştırma projesi gibi İran’ın İslam Meclisi’nde bir acil durum tasarısının reddedilmesi, İran’daki Türklerin itirazlarına sebep olmuştur. Bu itirazlar sonucunda 25 Ağustos gecesi oynanan Azerbaycan derbisi, Traktör ve Şehrdari maçında, 50.000’in üzerindeki seyirci Sehend Stadyumunda devlet ve meclis aleyhinde “Urmu Gölü can verir, meclis onun katline ferman verir” şeklinde sloganlar atılarak protesto edilmiştir.

SONUÇ

Güney Azerbaycan futbol kulübü Traktörün Türk dünyası için yaptığı çalışmalar, karşılaştıkları zorluklar, ligde yaşadıkları problemler ile ilgili konular tüm Türk dünyası için büyük önem arz etmektedir. Futbolun sadece eğlence değil kitlelere hitap etme ve onları yönlendirme yolu olduğu da Traktör takımı nezdinde görülmektedir. Bir futbol kulübünün temsil ettiği topluma ait olguları dile getirmesi, baskıcı rejime karşı futbol ile güçlü bir duruş sergilemeleri ve Güney Azerbaycan halkının millî uyanış hareketine dikkat çekilmiştir. Türkiye, Azerbaycan ve Türk dünyasının mutluluğu ile mutlu, üzüntüsü ile üzülen bir futbol takımının etrafında gerçekleşen olaylara kayıtsız kalınmaması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

<http://www.milliyet.com.tr/skorer/ruhaniden-ertugrul-saglama-destek-sozu-2655210>

<https://qha.com.tr/haberler/spor/traktor-un-sesi-tbmm-de-duyuldu/111822/>

<https://www.altayli.net/tebriz-baku-ankara-traktor-sazi-sen-cok-yasa.html>https://www.turkcebilgi.com/tractor_sazi_fc

RAMAZANİ, İbrahim (2013), Traxtor İsyanı - İran’daki Türk Milliyetçiliği Duruşu.

ROSTAMİ, H. (2010), Traxtor, Tarihçesi ve Taraftarları, www.goal.com/iran/news

SARI, Yasin (2018), İran’da Bir Futbol Kulübü Traktor Sazi ve İran’daki Türk Kimliği.

Seçkin Bir Dil Bilimci Olarak Şokan Velihanov'un Kişiliği

*Elvira İzbasarova MANALIYEVNA**,

*Nergis BİRAY***

*Süyerkul Botaköz MIRZABAYKIZI****

*Akt. Süveyda ŞAHİN*****

Özet

Bu çalışmada, seçkin bir konuşma kültürünün temsilcisi olan Şokan Velihanov'un dilsel kimliği, onun yaşadığı koşullar göz önünde bulundurularak etraflıca incelenmektedir. Çalışmada seçkin konuşma kültürünün temel unsurları gösterilmektedir. Buradan hareketle seçkin bir konuşma kültürünün temsilciliğinin nasıl olduğu ve aynı zamanda da türleri ayrı ayrı incelenmektedir. Şokan Velihanov'un dilsel kimliğindeki özellik; Kazak biliminin öncüsü, evrensel bir bilim adamı ve seçkin konuşma kültürünün gerçek temsilcisi olarak meslekî deneyiminde iki temel eğilimi bir araya getirebilmesidir. Yazıda, Kazak dilinin normlarını sıkı bir şekilde elinde tutması ve genel Kazak biliminin üst dilini ilk oluşturanlardan biri olması vurgulanmaktadır. Bilim adamının dilsel kimliğin en üst düzey yetkinlik seviyesini belirlediği ispatlanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Şokan Velihanov, kimlik ve dil, Kazak dili.

Genel olarak, Kazak biliminde Şokan Velihanov'un araştırdığı konular önceden etraflıca incelenmişti. Kazakların ilk bilim adamı olan Velihanov'un eserleri ilk kez 1904 yılında Rusya'da (Rus coğrafi topluluğunun haberlerinde) yayımlanmıştır. Şokan Velihanov'un eserlerini araştıran bilim adamları arasında Kazak Sovyetler Birliği Bilim Akademisi'nin bilim adamları olan A. H. Marğulan, A. B. Nikolskaya, M. S. Tursınova, P. G. Galuzo, L. M. Avezov bulunmaktadır. Onun eserleri bir asır sonra, tam olarak 1958 yılında ilk defa ele alınıp incelenir. Daha sonra eserlerindeki konular genişletilerek 1970-1985 yıllarında antolojilerde yer almaya başlar.

Konunun aslına gelince, Şokan'ın siyasi ve ekonomik eserlerini S. D. Zimanov, A. B. Atışev vd.; bilimsel fikirleri ile düşüncelerini H. A. Arğınbayev, A. Marğulan, Ş. Abdurahmanova, H. İvlev, A. H. Kasımjanov, S. Köpekov vd., gezi yazısı türündeki eserlerini A. S. Beysenov, B. A. Litvinsky, H. K. Strelkova, T. Bekniyazov vd., tarihî, şarkiyat mirasını D. Duvlatova, R. B. Süleymanova, D. A. Moiseyev, N. Kanafyaulı, İ. Şamşatulu vd., edebî ve etnografik eserlerini V. P. Kurılev, Z. Erkimbekov, A. Konısbayev, Ş. Momınova vd. gibi araştırmacılar ele alıp incelemişlerdir.

*Al-farabi atındağı Qazaq ulttıq universiteti jäne «Ğılım ordası» keşeniniñ bazasındağı ğılımı-zerttew instituttarınıñ birlesken bilim berüw bağdarlamalarınıñ 2 kurs Ph.D doktorantı, Almatı qalası./ *El-Farabi Kazak Devlet Üniversitesi ve "Bilim ordası" kapsamındaki araştırma enstitüsünün birleşik eğitim programı doktora öğrencisi, Almatı, Kazakistan. elvira__1979@mail.ru.*

**Doktor, professor. Pamukkale Üniversitesi, Denizli qalası, Türkiye./ *Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi, Denizli, Türkiye, nergis@gmail.com.*

***A. Baytursınov atındağı Til bilimi institutınıñ bas ğılımı qızmetkeri, Almatı qalası./ *Dr. Öğr. Üyesi, Akmet Baytursınulu Dil Bilimi Enstitüsü'nün baş bilimsel görevlisi, Almatı, Kazakistan. akbotakoz@mail.ru.*

****Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora öğrencisi, Denizli, Türkiye.

Aslında Şokan Velihanov'un bilimsel mirasına ait incelenmiş eserleri oldukça fazla olmasına rağmen hâlâ incelenmeyi, farklı açılardan tahlil edilmeyi gerektiren çalışmalara bugün bile ihtiyaç vardır. Üstelik Şokan Velihanov'un dili kullanımı açısından kimliği, onun bilimsel emekleri ile araştırmaları, kişisel tarzı hâlâ birey merkezli örneklem açısından incelenmemiştir. Fakat devlet dilinin kullanımı açısından birey merkezli örneklem çerçevesinde dilsel kimlik konusuna dair araştırmalar da vardır. Bunlar Katull, O. Süleymenov Mahambet, Büyük Petr, Abay, T. İztilevov, M. Jumabayev vb. isimlerin dil kimliği konusunda yaptığı tez çalışmaları ve dil kimliği kategorisinin genel bilişsel konularına ait vb. araştırmalardır.

Bu bağlamda seçkin dil kullanma kültürü ile mesleki dil kimliği adı verilen söz kültürü kavramları üzerinde durulacak olursa Rus bilim adamları V. B. Goldin ile O. B. Sirotinina'nın edebî dil alanındaki konuşma kültürünün yedi çeşidini ayrı ayrı gösterdikleri söylenebilir: 1. Seçkin, 2. Ortalama edebî, 3. Edebî konuşma, 4. Basit konuşma, 5. Normal konuşma, 6. Halk dili ve ağız, 7. Meslekî ve sınırlı (12, B. 9-19). Ancak düşüncemize göre bu tür sınıflandırma yapmak şartlıdır. Çünkü bilimsel literatür hem edebî dilin sahibidir hem de meslekî gelişim süreci için de sınıflandırmalar içerir.

Bu açıdan bakıldığında, mesela araştırmacı G. G. İnfantova şöyle der: “Edebî dil öğrenimi açısından üç tür konuşma kültürü öne çıkmaktadır: *seçkin, ortalama edebî ve edebî*”. Ayrıca meslekî faaliyet alanında iki tür dil yeterliliği vardır: “*dili öğrenip uzmanlaşan, konuşma kültürü uzmanlık şartlarının bir unsuru olarak kabul edilen kişiler* (filolog ve bilim uzmanları, eğitimciler, oyuncular, yazarlar vb.) ve *mesleki uzmanlık alanıyla ilgili bir unsur olmasa da dil sistemi içinde konuşan ve bu kültürü dil sistemi içerisinde ortaya koyan dil uzmanları*” (13, 392). Şokan Velihanov'un dil kimliği kültürün seçkin şeklini belirler, uzmanlık alanı ile ilgili alanlarda da ilk gruba girer. Çünkü bu, şüphesiz belli bir uzmanlık talebi olmasa da modern zamanın gerekçelerinden biridir.

Genellikle ortak seçkin bir konuşma kültürünün sahibi olarak dilsel kimliğin oluşması ve işleyişi konusu, her zaman araştırmacıların odak noktasında olmuştur. Çünkü bu derin bir teorik ve pratik öneme sahiptir. Bunun önemli olan tarafı, beşerî bilimlerin farklı alanlarının özellikle felsefe, sosyoloji, psikoloji, dil bilimi, edebiyat, tarih, kültürel bilimler, siyaset vb. dallarının bir araya gelmesi veya gruplaşmasına benzemesidir. Üstelik hepsinden de öte seçkin bir konuşma kültürüne sahip bir dil bilimcinin aşağıdaki yeteneklerinin karakteristik olması gerekir:

1. Herhangi Bir Konu, Tarz ve Üslup Şeklinde Metin Yaratma Yeteneğinin Yüksek Kabiliyeti: “*Istıqköl saparınıñ kündeligi/ Issıkgöl Gezisinin Seyahat Günlüğü*”, “*Qıtay imperiyasınıñ bats proviniyatsıyası men Qulja qalası/ Çin (Kıtay) imparatorluğunun batı bölgesi ve Kulca şehri*”, “*Qırgızdar tuwralı jazbalar/ Kırgızlar Hakkında Yazılar*”, “*Qazaq xalıq poeziyasınıñ türleri tuwralı/ Kazak Halk Şiirinin Türleri Hakkında*”, “*Orta jüz qazaqtarınıñ ańız-ertegileri/ Orta Yüz Kazaklarının Efsane ve Rivayetleri*”, “*Şaman dininiñ qazaq arasındaqı qaldqtarı/ Şaman Dininin Kazaklar Arasındaki Kalıntıları*”, “*Qazaqtıñ erejesi/ Kazak'ın Yasaları*”, “*Jońgariya oçerkteri/ Cünğarya Denemeleri*”, “*Sibir qaramağındağı qazaqtardıñ sot reforması tuwralı jazba/ Sibir Bölgesindeki Kazakların Adalet Reformu Hakkında Yazılar*” vb. çeşitli bilim alanlarında Şokan Velihanov'un yazdığı yazılardır.

2. Okuduğu ve Gördüğü Metinleri Düzenleme ile İlgili Yeteneği ve Verimliliği: “*Qara qıpşaq Qobılandı/ Kara Kıpçak Kobılandı*”, “*Qozı Körpeş-Bayan Suluw/ Kozi Körpeş ile Bayan Sulu*”, “*Er Kökşe-Er Qosay/ Er Kökşe ile Er Kosay*”, “*Oraq batır/ Bahadır Orak*” vb. destanlarını derleyip yazıya geçirmiş ve Kırgız halkının “Manas” destanını yazıya

geçirerek onu Kırgız'ın "Odysseia"sı diye adlandırmış (yani Homeros'un "İlyada" ile "Odysseia"sını iyi derecede öğrenmiştir); A. S. Puşkin, M. Y. Lermontov, N. V. Gogol, V. G. Belinsky, A. İ. Gertsin, N. G. Çernişevsky, N. A. Dobrolyubov gibi büyük Rus düşünürlerinin ve batı edebiyatından Ç. Dickens, U. M. Tekkerey, J. J. Rousseau'nun eserlerini geniş ölçüde öğrenmiş ve onları kullanmıştır.

3. Aktif Kelime Hazinesinin Genişliği: *"Kırgız hanlarının nesli ve Rus ordusunun subayı Şokan Cengizoğlu Velihanov şarkiyat dünyasından bir kuyruklu yıldız gibi kayıp gitti. Rus şarkiyatçılar onun eşsiz bir yetenek olduğunu kabul etmişti; gelecekte Türk halklarının kaderi üzerinde büyük ve önemli bilgiler vererek yenilikler ortaya koyar diye düşünmüşlerdi ancak Şokan'ın aniden vefat etmesi bizim bu umudumuzu boşa çıkardı"* diye yazmışlardı (N. İ. Veselovsky, *Aqqan Juldız/ Akan Yıldız*: 14, 69). *"Kırgız Şokan Velihanov'un hayatı çok ilginçti. O, Asya'nın ve Avrupa'nın yeteneklerinin bir araya gelmesi gibiydi"* (A. N. Pıpin, *Şoqan Şiñğisuli Velixanow tuwralı/ Şokan Cengizoğlu Velihanov hakkında*, 14, 71). *"Eğer Velihanov'u okuyacak bir Kazak halkı olsaydı o zaman Kazak halkı Şokan'ın sayesinde Lermontov ile Geyne ruhuna sahip Kazakça yazan bir Kazak yazara sahip olurdu"* (G. N. Potanin, *Şoqan Şiñğisuli Velixanov/ Şokan Velihanov*, 14. 80).

4. Edebî Dilin İşlevsel Yönü Olan Edebî Üslubunun Gelişmesi: *"İli bölgesi denilen bu yerle ilk kez tanışan Ruslar, İli Nehri ile Güney Aladağ'ın karlı yamaçlarının arasında batı tarafında kalan ve batıya doğru genişleyip giden geniş alanları adlandırırılar. İli Nehri'nin usulca aktığı zamanlarda ona dökülen küçük bir nehir olan Kaskelen'in kaynağından itibaren nehir genişlemeye başlar. Bu şerit kuzeye doğru iner ve Aladağ'dan başlayarak birçok nehre ayrılır; onların hepsi Kırgız-kaysak bozkırının en büyük nehirlerinden biri olan İli'ye dökülür. İli (Çince İli, Kırgızca İle) ise, üç ayrı koldan oluşur: Tekes, Kaşköl ve Künges. En önemli olanı Muzdağ yamacından başlayıp Künges'e dökülene kadar doğuya doğru akar. Bunlar birleştikten sonra İli batıya doğru ilerler, Çin bölgesinin İli'si ile büyük şehir Kulca'yı suyuyla doldurur. Bütün dağ çaylarını bünyesine alıp birkaç akarsuyla beraber Balkaş'a gelir ve buraya dökülür. Onun en önemli ve derin akarsuyu Börili'dir. İli bölgesi genel olarak bozkırdan oluşur. İli'nin bir başka özelliği de hava durumunun değişkenliği ve dengesizliğidir. Bozkırın kuzey bölgelerine göre bayağı iyi bir iklimi olsa da kışları ayaz olur. İklimi insanları rahatlatacak şekilde değişir. İlbahar mevsimi çok bulutlu ve yağmurlu geçer. Ekim ayından itibaren İli boyunca, Kazaklar nehrin iki yakasında yerleşmişlerdir. Onlar, Çin topraklarından itibaren Talğar'ın ağzındaki Rus topraklarına kadar bu alanı, yani iki yamacı birlikte kullanırlar. Kışın ovada, kum ve seksevil⁸ arasında at sürüleri otlar ve köylerde ahırlara yerleştirilirler. Aladağ yamacındaki kar eriyince kaysak muhtarları burada tarla çitlerini yapmaya girişirler"* (Şokan Velihanov "İle ölkesiniñ geografiyalıq māni/ İle bölgesinin coğrafik durumu") (14, B.150-157). *"Mayıs'ın 17'sinde... Biz Torayğır Dağı'nın kuzey yamacında durduk. Sabahladığımız yerde güz rüzgârları misali serin rüzgârlar esiyordu ve akşamlar çok soğuktu. Gece boyu yağın kar bir hayli çoktu. Aladağ ile İli arasındaki geniş alan sanki kış mevsimi gelmiş gibi beyazlara büründü. Torayğır Dağı'nın zirvesinden bakıldığında aşağıdaki çevre ve dağ yamaçlarının manzarası işte böyleydi"* (Şokan Velihanov, *Istıqköl saparınıñ kündeligi/ Issıkgöl gezisinin günlüğü 1856*) vb.

5. Konuşmanın Amacına ve Şartlarına Göre Karşılıklı Konuşmada Çeşitli Üslup Unsurları Kullanılması: *"...Biz sultanın ters huylu olmasına çok şaşırдық. O, semiz bir kaz gibi yavaşça hareket ederek çadıra girdi ve yukarıya çıkıp oturdu, donakalmış gibiydi. Bütün*

⁸Seksevil: (Saxaul/haloxylon): Bir tür çöl bitkisi. Çöl sahasının çukurluklarında, vadi içlerinde bulunan çalı türü bitkilerdir.

konuklara göz gezdirdi ve sanki şiir söylemiş gibi 'Jalayır'da koyun çok, Janğazi'da akıl çok' dedi. Bunları söyleyerek yine donakalmış gibi durdu. Böyle tuhaf tablolar Kırgızların yaşam tarzını gösterirken de karşımıza çokça çıkar" (Şokan Velihanov "Qulja kündelikleri/ Kulca günlükleri). "18 Nisan'da biz Semey'den Ayagöz'e doğru yola koyulduk. Kazak gümrükleri üzerinden geçen yol (onlar istasyon görevi de görürler) susuz, çöllük bir bölgeymiş. Burada ilk kez yeşil çimen gördük. Bizim yola çıktığımız gün hava iyiydi. Çayır kuşları her zamanki şarkılarını söylüyorlardı. Islak çimenlerde değişik ördeklere rastlıyoruz, özellikle Hazar Denizi'nde olan turfana veya atayka diye adlandırılan türe sıkça rastlıyoruz. Bu türler tuzlu suyu severler ve böyle çöl bölgelerinde karşımıza çıkarlar. Çoğu zaman çift olarak gezerler; grup hâlinde veya tek gezerler. Biz yürürken yanımızdan yüz evlik mesafe kadar tüccarlar geçti. Onların anlattıklarına göre, buralarda yetmiş yıldan fazla bir zamandır konargöçer hayat tarzında yaşıyorlar. İlk başlarda geçinebilmek için göçer bir hayat yaşamışlar. Asya mallarıyla Semey üzerinden ticaret yapmak, kervan göndermek için kendilerine ait atları ve develeri olmalıydı; bu hayvanları gütmeleri ve otlatmaları zarurıydı. Ayrıca onlar kımız da severler. İşte, birkaç aile burada Kazaklardan arazi kiralayarak çadırlarda yaşamışlar. Onlar, bütün Asya'ya özgü konargöçer ve özgür hayat tarzını beğenerek az bir sürede yüz elli çadıra ulaşmışlar. Bölge valisi onların kaçakları gizleyeceği ve suç işleyeceklerinden şüphelenerek Arkat'tan gitmelerini emreder. Onlar Rusya'nın sömürgesi olduktan sonra ya kasabalılardan diye kaydolmalıydı ya da buradan gitmeye mecburlardı. Tahminen onlar ikinci seçeneği kendilerine uygun görmüşlerdi" (Şokan Velihanov. *Istıqköl saparınıñ kündeligi/ Issıkgöl gezisinin günlüğü* 1856) (14. 259s).

6. Konuşma ve Dilin Sözlü ve Yazılı Türlerini Özgürce Kullanması, Bununla Birlikte İletişimle İlgili Amaçlara Uygun Olarak Konuşma Şeklinin Hatasız Seçilmesi:

"Tam burada Şelek'e sol taraftan Ası Nehri eklenir, bu nehir ise Ası Dağı'yla Savıskandık Dağı'nı ortadan ikiye böler. Ası'nın başlangıç noktası Aladağ'ın bir kaynağı olan batı yamaçlarındadır, onun kuzey doğusundan Türgen çıkar. Ası yukarılardaki dağlardan ve tepeliklerden çıktığında önünde küçük bir ova uzanır, bu da 'Ası'nın yaylası' veya 'Araltöbe' adıyla anılan meşhur bir yerdir" (Şokan Velihanov. *Istıqköl saparınıñ kündeligi/ Issıkgöl gezisinin günlüğü* 1856) (14 266). "...eğer oğullarınızın maddi durumundan haberdar olmak isterseniz, Allah'a şükürler olsun, biz sizlerin dualarınız ve iyi dilekeleriniz sayesinde sapaşğlamız, sonrasında ne olacağını ancak Allah bilir. Geçen seferki postayla gönderilmiş mektuplarınızı dua gibi gördük, sağlık durumlarınızı öğrendik, sevindik, rahatladık. Ayrıca kalbi incinmiş, üzülen oğlunuzun durumuna acıyarak azıcık para göndermenizi istemeye çekiniyorum. Bu çok hayırlı bir iş içindi çünkü bizim gibi öğrencilerin büyük masrafları var. Mesela kâğıt, kalem, kitap kopyalama işlemi, postayla mektup gönderme, alma vb. gibi şeyler ve işler için çok para lazım. Eğer kendi sağlığınız hakkında yazdığınız mektupla beraber güvenli bir muavinle azıcık da para gönderebilerseniz oğullarınızı sevindirmiş olursunuz" (Şoqanniñ ata anasına jazğan xatı/ Şokan'ın ata ve anasına yazdığı mektup, 15, 128).

7. Bütün Seçkin Normların İyi Bir Şekilde Korunması, Alıcıya Azami Saygı Gösterilmesi:

"Mektup: bu yarım buluşma... Sizlere ve etrafınızda bulunanlara selam ve saygılar! Hürmetle mutluluğun sahibi, kalbi kocaman, merhametli, sevgili babamıza, çok değerli annemize ve çok değer verdiğimiz, sayın Kaboy'a yüce selamlarımı iletiyorum" (Şoqanniñ ata-anasına jazğan xatı/ Şokan'ın anne babasına yazdığı mektup: 15, 128). "Çok kıymetli Feodr Mihayloviç! Size de mektup yazma fırsatım oldu, bunu iyi değerlendireyim diye düşünüyorum. Siz gittikten sonra ben sizin şehrinizde bir gün sabahladım, bir sonraki gün ise yola koyuldum. O akşam benim için çok üzücüydü. Beni seven, bana hürmet gösteren

ve iltifat eden insanlarla vedalaşmak bana çok zor geldi... Çok değerli Feyodr Mihayloviç... Size selam eden kulunuz Şokan Velihanov” (Şoqan Velixanowtiñ F.M. Dostoyevskiye jazğan xatı/ Şokan Velikanov’un F. M. Dostoyevskiy’e yazdığı mektup: 15, 129).

Üst seviyede kültür sahibi olmak, konuşmacının iletişim görevlerini yerine getirmek, üsluba sıkı sıkıya bağlılık, etik ve edebî normlar, konuşma kültürünün sürekliliği ve iletişimle bağlantılı sorumluluklar seçkin dil insanının kendi konuşma şeklinin en önemli belirtileridir (16, 7). Başka bir deyişle, mevcut dil ve konuşma normlarının sistematik, derin bir anlayışının olması, dile dair bir sistemin ortaya konulmasının ilkeleri, konuşma uygulamaları sürecinde mümkün görülen sonuçların tabiatı hakkında iyi düşünmek; metin hazırlama, metni yönlendirme, metin bilgisi, kabul yasaları; iletişim stratejileri, bu stratejilerin taktiklerini öğrenmek, dili kullanan insana özel bir statü ve yer kazandırır demek mümkündür.

Bununla birlikte gerçek seçkin kültürün seviyesi ve standardı da yine seçkin bir konuşma kültürünün kullanılması demektir (Buna rağmen bugün böyle bir konuşma kültürünün ne yazık ki bulunmadığını söyleyebiliriz. Ancak yeniden eski hâline gelebileceğini de inkâr etmemek gerekir). Bu noktada seçkin seviyede konuşma kültürü iki farklı şekilde açıklanabilir: 1. Yazar üslubu ve metin oluşturmanın, bununla birlikte başkasının metni ve üslubunun kabul edilmesini, anlaşılmasını, analiz edilmesi ve yorumlanmasını sağlayan; analitik, üretken ve yaratıcı bir şekilde söyleme ve düşünme tekniklerinin yetkin bir şekilde yönetilmesi. 2. Yaratıcı faaliyetlerde dile ait ve etik olan normlara uygun iletişim konusu, amaç, içerik, ölçüm şartlarına göre belirlenmiş, öncelikle konuşma kültürünü geniş ölçüde ve yaygın bir şekilde tanımaya ve öğrenmeye dayanan konuşma kültürü kurallarının ahenkli ve iyi bir şekilde korunması.

Bu açıklamalar doğrultusunda seçkin konuşma kültürüne sahip olan kişinin meslekî dile dair kimliğinin öncelikle bütünleşmiş ve en yüksek seviyeye uygun olması gerekir. ‘Bütünleşmiş’ dediğimiz şey kendi içinde dil ile metne bağlı ve iletişime bağlı alt yapıdaki yeterliliklerden oluşur. Bunlar metinleri kavrama/anlama ve metni oluşturma sürecinde şu evrensel mekanizmalar yoluyla yapılır: olumsuz yönlendirici, özgün ve örneksemeli, söz dizimsel, konuşma eğitimi olan ve etkileyici, düzenleyici ve yansımali, anımsatıcı, hareketli, psikomotor.

Bu açıdan ele alındığında, belli bir ideolojik konuşma türü bağlamında, metnin oluşturulmasında asıl rolün özgün, yönlendirici ve düzenli konuşma eğitimi veren mekanizmaların uygulanacağını göz önünde bulundurursak o zaman seçkin bir kişinin kendini ifade etmesinin incelemesinde dille bağlantılı kişiliği karakteristik, etkileyici, düzenleyici, söz dizimine bağlı, yaratıcı ve örneksemeli bakış açısına dikkat etmemiz gerektiğini düşündürür.

Bilim adamlarına göre, seçkin konuşma kültürü sürekli aynı şekilde gerçekleşmez. Çünkü dil kullanımına dair kimliğin dil sistemiyle kendi arasındaki etkileşiminin tabiatı nedeniyle seçkin konuşma kültürü sahibinin üç farklı türüne işaret edilir: 1. Dil sistemine ve bütün talepleriyle kurallarına sıkı bir şekilde uyarak konuşma sağlayanlar (örneğin radyo ve televizyon muhabirleri, konuşmacılar, oyuncular vb.) 2. Dil sistemini üst dil işlevine sahip unsurlarla (bilim adamları, gazeteciler vb.), belirli dil birimleri ve onları uygulama kurallarıyla zenginleştirenler (yazarlar, şairler) 3. İlk iki seçeneğe ait konuşmacı özelliklerini birleştirenler (dilci, bilim adamları) gibi (13, 394-395). Sonuç olarak Şokan Velihanov’un dilsel kimliği, bir dilbilimci olmasa da Kazak biliminin öncüsü ve evrensel bir bilim adamı olarak seçkin konuşma kültürünün tam bir uygulayıcısı olarak kabul edilmektedir. O kendi uzmanlık alanında iki ana eğilimi birleştirir. Kazak dilinin kurallarına kesinlikle uyar.

Velihanov genel olarak Kazak biliminin ilk kurallarını koyan ve dili ilk sistemleştiren bir bilim adamı olarak dilsel kimliğin ve bütünleşmiş yeterliliğinin üst seviyede olduğunu ispatlar.

KAYNAKÇA

- ABDULLİNA, Z. A. (2008), *Balalar Ādebiyeti Keyipkerleriniñ Tildik Tulğası (B. Soqpaqbayev, M. Gumerov, M. Qabanbayevtiñ Şıǵarmaları Boyınşa)*, Almatı, 24 s (Doktora Tezi).
- ERMEKOVA, J. B. (2010), *Maǵjan Jumabayevtiñ Tildik Tulğası*, Almatı, 144 s (Doktora Tezi).
- GAYRULLİNA, N. İ. (2002), *Yazıkovaya Liçnost Petra Velikogo (Opıt Diaxroničeskogo Opisanıya)*, Almatı, 141.
- GOLDİN, V. B.; SİROTİNİNA, O. B. (1993), “Vnutrinatsional’nie Reçevie Kultıru i ix Vzaimodeystvie”, *Voprosı Stilistiki*, 25, Saratov, 9-19.
- İNFANANOVA, G. G. (2001), “P. V. Çesnokov Kak Nositel Elitarnoy Reçevoy Kultıru, Printsıpu i Metodu İssledovaniya v Filologiy: Konets XX. veka Sb. Statey Nawçnometodiçeskogo Seminara “TMXTW8”, 6, 392-395.
- JUMİNOVA, A. B. (2004), *Tezavrus Yazıkovoy Liçnosti O. Suleymenova*, Almatı, 26 s (Doktora Tezi).
- MANKEYEVA, J. A. (2010), Abaydıñ Şıǵarmaları Tilin ‘Tildik Tulğa’ Turǵısınan Zerttew Mäseleleri”, *Qazaq Filologiyası: Eiz Negiz (Ğılmi Maqalalar Jınaǵı)*, Almatı: Arıs, 352 s.
- MURATOVA, G. A. (2009), *Abaydıñ Tildik Tulğası: Diskurstıq Taldaw men Kontsep Tuwaldı Jıyesi*, Almatı (Doktora Tezi).
- NİYATOVA, Ş. S. (2007), *Mahambettiñ Tildik Tulğası*, Almatı (Doktora Tezi).
- OSPANOV, E. (2010), *Tildik Tulğa Mäsalasi*, Ulaǵat, N. 2.
- PŞENİNA, T. E. (2000), *Diskursivnoe Opisanıye Yazıkovoy Liçnosti Katulla*, Almatı (Doktora Tezi).
- QOJAKMETOVA, F. B. (2004). *Turmaǵambet İztilevov Tildik Tulğasınıñ Diskurstıq Siypatı*, Almatı, (Doktora Tezi).
- SATKENOVA, J. B. (2005), *Keyipker Tiliniñ Kognitivtik Aspektisi (B. Soqpaqbayev Şıǵarmaları Boyınşa)*, Almatı (Doktora Tezi).
- SİLENTEVA, M. S. (2012), *Elitarnaya Yazıkovaya Liçnost v Orofessionalnom Diskurse*, Perm (Doktora Tezi).
- Ş. Valixanov Köp Tomdıq Şıǵarmalar Jınaǵı (2010), Almatı (I. Cilt).
- Ş. Valixanov Köp Tomdıq Şıǵarmalar Jınaǵı (2010), Almatı (V. Cilt).

Tursunbek Kakişev'in Araştırmalarındaki Mağcan ve Saken Konusu

J. K. TÖLEVKONIR*

Akt. Seyitkazi ABİBULLAH**

Akt. Güldane ABAY***

Mağcan ile Saken edebiyat camiasında kendi yollarını bulan güçlü şairlerdir. Sanat rekabetinde ve hayat tarzlarının benzerlikleriyle birçok kez bir araya gelen Alaş'ın saygın oğullarıdır onlar. Bağımsızlığımızı kazanmamızdan günümüze kadar geçen süre boyunca Sovyet hükümetinin kararlarına karşı çıkıp hükümet kurmak için canını feda eden "kıızıl" şairlerimiz hakkında ilginç hikâyeler hâlâ anlatılmaya devam etmektedir. Bunlardan biri de Sovyet hükümetini kurmak için canla başla çalışıp yaratıcılığının zirvesine çıkan Saken Seyfullin'in "Qıp-qızıl Kommunist" (Kıpkızıl Komünist) adlı eseri ve hayatı hakkında dile getirilen düşüncelerdir. Bununla birlikte, Tanrı'nın bize bahsettiği özgürlükle birlikte gelen Alaş'ın saygıdeğer isimleri, onların yaptığı hizmetler, roman, anı türlerinde ortaya koydukları yaratıcı eserler de herkesçe malumdur. Kıymetli yazarlarımızın her ikisi de Çarlık hükümetinin düştüğü zor dönemlerde halka yol gösterip onları aydınlatmak için emek vermiş, Kazak halkının eğitim ve bilime yakın ve okuryazar bir halk olması yolunda hizmet etmiş; aydın bir millet oluşumunun yerleşmesine, bunun geleceğe taşınmasına olanak sağlamışlardır. Onların yayımladığı eserler ve icraatları edebiyat ile tarih terazisinde defalarca tartılmıştır. Bazı araştırmacılar ile edebiyat âlemi arasında eleştirmen ve araştırmacı sıfatlarına da sahip Profesör Tursunbek Kakişev: "*Sınıfsal ideoloji düşüncesi ile Saken ile Mağcan'ı birbirine kin besleyen, uzlaşmayan hatta birbirlerini görmek dahi istemeyen kanlı kinli düşman olarak göstermeniz ne kadarı gerçek ne kadarı yalan dendiğinde tutarlı ve dürüst bir cevap veremezsem bir araştırmacı olarak görevimi yerine getiremediğimi hissedirdim. Amaç ayırtmak değil bir araya getirmek ise o zaman sanatsal rekabeti bir yüzleşmeye dönüştürmenin yolunu bulmak gerekir.*" (Kakişev 1999: 10) şeklindeki kabulde Mağcan ile Saken'in bu çok tartışmalı ilişkilerine arşivlerdeki veri ve bilgilere dayanarak büyük klasiklerin ömrü, yapıtların sanatsal analizi, sosyal ve bireysel yönleriyle XX. yy Kazak edebiyatının oluşumunu çeşitli yönlerden tartışıp ortaya koymak suretiyle her birini kendine has edebiyatın yağlı kemiğini tutarak tüm yönleriyle ele aldı. Örneğin, 1989 yılındaki "Her Yetenekli Kişinin Tarihte Kendine Has Yeri Vardır" adlı makalesinde "*Mağcan, Kazak edebiyatındaki romantik yolun temelini sağlamlaştıran büyük şairdir*" veya "*Mağcan Cumabayev, Kazak edebiyatında hayatı, romantik yolda tasvir etmenin yolunu bulup onu çoğu kez realizmin yurduna dönüştürebilme hakkında halkın kulağına hoş gelen güzel şiirler sundu.*" (Kakişev 1989) der. Saken gibi bir şahsın hayat hikâyesine toz kondurmamaya gayret göstererek insanların ona küs bakmamalarını içtenlikle isteyen bilim adamı, "Mağcan ile Saken" adlı bilimsel makalesinin ön sözünde Mağcan ile başlamasının birkaç sebebine işaret eder. Bu sebeplerden öncelikle Mağcan'ın Saken'den yaşça büyük olduğunu ifade etse de asıl sebeplerini "*şairler arasında Mağcan'ın hayatın kederini daha çok yaşaması*" ve "*şairlik bakımından yüceliği*" şeklinde sıralar. Saken'in özellikle devrimci yönünü vurgulayarak onun sadece "*Kazak Sovyet edebiyatının temelini kuran kişi*" olduğu şeklindeki tezi savunan ilmî sahadaki âlimler arasında T. Kakişev kendini de göstererek: "*Bu alanda yaşlıtlarımın arasında en çok havalanan benim olmam şaşırtıcı*

* Semey qalasınıñ Şäkärim atındağı memlekettik univeritetiniñ II kurs magistrantı./ Semey Şakerim Devlet Üniversitesinin yüksek lisans ikinci sınıf öğrencisi.

** Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.

*** Pamukkale Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Lisans Öğrencisi.

olmasa gerek” (Kakişev 1999: 6) diyerek yöneldiği alanlarda yazdıklarının hiçbirinden vazgeçmediğini, 1987 yılından beri yalnızca söylemekle kalmayıp yazdığını, Mağcan’ın edebî eserleri ile ilişkilendirdiğinde “*Saken’in de benim de suçumuz olduğu için bu üç mazeret, ilk olarak Mağcan’ı ön plana çıkardı.*” diye belirtmektedir.

Bunlar, eserlerinin bir kısmını Saken konusuna ayıran araştırmacı için insanlığını gösterecek fikirlerdir. Mağcan ile Saken’i bir arada araştırmasının başka bir sebebinin: “*Saken’in yaşadığı yeri, bulunduğu çevreyi gözden geçirip, onunla rastlaşan, onu gören ve bilenlerin hatıralarının bazı zamanlarda Mağcan’la da ilgili olduğunu gizlemiyorum. Zamanında adı efsaneye dönüşen, devletin, milletin ve halkın hafızasından bir an bile çıkmayan Saken şiirleri, hayatta zorluk çekse de, şiirleri aklımızdan çıkmayan, düşünceye dönüşen Mağcan’ın incilerinin birbirinin üstüne kat kat dizilerek söylendiği, akla geldiği zamanlara çok sık rastladım.*” (Kakişev 1999: 8) diye anlatır. Araştırmalarında âlim iki şairin eserlerini sadece analiz etmekle kalmaz, onların kader sayfalarında defalarca karşılaştıkları zamanları, hayat yollarını birlikte alıp “*kaderin yönlendirmesiyle Kazak’ın gelecekteki iki büyük şairinin Omsk’taki okulda karşılaşması*”nın sembolik anlamına özellikle değinir. Bu sırada iki şairin yaratıcılığındaki başlangıcı dile getirmek doğru olacaktır. 1913 yılında Omsk’taki okulun hazırlık sınıfına kabul edilen Mağcan, 1912 yılında *Karimovtar* (Karimovlar) yayınevinden “*Şolpan*” (Çolpan) adlı şiir külliyatını çıkararak akranlarının arasında bir adım da olsa üst seviyeye çıksa ve Saken’in önceki *Ötken Kunder* (Geçmiş Günler) külliyatı 1914 yılında yayımlansa da Mircakıp Dulatov veya Ahmet Baytursunov’un eserleri gibi halkın diline dolanmaz. İşte bu konuda Mağcan araştırmacısı âlim Hamza Abdullin ile Kayırcan Kasenov: “*Abay kitabından sonra Mağcan’ın derin fikir ve güzel tasvirlerle dolu şiirlerinin yayımlanması sadece Kazak devletine değil, bununla birlikte Tatar, Başkurt, Kırgız, Özbek, Karakalpak halklarına da ulaşıp büyük bir kıvanç kaynağı sunmuş oldu. Çocuk Mağcan’ın değerli Abay’ın izini takip ettiğini görüp, şiir ve destanların tesirli ve güzel havasına kapıldı*” derken, sayısız arşivin tozunu yutmuş Profesör Tursunbek Kakişev: “*Onun külliyatlarının çıktığını kendi çevresi olmasa kalabalık Kazak milleti arasında birinin bilip birinin bilmediği de yalan değil. Dün gece Saken’in, bugünkü Mağcan’ın araştırmacıları ne kadar ilerlese de o zamandaki Kazak sahrasının kokusuna katkılarını fark etmez, özellikle **Aykap** gazetesi ile **Kazak** gazetesinin sayfalarındaki eleştirileri değil müjde istediği haberleri bir araya getirmiş değilim* (Kakişev, 1999: 13) şeklindeki fikirleri dile getirir. Her zaman kesinliği ve doğruluğu kendine yakın gören âlim, yukarıda adı geçen araştırmacıların işaret ettiği Tatar şairi Galımcan İbragimov’un 1911 yılında çıkan “*Qazaq qızı/ Kazak Kızı*” romanında “*Mağcan’ın bir şiirine nükte yaptı*” demesine “*Galımcan’ın ‘Kazak Kızı’ romanı 1924 yılında çıktı.*” şeklinde anektot koyarak Mağcan’ı araştırırken bazı bilgileri zamanından önce gösterip “*Mükemmel şairliğini ne kadar övsen de yakışır.*” diyerek abartanlara yol gösterir. Böyle olsa da Mağcan’ın ağılık gösterdiği zamanları Saken’in “*Ötken kunder / Geçmiş Günler*” i ile ilişkilendirmiş olmalı diye tahmin eder.

Kakişev, hayat ve yaratıcılık hünerlerini ömürle birlikte araştırmayı maksat edinen âlim Guliya⁹ konusuna da bakmadan geçmemiş. Ayrıca M. Dulatov’un Guliya’nın öğretmeni Gaynıycamal Baymuratkızı Dosımbekova ile evlenmesi ile ilişkin dönemlere de değinmiştir. Mağcan ile Saken’in Guliya ile orada tanışması mümkündür şeklinde bir sonuca varıp “*Saken’in sevinerek düğüne, Mağcan ile gittiğini tahmin etmek bugün mümkündür. Çünkü Saken ile Mağcan’ın arası bu sırada bozulmamıştı.*”, şeklinde önceden gerçekleşen bütün olayları aydınlatıp “*Birlik*” cemiyetinin düzenleme yolları ile ilişkilendirir Saken Seyfullin hayat hikâyesinde. Zaton’da yeni yetme yürekliliğiyle toplanan gençler cemiyetin

⁹ Gülşahra Baymuratkızı Dosımbekovna.

planını okuduktan sonra fikir belirtenlerin içinde: “Beyaz tenli yeni yetme yerinden kalkıp toplananlardan çekinmeden:

- *Kazak’ın kız ve gelinlerinin başındaki azabı görüyorsunuz. Onlara eşitlik verme konusunu düşünüp, amaçlı bir işe dönüştürmek mümkün değil mi? şeklindeki sunumuyla rica ve sorusunu ekler. Halk şaşırıp güzelliğine hayran kalmıştır. O Omsk’ın hastabakıcılık, ebelik lisesinde okuyan Gülüya Dosımbekkızı idi.*” şeklinde bilgi verir. “Mağcan ile Saken” adlı ilmî eserinde “Özellikle o zamanlar Saken ile Mağcan’ın arası bozulmuştu.” diyerek noktalar. Oysa sadece bu durum Mağcan ilişkilerinin soğukluğuna sebep değil diye bir sonuca varan araştırmacı şairlik karakteri ile kulluk fikrini kat kat araştırdığı zamanları da dışarıda bırakmamış. Ona Saken’in “Bir... yaş” adlı şiiriyle Mağcan’ın cevabı niteliğindeki “Zamanımızın Şairi” adlı şiiri çıkmış. Sonrasında Saken’in “Alay edenden” istihza etmekle gerçeği ağır olan şiirlerinden anlamamız mümkün. Ona Mağcan’ın:

*Terezege qaraymın,
Qarındaştı jalaymın.
Keltirem dep ölşevge,
Sözderdi iştey sanaymın.
Basqağa moyın burmaymın,
Bitirmey jazıp turmaymın.
Ne kerek jurt sezbeydi,*

Aqırın Fetten urlaymın. “Pencereye bakıyorum, Kalemi yalıyorum. Yaparım diye ölçüye, Sözleri içimden sayıyorum. Başkasına boyun eğmem, Bitirmeden yazmam. Ne gerek yurt anlamaz, Sonunda Fetten çalışıyorum.” demiş. “Zamanımızdın aqırın” (Bugünün Şairi) adlı şiirde Saken’in:

*Kelmedi oyıña,
Sendiñ ğoy “boyına”.
Şağiri ğasırđıñ,
Miniñdi jasırđıñ.
Juldızdan joğarı,
Öziñdi asırđıñ.
Özime küler dep,
Minimdi biler dep,
Bärin de bilemin,*

Xa-xa-xa külemin. “Gelmedi aklıma, İnandın ya ‘boyuna’. Şairi asrın, Kusurunu bastırđın. Yıldızdan yukarı, Kendini aşırđın. Bana güler deyip, Kusurunu bilir deyip, Hepsini bilirim, Ha ha ha (diye) gülerim.” demesi açık bir delil sayılabilir. Bu cevap muhtemelen Saken’in şairlik iddiasında hiç kimseden aşağı kalmadığı fikrini ortaya koysa gerek. Yine Profesör Kakişulı’nın şiirde “inandın ya boyuna” demesini Saken’in söz arasında Mağcan’ın büyük bir kusurunu dile getirdiğini yani Mağcan’ın boyunun kısalığı yüzünden Gülüyan’ın Saken’e âşık olduğunu gösteren bir neden olduğunu ifade eder (Kakişev 1999: 23).

Mağcan’ın da Saken’in de tabiatın büyük yetenek, yüce karakter sahibi iki şahsiyeti olduğu bir gerçek. Fakat bu karakterler karşılıklı olarak birbirine yön gösterdi. Tursunbek

Kakişev “Birbirini her gün gören insanların düşünce ilişkisi o kadar uygun olmaz. Buna ek olarak yaratıcılık yeteneği olanların birbirini eşit görmesi, birbirini kabul etmesi de zor şey. Bu yüzden karakter ve huyun yerine getirdiği ‘hizmet’ de az değil.” (Kakişev 1999: 28) derken, Hamza Abdulin hatıratında: “Mağcan’ın da Saken’in de kendini öven, kendilerini tepede gören karakterlerinin olduğu tamamen açık. Buna ek olarak ikisi de güzel ikisi de şık.” der. Birinin diğerine boyun eğmemesine karakterlerinin yardım ettiği açıktır.

O dönemdeki siyasi durum, her tür siyasi ve sosyal fikir tartışmaları da iki şairi birleşmeyecekleri iki ayrı yola yöneltti. “Saken ile Mağcan’ın bakış açısını zirveye çıkarmak büyük bir olay ‘Kazak’ ve ‘Aykap’ dergilerinin ilişkisi” şeklindeki fikrin önemi büyüktür. Bu fikri temel olarak 1913 yılında çıkmaya başlayan “Kazak” gazetesinde Saken’in bazı eserlerinin basılmaması, aksine 1913 yılından itibaren “Aykap”a dönmeye bağlıyoruz. Yazar da bunu öne çıkarıyor. Demek ki her ikisinin temelde farklı yönde ilerlemesine Kazak’ın iki büyük yayınevi olan Kazak ve Aykap’ın aralarındaki entrikalı ilişkisi ile onun etrafında toplanan Kazak aydınlarının tesiri olmuş. Buradan iki âlimi de iki ayrı sosyal çevre ile iki farklı düşüncenin beklediği fark edilir. Mağcan’ın: “Biz yeni bir yol buluruz desek, Kazak gazetesinin Bökeyhan’ın söylevlerini yerine yetirmesi yolunu düşünsek” dediğinde Saken’in “Mağcan sen Kazak gazetesinin aramızdaki vekili misin? Kazak gayretleri hiç kimsenin ardından ulaşmaya mecbur değil, ulaşmaz da! Eğer ayaklanma olsa bizim Rus devrimcilerin ardından gitmemiz gerek!” şeklindeki cevabı bunu açıklasa gerek (Kakişev 1999: 108). Burada tüm amaçları bir olduğu için ona ulaşma açısından ikisinin aynı yolda kesişmeyecek iki ayrı yol seçtiğini bildirir.

İki klasik şairin eserlerinin yayımlanmasında, topluma karışmasında yardım eden “Kazak” gazetesi ile “Aykap” dergisi hakkında Profesör Tursunbek Kakişev’in araştırmalarını da inceleyelim. Araştırmacı eserlerinde “Kazak” gazetesi ile “Aykap” dergisinde yayımlanan, Mağcan ile Saken’in eserlerinin ne şekilde ve hangi olaylara bağlı olarak doğduğunu, tarihî bilgileri temel alan fikirleri karşılaştırarak “Kazak” yayınevini gelişimini anlatır. “İşin aslını doğrudan söylemek gerekirse ‘Aykap’ ile ‘Kazak’ın bakış açısının birbirine uygun olmadığı bir gerçek” diye söze başlayan âlim, iki yayınevini arasındaki bu gibi durumların ortaya çıkış sebeplerini, ona ülke vatandaşlarının kattığı pay da düşünüldüğünde şu şekilde dile getirir: “Mağcan ile Saken’in ilişkilerini, toplumsal bakış açılarının yeniden oluşma aşamalarını iğneden ipliğe hesaba çekmiş gibi gerçekten aydınlatarak, gerçek tarihi gözler önüne serer. Hali hazırda incelenecek olan durumların üzerinde özellikle durur. Mağcan ile Saken’in 1913 yılından itibaren çıkmaya başlayan ‘Kazak’ gazetesindeki yazılarına göz atıldığında Saken’in herhangi bir makalesi veya herhangi bir şiirine nedeni bilinmemekle birlikte tarafımızca rastlanmamıştır. (...) Mağcan’ın ‘Aykap’a, özellikle de ‘Kazak’a yazdıkları çok fazla” der. Saken’in “Kazak” gazetesinde yayımlanmış bir eserinin olmamasını “Mağcan ‘Kazak’ gazetesinde yazılanlara Allah’ın emri gibi inanırken Saken ise en iyi eserini yayınlayan ‘Aykap’ı tasdik eder.” (Kakişev 1999: 45) diye açıklar.

Yayınevini yazar ve editörleri Ahmet, Mircakıp, Muhammetcanların bir çevrede doğdukları hâlde birlik beraberliklerinin olmadığını da okullarını yeni bitirip, bakış açılarının yerleşmeye başladığı iki yeteneğe olan tesirine değinmeden geçmez.

Saken’in “Ağa” deymiz bizdi jöngə bastasa,

“Kir qatarğa, ilgeri adım bas” dese.

Özderiniñ intmağı birigip,

Altibaqan kep tartıstı tastasa. “‘Ağa’ deniz bizi yönlendirse, ‘Gir gruba, ileri adım at’ dese. Kendi birliklerini kurup, Aradaki tartışmaya bıraksa”

demesi boşuna değildir. “Aykap”a gelince: *“Gizlediği bir şey yok, gazetede yayımlanan makalelerinin hepsi yeni, dağın taşı gibi yolu, demeyi yakıştırmaz. Çelişkiliği ile hatası arasında düşünceler karşımıza çıkmasına rağmen kendisinin aydınlatıcı olduğu, demokratik bakışından geri dönmediği ve onu korumak için tartışmaya girdiği de malum”* (Kakişev 1999: 42) diyerek “Aykap”ın kapatılma sebeplerini araştırır. İlk olarak *“padişah siyasetinin sıkıştırması”* dedikten sonra bir de *“parasının az olması, kâğıdın yokluğu”* diye tahminlerde de bulunur.

“Aykap” ile “Kazak”ın arasında yukarıda söylenen davanın başlama sebeplerine bakıldığında “Aykap” dergisinin toplantıya çağırmasıyla (yer, din, kadın eşitliği meselelerine katılımı) ilişkilendirir. Onu padişah sömürgeciliğinin kontrolüne alması, ona “Kazak” gazetesi vasıtasıyla “Alihan” (Birleşme konusunda “Kazak” gazetesi, 1913 yılı, 21 sayısında) makalesinin yayınlanmasının ardından “Aykap”ta Canşa Seydalin’in acı bakış açısına ayrıca “Kazak” gazetesindeki Ahmet Baytursunov’un “Cevap Yazısı” bu meseleyi bundan sonra da zorlaştırdı. Kazak aydınlarının problemini hükümet kolayca çözdü. Bütün Kazakistan’dan 900 delege toplantıya katıldı. Toplantı bir yana Kostanay bölgesi Kazaklarının toplantı yapmasına izin verilmediği zamanlarda Mircakıp Dulatov’un “Kazak”ın 35. sayısında “Birleşmeye izin verilmiyor.” şeklindeki haberi yayımladı (Kakişev 1999: 45-46) şeklindeki ibareyle toplantının yapılmama sebeplerini de açıkladı. Bu dönemlerde sadece Saken ile Mağcan’ın tek tek şiirlerinin çıkmasını “nereye gideceğini bilmeden bağırın gönlün yemişi değil miymiş?” diye tahminde bulunur.

Ülkesi ile halkının sosyal açıdan önem taşıyan meselelerini şiir yapmakta da Saken ile Mağcan birbirlerinden farklı olmadıkları gibi aşağı da kalmaz. Ona Mağcan’ın “Men sorlu / Ben Gariban”, “Kur kalıppın / Boş Kalmışım”, “Osı küngü küy / Bugünkü ahval”, “Şın sorlu / Gerçek Garip”, “Kazağım” şiirleri ile Saken’in “Kim başşı ağa halka / Kim Ağa Halka”, “Kazak sabağı / Kazak Dersi”, “İnişegime / Erkek Kardeşime”, “Okumağan nadan / Okumayan Cahil” vb. şiirlerinde de görülmektedir. Şairlerin sanat iddiasında kalem oynatışlarını analiz ettiğinde âlim T. Kakişev: *“Eserlerindeki şiirlerinin tam olarak yarısı milletin kaderine, Kazak tarafına ayrılmış”* diye ifade eder.

Şubat ve Kazan devrimlerini iki şair de kendince yorumlar. Saken:

Kel, jigitter,

Bolındar yer.

Jüykit,

Orgıt tulpardı!

Jaz qanattı,

Silte qanattı,

Silte qattı,

Uyqıt, örlet sunqardı. “Geliniz, yiğitler, Olunuz yer. Koştur, dörtnala hızlı atı. Aç kanadı, Çırp kanadı, Çırp güçlü, Koştur, yücelt sunguru (atı)”

diyerek coşkuyla karşılar. Mağcan’ın “Kazak” ve “Aykap” devrimleriyle ilgili şiir söylediğinden hiç bahsedilmez. Saken kuruluşuna destek olduğu hükümete sonuna kadar hizmet eder. Çoğunlukla idarecilik görevlerinde çalışıp işçi sınıfı hükümetinin elinde halkın gördüğü ve çektiği yokluğa ağıt yakar. Esirgemedi emek verir. Bu konuda Saken’in siyasi

fikir sunmasının Mağcan'a göre daha fazla olduğunu fark ederiz. Mağcan'a gelirse Sabit Mukanov'un söylediği gibi Mağcan Alaş partisinin üyesi oldu. O, şubat ayında yeni, zenginler partisinin hızlıca kurulması, hükümete sahip olma işiyle uğraşmıştır. Mircakıp vb. Alaş gayretçileriyle birlikte karşıladığı, sonra Alaş partisi dağıtılınca ilim verme, matbaa, aydınlatma alanlarında da hiç durmadan emek verdiği malumdur.

Her şairin hayatının şiirde, şiirinin ömründe olduğu şüphesizdir. Saken'in de, Mağcan'ın da bütün geçtiği yolları, onların yazdığı şiirlerden öğreniyoruz. Çünkü hepsi orada açık açık görünüyor. Kendi çağının gerçek anlamdaki büyük şairlerinin tutunduğu görüşlerine uygun düşecek, âlemin terakkiperer örnekteki edebiyat temsilcilerinin çalışmalarını taklit etmesi, o gelenekteki evrenleri emrinde tuttuğu genç edebiyatın gelişimine kendine has katkı sunacağına dair inancını gösterebildi. Blok, Balmont, Fadeevtar ile birlikte olan Saken'in yaratıcılık arayışları, onların vasıtasıyla ömür sürdüğü zamanlara yabancı değildir. O, yarattığı dünyayı fikirleriyle birleştirir.

Saken'in 1921 yılında yazılan "Qızıl Yerler/ Kızıl Yerler" adlı:

Bostandıq uşin ant qilip,

Küresüvge turdıq biz.

Respublika sovetin,

Uran salıp qurdıq biz...

"Bağımsızlık için ant içip, Güreşe kalktık biz, Cumhuriyet birliğini Parolayla kurduk biz..." şiiri ve fikrinin Mağcan'a hoş gelmediği açıktır. Buna göre Mağcan'ın:

Fullin Säken,

Kekeş, kekeş.

Futurist...

"Fullin Saken, Baban, baban, Futurist..." diye Mağcan'ın:

Özim künmin, Özim – ot,

Sözüm, qısıq közim de – ot

Özime özüm tabınam.

"Ben güneşim, ben ateş, Sözüm, kısıq gözüm de ateş. Kendimi kendim tanırım"

veya:

Därişer, däri, baqsı dep,

Almandarşı mazanı.

Tirlikten ölim jaqsı dep,

Suraymın, ölim qazanı.

"Doktor, ilaç, bakşı" diye, Almayın huzuru. "Dirlikten ölüm iyi" diye, İsterim ölüm kazanı" dediğinde Saken "Bir aqınnıñ sandırağı / Bir Şairin Hezeyanları" adını verdiği şiir vasıtasıyla:

Avru aqın

İñqıldaydı tösekte

Qıstıǵıp...

Blok, Bal'mont

Jastıgının altında...

...Aq oramal basında

Söyleydi şalqıp

Men otpın, janamın!

...Men kun, ayımın!

Men maymın!

Men baymın!

Daladaymın.

“Hasta şair. İnliyor döşekte Sıkılıp, Blok, Bal'mont Yastıgının altında, ...Ak bir örtü başında, Söylüyor sallanıp, Ben ateşim, yanarım! Ben güneşim, ayım! Ben yağım!, Ben zenginim!, Bozkır gibiyim.”

T. Kakişulı, “*Bu artık sadece bir şaka değil, edebî ve estetik bir çatışmaya döndü*” (Kakişev 1999: 231) der. Yani, şimdi Mağcan ve Saken şiir ve hüner yoluyla tartışmaya başlamışlardı. Bu tartışma Mağcan ve Saken'in şiirlerini içeriyordu. Böylece sanat rekabetine Mağcan ile Saken'in yırları katıldı. Bazılarının dediği gibi “*Mağcan böyle bir beceri gösterdi, Saken ise ona yeterli değildi.*” demeden “*Bu tür olayların Afrika'da, Amerika'da olsun, kaygılarının, sevinçlerinin birbirlerine benzerliğini görürüz*” (Kakişev 1999: 175) şeklindeki düşünce doğru gibi. Biz bundan Mağcan ile Saken'in kaderlerinin benzer olduğunu görüyoruz. İki şairin eserlerinde tematik ve ideolojik açıdan birçok ortak nokta vardır. Örneğin Mağcan'ın hapishanede yazdığı “*Sağındım / Özledim*”, “*Sarğaydım / Sarardım*”, “*Anama / Anama*” şiirleri ile Saken'in “*Sağındım / Özledim*”, “*Şahit bolğan dostarıma / Şehit Olan Dostlarıma*” adlı şiirleri arasında benzerliklere rastlanır. Şairlerin kadın eşitsizliğiyle ilgili Saken “*Jubatuv*”, Mağcan “*Dombıra*”, “*Balapan qanat qaqtı / Balaban Kanat Çırttı*”, Türkçülüğe davet eden ve Asyalıların ruhunu dile getiren Mağcan'ın “*Payğambar / Peygamber*”, “*Künşığıs / Doğu*”, Saken'in “*Aziya / Asya*”, Kökşetav konusuna değinen Saken'in “*Kökşetav*”, Mağcan'ın “*Batır Bayan*” destanlarının birçok tematik, ideolojik yönden ve içerik yönünden benzedikleri görülmektedir. Bu iki şairin birbirinden söz ve fikir çalması değildir. Mağcan ve Saken'in birbirinden söz, söz ustalığında borç isteyen şairler olmadığını söyleyen Profesör Tursunbek Kakişev: “*Mağcan da Saken de ne söylesem, nasıl söylesem diye dert etmemişler. İkisi, ayrı iki dünya, şiir göğünde kendilerince parlayan yıldızlardır. Fakat dünya görüşü ile iş ve hareketi iki farklı yolda gelişen şairlerin dolduracakları ortak yol, hümanizmdir.*” (Kakişev 1999: 287) şeklinde sonuca ulaşır.

Mağcan ile Saken'in şiiri seçtiği zamanlarda gençlik ateşi ve muhabbet meşakkati ile yazılan duygu dolu muhabbet şiirini söylemeden geçmek olmaz. Bu konuda Mağcan'ın açıkladığı romantizmi insanın içini sarıp sarmalayan aşk ile özleyişin, ortada kalan duygunun parıldayıp yanan ateşi kimi zaman “ölümü” ağzına alırken kimi zaman da ıslık çalan rüzgârın esintisiyle tekrar tutuşup kuvvetlenir. Öyle olsa da Mağcan'ın aşk şiirlerinde hüznün vardır, karamsar fikir akımlarına kendini attığı zamanlar da yok değildir. Onun “*Sügenimen / Sevdiğiyile*”, “*Zarlı suluw / Dertli Güzel Kız*”, “*Qur qalıppın / Boş Kalmışım*”, “*Lezzat qayda / Lezzet Nerde?*”, “*Qızdın zarı / Kızın İnleyişi*”, “*Aldanğan qız / Aldanan Kız*” vb. şiirleri “*Gülsim*” konusuna götüren büyük yolun başıdır. Saken'in de yaratıcılığının başında bu akıcılıktan kalem çektiği zamanları olsa da “*Sağınuv / Özlemek*” “....”ğa,

“Ketpeytin esten ğaşığ jar / Gitmez Hatırdan Aşık Yar”, “Qoştasqan jer / Veda Edilen Yer” vb. iyimserlikle baktığı, duygu sisleriyle övünerek yazdığı zamanları fark edebiliyoruz. Bu durumu Tursunbek Kakişev: “Mağcan’ın ‘Süygen jarım meyirimdi ol qara jer / Sevdiğim Yârim Sevimli Şu Kara Yer’ demesinden korkan naif yürekli Saken’in gönlünün feryat etmesine rağmen bitmesi boşuna değil. Hayat görünüşüne iyimsermiş gibi bakmak da şairin psikolojisine, fikrine, hayattaki hareketlere uygun bir kuruluş olsa gerek.” der.

Mağcan’ın aşk şiirlerinde zirveye çıkışını, Saken’in de zaman hakkında şiirler yazdığını biliyoruz. Demek ki S. Mukanov’un Saken Seyfullin’in “Kazak edebiyatındaki yeni çağ” veya “Abay’dan sonra dili ustaca kullanan Mağcan’dan daha iyi bir şair yok” fikirlerinin bu iki şaire verilen yerinde bir değer olduğu şüphesizdir.

Bununla birlikte, âlimin “Mağcan-Saken” adlı eserinde âlim Saken ile Mağcan’ın hayattaki karşılaşmalarını birlikte ele alıp XX. yüzyılın başındaki Kazak edebiyatında olan geçmişte yaşananların her yönünü derinlemesine açmaya niyetlenir. Yine bunu boş sözler söylemeden tarihî ve edebî gerçeği arşiv belgeleriyle temellendirip toplumun sosyal durumunu iki şairin yaratıcılık iddialarını karşılaştırmalı şekilde araştırıp, yaratıcılık özelliklerinin sadece kendine has olduğunu açıklar.

Bağımsızlık zamanında yazılan “Ker zamannıñ kerağar oyları / Uğursuz Zamanın Uğursuz Fikirleri” kitabının “Darındar sın dodasında / Yetenekliler Sınama Yarışında” adlı bölümünde Kazak şiir dünyasının iki yıldızı Mağcan ile Saken’in kaderlerini aynı şekilde ele alan âlim, onlara verilen “tartışılacak fikirlerin” çeşitli uğursuzluklarından bahseder. Onun bir müddet sonra Mağcan hakkında çok yönlü fikirlerini Mağcan ile kavga çıkaranların kurbanı etmemek için “Zaafsal fikirlerin tesirini boşa çıkarmayız fakat onu açma sıfatı sosyal birlik devrinin gösterişçi sebeplerine bağlı olduğunu unutmamak gerekir.” diye hatırlatır. O zaman gelince söyleyecek sözünü hiç gizlemeden açıkça söyler. “Mağcan bir anda parlayan yıldız. Onun 1912 yılındaki ilk külliyatının “Şolpan / Çolpan” adını almasının sembolik bir anlamı var. Mağcan, Şolpan olmaya niyet etti ve o oldu. Ülkesi, halkı ona ümit besledi”. Mağcan hakkında “belirsizlikleri” gören âlim, Mağcan hakkındaki gerçeği hayatı ve yaratıcılığınan değil Jüsipbek’in makalesiyle diğer doğru olmayan eleştirileri karşılaştırarak ortaya koyar.

Bu ilmî eser edebiyatımızın büyük klasiklerinin hayatı ve yaratıcılığını temel almıştır. Belli bir dönemdeki Kazak cemiyetinin acı gerçeğini ortaya koyan gösterişli incelemesi vasıtasıyla Kazak edebiyat araştırmasındaki tarihî tanımı ve estetik tarzı yeni bir zirveye ulaştırmış gerçek bir ilmî eserdir.*

Tursunbek Kakişev’in “Tolğam” adlı kitabında Mağcan, Saken ve Sabit’in yaratıcılık portrelerini verir. “Çatışan kaderlerinde” onların birbiriyle ilişkileri alelade Kazak’a ait hikâyelerin etrafında dolanıp edebî eser, ilmî araştırma, monografi, makale seviyesinde halka ve yurda yayılan, söze dönüştürülen çok zor bir konunun ele alınış meselesinin ağırlığını hissedip; “Mağcan, Saken ve Sabit” düğümünü çözmek için emek sarf edenlerin birbirine yazdığı mektupları konuşturup, onların gerçek ilişkilerini ve buna dair birçok kayda değer bilgileri arşiv belgeleriyle ispatlar. Zor günlerdeki üç “alp”in birbirine karşı güçlü hürmetinin belirtisi ile insanlık ilişkileri okuyucuları mutlu eder.

“Çatışan kaderlerde” de göz atıldığında bir yaratıcılık portresi, araştırmacıların fikirlerinin tahmini tasviri dikkat çeker. Omsk, Novosibir, Barnavıl ve Semey’den sonra Almatı’ya kadar ulaşan bu uzun yolun hangi kıvrımında kaç gün boyunca ne kadar tren değiştirip bindiği, parasız insanın nerede ne kadar acıktığını kim bilebilir. Sonunda 25

* Tursunbek Kakişulı jâne qazaq ädebiyatınıñ tarixı men sın zerttevdin özekti mäseleleri, s. 68.

Mart'ta şehre ulaşır. Yol üstünde Mağcan'ın deniz gibi derin fikre battığı şüphesizdir. İstasyonda onu tek başına karşılayan Sabit'e; Mağcan'ın "Beni Saken'le buluştur." demesi sanat iddiasına giren ve ara sıra insan nefsinin peşinden giden adam için çok kolay olmasa gerek. Bunun üstüne Solovki'de olduğunda Saken'den haber ve para alması da onu kamçılamış olmalı. Özellikle Almatı'ya ayak bastığında tüm Kazakistan'da kendine yardım eli uzatan tek kişi Saken olur, başkalarının koruyuculuğu o kadar büyük olmaz şeklindeki çözüme vardığı görülür. Saken'e sinirlenip kırgınlık duymuş, bunu akranı olduğu için şair iddialaşması şeklinde söylemiş olsa gerek diye Mağcan'ın zorluklarla karşılaştığında Sabit ile Saken'e elini uzattığı tasvir edilir. Ya da "*Demek ki Almatı'ya geldikten sonra, öncelikli iş yerinin Merkez Devlet Müzesi olması da mümkün çünkü Mirzoyan'nın görevlendirmesiyle Yazarlar Birliği'nin yöneticisi Sabit Mukanov aralarına katıldıktan sonra bu hizmet merkezine layık görülmesi hayret edilecek bir durum değil.*" demesi de Mağcan'ın Omsk'tan Almatı'ya ulaştığı ve hizmete katıldığı konusundaki tahminiydi. Özellikle bu konudaki doğru tahmini kesinleştiren Ali Şeripov, Mağcan'ın yarı Zılıha'nın hatıratında söylediklerine uygun düşer. Denilebilir ki Mağcan'a Sabit ile Saken'in yardımı olmuştur.

Bunun sonucunu âlim Tursunbek Kakişev: "*Sabit Mukanov'un yardım etmek için hazırlanmasına diklenenler ve ondan şüphelenenler de az değildi. O zaman da Saken'in Mağcan'la haber kaynağı kesilmedi. Ona böylesi bir mektup, delildir.*" diyerek, Mağcan'ın siyasi suçlamalar yüzünden işten atılıp maddi konularda sıkıntı çekerek yazdığı mektubun tamamında Saken ile Sabit'in kucak açarak karşılaşmasını, oradan Mağcan'ın Omsk'tan Almatı'ya geldiğini tarihî belgeler ile ortaya koyduğu hipotezi, ustanın hümanizm vasıtasıyla insanlık şerefini yükseltir. Böyle büyük yeteneklerin kaderlerindeki özellikler halk içinde itibarını yükseltir (Kakişev 2004: 5-20).

Alaş aydınları Mağcan, Saken, Sabit hakkında Saken'i araştıran âlimin çok fazla incelemede bulunduğu, verimli eserler ortaya koymak için çok emek harcadığına bakılırsa âlimi çok sevdiği ve kendine yakın bulduğu söylenebilir. Özel olarak âlimin tüm hayatı ele alındığında, asıl ilmî yönü ön planda, dersek yanlış olmaz. Son yıllarda Tursunbek Kakişev böyle, edebî tanımlamanın ve incelemenin bol olduğu konuyla ilgili birçok monografi, birkaç da büyük makale yazmıştır. "Saken Seyfullin", "Mağcan-Saken", "Sayıs", "Sabit Mukanov" adlı özel olarak yazılmış eserlerini bu şekilde ortaya koymuş, birçok makalesinde bu üç alpin arasındaki insanı büyük yaratıcılık ilişkileri bağlamında ele alıp tüm yönleriyle hikâye türüne dönüştürmüştür. Bu vasıta ile, üç alpin ömrünün geçtiği gerçeklik, o devirde güç ve karşılıklı atışmalarla dolu edebî ömür gerçekliği, o alplerimiz ile omuz omuza veren, edebiyatta tanınan, ganimetler kazanan, bir o kadar söylenen kalem üstatlarımız ile birlikte tanınmış memleket ve cemiyet emektarlarının yaptıkları iş, fikir ve arzularından birlikte söz edilir, birlikte ele alınır. En başta üç kalem üstadı alpin kaderi vasıtasıyla bütün devrin, bütün cemiyetin sosyal, siyasi görünüşünü de bu emektarlar tüm yönleriyle ortaya koyar. Genellikle Mağcan, Saken, Sabit ilişkileri çok derin olan edebiyatımızın bütün devirlerine tesir eden edebiyatın en karmaşık meselelerini çözmekte, özellikle sadece idealle ilgili yönünü ayrıca açıklamakta rol oynayan faktör şeklinde değil Kazak edebiyatının gelecekteki gelişme yolunu açıklayan halk ağalarının sadece ilişki çevresinden çıktığı tarihî dönem gerçeği tasvir edilir. Bu kadar çok karmaşık izlerin bulunduğu tartışmayı, hiçbir zaman yatışmayan zorluklarla dolu ömür gerçeğini araştıran Tursunbek Kakişev temelde tarihî kaynaklara dayanarak yazar. Sadece gerçeklere dayandığı için yazar hiçbir şeyden korkmaz, inancıyla oturur, birçok materyali özgürce kullanır. Tarihî kaynaklar, yetersiz belgeler alpların kendi eserleri kendine çekmeyen delil şeklinde sunulduğundan okuyucuda hiçbir zaman şüphe bırakmaz.

Genel olarak, âlimin hiçbir zaman üşenmeyip yorulmadan, ara vermeden çalıştığını ve öncelikle meselenin hakikatini anlamadan, esas kaynağını bulmadan kalemini eline almayacak bir özelliğe sahip olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Mükemmellik açısından, insanın birbirini yersiz şekilde kötüleyip suçladığı zamanların az olmadığı da malum. Bu bilhassa Mağcan'ın "Doksanın Grubu", "Tolgav" adlı birlik sistemini kabul eden eserlerinden sonra da ilave edilir. Fakat sonra Mağcan'ın on yıllığına hapse atılıp Belomor-Baltık kanalına sürgüne gönderildiğinde Sabit Mukanov'un ona mektup yazarak, nasıl olması gerektiğini bilmesi, "Doksanların Grubu" ile "Tolgav"ın doğru düşünmediğini söyleyip, Mağcan'ın hâlâ Kazak şiiri için gerekli olduğunu yazması, Mağcan sürgünden döndüğünde o zamanki Kazakistan Yazarlar Birliği'nin başkanı Sabit Mukanov'dan yardım istemesi, Saken ile Sabit'in Mağcan'ı Almatı'ya çağırıp yardım elini uzatması büyük bir yiğitliktir. Bu yüzden de Saken'in sürgün edilmesine bir sebep de Mağcan'a yardım etmesidir denebilir. Demek ki ömür dalgalarının ömür deryasının iki yakasına fırlattığı iki yeteneğe ne kadar ömür ve sanat iddiasına düşerse düşsün, nerede nasıl yürürse yürürsün düşündüğü Kazak adlı kara halkın amacı, arzusu ve muradı olduğu aydan da açıktır.

Sonuç olarak, Tursunbek Kakişev ideal meydanın iki tarafında durup halk diye yüreği ezilen Mağcan ile Saken'in sanat yarışındaki temel eserlerinin yazılma tarihi ile birbirinden yön alan kuvvet ve gücünün sırrını açabilmiş. Özellikle "Batır Bayan" ile "Kökşe Tav" destanları karşılaştırılarak ilmî estetik açıdan ele alındığında Kazak edebiyatı araştırmalarında söylenmiş yeni sözler olduğu görülür. Araştırmacı Mağcan, Saken şairliğini karşılaştırmalı türde incelemesi vasıtasıyla Alaş taraftarları ile ayaklanmacılar arasındaki ideolojik savaşın Kazak edebiyatının geniş ufuklara kanat açmasına fazlaca tesir ettiğini temel bilgilerle kanıtlamış.

İki alpin hayatlarının son dönemlerinde dostluklarının ortaya çıkması, iki şairin birbirine yazdıkları mektuplar ve son yıllarda yazılmış olan ortak konuları inceleyen âlimler bu tezin mümkün olabileceğini ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

"Tursunbek Kakişulı jäne qazaq ädebiyetiniñ tarixı men sının zerttevdin özehti mäseleleri" attı halıqaralıq ğılımı-praktikalıq konferentsiya materialdarı, 12 Ekim 2012.

KÄKİŞEV, T. (1989). "Er darınnıñ tarixta öz ornı bar", Qazaq ädebiyeti.

KÄKİŞEV, T. (1999). *Mağjan men Säken*, Almatı: Qazaq universiteti.

KÄKİŞEV, T. (2004). "Tolğam", Almatı: Qazaq universiteti.

Medya Metninin Sosyal Düzenleme Aracı Olarak Kullanılması (Medya Dilbilimi Alanında Söylem Araştırması)

*Madina Otankızı AKABAYEVA**

*Akt. Hayat Deniz İLTAŞ***

Özet

Bu makale medyayı, dilbilim ve medyanın dili konusunda önemli bir araştırma alanı olarak tanımlamaktadır. “Sosyal medya” ve “sosyal medyanın iletişim araçları” kavramları karşılaştırılmış, medyanın işlevleri vurgulanmış, “medya söylemi” ve “medya metni” kavramları medya dilbilimi çalışmasının ana nesnelere kabul edilmiş, farklı bakış açıları söylemin genel tanımlamasına genelleştirilmiş, medya metninin analizi için bir parametre sistemi verilmiştir. Medya metnini analiz etme yöntemleri ve medyadaki söylemin özellikleri dikkate alınarak medyanın sosyal düzenleme için bir araç olarak kullanılmasından da bahsedilmiştir. Gazetecilik metninin pragmatik analizinde, belirtilen alanların verileri ve bu alanlarda bilimsel başarıların kullanılması göz önünde bulundurulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: medya metni, medya söylemi, sosyal medya ve iletişim, sosyal düzenleme, pragmatik.

Abstract

This article defines the media as a topical science direction in study the linguistics and the media. The concepts of “media communication” and “media” were compared, the media functions were emphasized, the notions of “media discourse” and “media text” were considered as the main objects of the study of the media linguistics, and different approaches to the general discourse were given the methods of analyses of the text of the media, as well as the discourse of the media are considered. And it was spoken about the use of the media-style as a social regulator. During pragmatik analyses of journalistic text, it is necessary to study the data of these directions and the need to use the scientific achievements in these areas.

Keywords: Media-text, media discourse, mass communication, social regulation, textual pragmatik.

1. GİRİŞ

Kültürel ve sosyal alanlardan biri olan medya, günümüz dünyasının dil imajını aktif olarak şekillendirmektedir. Medya dili olarak metin, medya dilbilimindeki sosyal iletişim alanlarından biridir. Son yıllarda kullanılmakta olan yeni epistemolojik yöntemler sayesinde, medya dili de felsefi ve bilimsel açıdan özerk bir disiplinin konusu olarak kabul edilmektedir. Faktör ve işlev yönünden geniş bir alanı kapsayan yani bu kavramların önemine ilmî açıdan bakan, karmaşık yönlerine indirgenmiş yapısal ve işlevsel yaklaşımlar dikkat çekici ölçüdedir.

Medya dilbilimi, medya metninin karmaşık yapısını inceleyen bir alandır. Medya metinleri oluşturma ve dağıtma yöntemlerine, dilsel-biçimsel özelliklerine, işlevsel tür sınıflandırma problemlerine, fonolojik, sözdizimsel ve stilistik özelliklerine, yorumlayıcı

* Dr. Kazak İnnovatsiyalıq Gumanitarlıq- Zan Üniversitesi, Semey. m.akabaeva@kazguuu.

** Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğrencisi, Denizli, Türkiye.

özelliklerine, kültürel özelliklerine, ideolojik modalitelerine ve pragmatik değerine ayrıca önem verilmektedir. Ünlü Alman medya araştırmacısı J. Burger, medya dilbilimini bilimsel bir nesne olarak tanımlar: “*Medya dilbilim biçimi, medyada dağıtılan tüm metin türleridir*” (Burger 2005: 64). Medya dilbilimi, diğer beşerî bilimlerle birlikte, medyada dilin işleyişini inceler, bu da yeni yaklaşımlar ve sınıflandırmalarla sonuçlanır. Söylem ve söylem analizi kavramının aktif olarak yayılması, medya metnini ve medya söylemini, medya dilbilimi çalışmasının ana nesnelere olarak şekillendirmiştir. Medyadaki söylem, bir dizi ekstra dilbilimsel faktörü (verici, muhabir, bilginin üretimi, iletimi ve dağıtımındaki özellikleri, bağlam türleri, kültürel ve ideolojik temeller vb.) kapsayan karmaşık bir iletişim örneklemini olan genel söylem kavramından ayırt edilemez (Vann Deyk 1989: 78). Medya söyleminin analizinde genel söylem tanımında üç temel yaklaşım önemlidir: yapısal, işlevsel ve tematik. Yapısal yaklaşım, Amerikan siberetik akademisyenleri Shannon ve Viver tarafından 1949’da önerilen iletişim şemasında açıkça gösterilmiştir. İletişim modelinin modern “evrensel” versiyonu, iletişimin tüm temel bileşenlerini dikkate alır: *1. mesajın göndereni, 2. alıcısı, 3. mesajın kendisi, 4. kanal, 5. geri bildirim, 6. bilgi kodlama süreci, 7. açılış süreci, 8. bağlam (iletişim durumu)*.

İnceleme

Yapısal bir bakış açısıyla, söylem deneyimi, görsel iletişimin belirli bir kültürel ve sosyal bağlamı yansıtan bireysel bileşenlerden nasıl oluştuğu ve metnin, medya metninin ve söylemin nasıl farklılaştığı konusunda fikir verir. Evrensel iletişim modeline dayanarak, metin mesajı, medya metin mesajı ve kanalı, içerik mesajı olarak söylem, medya söylemi, iletişimin tüm bileşenleri ve katılımcıları ile mesaj olarak sınıflandırılabilir. Görsel bir metafor kullanılarak, metnin gerçekliğin fotografik bir temsili olduğu, medya metninin bir video görüntüsü olduğu ve söylemin olgusunda bir nesne hakkında kapsamlı fikir veren bir konuşma eylemi olduğu söylenebilir (Dobroklonskaya 2015: 47).

Medyanın sosyal medya üzerindeki etkisinden, özellikle de medyanın sosyal düzenleme aracı olarak kullanılmasından kaynaklanabilecek konulardan biri üzerinde duralım. R. Jakobson iletişimdeki dilin yönelimi ile ilgili altı işlevi sıralar: *bağlam, ileti, kaynak/gönderici, alıcı, kanal, kod* (Jakobson 1975: 198). İletişimsel (göndermeli, ifade edici) etkinlik gönderenle ilgiliyse, duygusal/anlamli mesaj yazarına bağlı olarak gerçekleştirilir; temel işlev iletişime dayandırılırken üst dilsel işlev kodu çözmeye ve yorumlamaya yönelmektedir; şiirsel işlev ise mesajın kendisini çevirmeyi amaçlar (Şeygal 2000: 34). Bunlar arasında, R. Jakobson kaynağa yönelik faaliyetin çağrışımsal ve dinleyicinin ilgisini çekecek şekilde olduğunu söyler. Ayrıca bilimsel literatürde geçen “gönüllü”, “sözlü” faaliyet gibi terimlerin kökeninde göndericinin niyeti, amacı ve onun alıcının üzerindeki etkisi ifade edilir. Bahsedilen terimlerden, N. B. Mechkovskaya tarafından önerilen düzenleyici faaliyet versiyonunu kullanmak daha iyidir. Bunun nedeni, dilin muhatapın davranışını düzenleme (şekillendirme) rolünü temsil etmesidir. Hedef davranış üzerindeki etki birkaç yolla gerçekleştirilebilir: *bir eylemi yönlendirerek, bir soruya cevap vererek, belirli bir eylemi engelleyerek veya hedeflenen alıcıyı bir amaca döndürmek için bilgi sağlayarak* vb. Günümüzde, dilin bu düzenleyici işlevi, medyanın işlevine bağlı olarak medya metinleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Dünyada, bilgi teknolojisindeki büyük ve hızlı gelişmelerin ortaya çıkmasıyla, dünya toplumunun yaşamında devam eden değişikliklerle ilişkili süreçler çarpıcı bir şekilde artmıştır. Bu tür süreçler, evrenin küresel imajının sosyal medya iletişimi araçlarında yansıtılmaktadır (Rogozina 2001: 5).

Toplumdaki bir olay, sürecin bir yorumu, belirli bir toplum üyesinin eyleminde neyin önemli olduğunu anlama yolunda atılmış bir adımdır. Örneğin, ülke çapındaki seçimlerin

arifesinde cumhurbaşkanlığı veya milletvekili adaylarının kişisel materyallerini hatırlayın. Bir yayın, adayı ülkedeki yararları için övebilir ve kişiliğinin iyi özelliklerini tanımlayabilir. Bu tür materyaller seçmenlerin ideal imajını şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre, okuyucu topluluğunun bir kısmı seçimdeki o adaya oy verir. İkinci bir yayında, başka bir adayın iyi faaliyetleri teşvik edilir ve “reklamı yapılır”. Ayrıca, ilk adayın kariyeri, kişilik özellikleri, çocuk ve akrabaları hakkında olumsuz bilgiler de ortaya konulabilir. Sonuç olarak, adayın itibarı ciddi şekilde zarar görür dolayısıyla aday seçimde gerekli oy sayısını sağlayamayabilir. Buna bilimde sosyal varlığın inşası denir. Sosyal varlığın inşası (yapay yaratım veya tasarım) onun nesnellliğini dışlamaz. O sosyal bir varlık olan birey tarafından yaratılır ve ihraç edilir. Bu “kullanıma hazır” dışa dönük sosyal form, medya metnidir. Yani, kişi aldığı bilgi metinlerini özümser ve analiz eder, bunları diğer insanlara iletmek üzere medya metnine dönüştürür.

Toplumsal alan sürekli olarak kamusal alanda olduğundan, her zaman yorumlayıcı biçimde kalır ve bu bağlamda medya alanı da sürekli olarak yapılandırılmıştır. Gazeteciler, siyaset bilimciler, ideologlar ve doğrudan etkinliğe katılan ve böylece sosyal bir boyut yaratan bireyler. Sonraki grup (gazeteciler) bu süreçleri yorumlayarak bir medya alanı yaratır.

Sosyal dünya birçok varlıktan oluşur. Bu yüzden farklı insanlar (bireyler) bunun farklı yönleriyle karşı karşıyadır. Toplumda her zaman belirli bir ideoloji vardır. Sosyal gerçeklik yaratmanın bir yolu olarak düşünülebilir. Bu, ideolojinin ve medya ortamının yol ayrımında olduğunu göstermektedir. Bu ideolojik ağ nihayetinde evrenin medya imajına yansır. Genel olarak, her metin “belirli bir iletişimin parçası” olarak görülmelidir (Kolşansky 1978). Medyanın gezegendeki milyonlarca insanın zihninde belirli bir küresel imaj yarattığı düşünüldüğünde, metin ayrıca önemlidir çünkü tüm metnin anlamı tek tek kelimelerin anlamından etkilenir. Metinler dilin iletişim işlevini cümleler yerine daha yüksek bir düzeyde yerine getirir. Bu nedenle G. V. Kolşansky, metni dilbilimsel olaylara yönlendirmek yerine metni bir iletişim olgusu olarak görmeyi tercih eder. Bilim adamına göre metin “*saf dil değil, pragmatik, psikolojik ve kelime işlemci kategorisidir*” (1978: 26). Metin içeriği sadece paragrafların veya karmaşık sözdizimsel bileşenlerinin bir kombinasyonu olmadığından, tanımlanması karmaşık, dilsel olarak zor bir formdur. Anlamı sadece belirli dilbilimsel birimlerle değil, aynı zamanda o dönemin çeşitli dil-dışı faktörleri ile de bağlantılıdır. Belirli bir amaca yönelik bilgi içerir. Bu nedenle, iyi biçimlendirilmiş ve anlaşılabilir bir dil biçimine sahiptir, yani metin üreten herhangi bir ögenin uygun konumda olmadığı, aralarında belirli bir bağlantı olduğu ve her birinin metnin bütünlüğünü sağlamaya adanmış olduğu anlamına gelir (Abikenova 2018). Hem kelimelerin hem de cümlelerin iletişimsel özellikleri olduğu iyi bilinmektedir. Ancak kelime metinde tek bir anlamda kullanıldığında, cümle tipik bir anlamda kullanılır, ancak her ikisi de tam bir metin değerinin yaratılmasında (oluşumunda) yer alır. O. L. Kamenskaya, metni birbiriyle yakından ilişkili birkaç ögenin karmaşık nesne-iletişimsel bütünlüğü şeklinde bir kombinasyonu olarak tanımlar. Metnin iletişimsel özellikleri bu elemanlar arasındaki ilişkiler analiz edilerek tanımlanabilir (Gindin 1973). Buna göre, medyadaki iletişimsel süreç, medya metni o sürecin birincil birimi olarak bir “yakalama anı” olan metinsel süreklilik (sürekli zincir) şeklinde bilgi akışı olarak kabul edilebilir (Rogozina 2001: 131). Bu medya metninde sosyal düzenleyici etkiyi hedefleyen bazı anlamlar vardır. Toplumda kitle iletişimi medya aracılığıyla gerçekleştirilir ve çeşitli medya metinleri şeklinde ortaya konulur.

Sosyal etkileşim, özü farklı bir şekilde temsil eden bir metin alışverişidir. Ve medya, evrenin bireysel imajını dönüştürmek için kullanılan metin içinde bir etkileşim sistemidir.

Varlığın farklı temsil edilen parçalarının bireyi etkileyerek onun bireysel dünya görünüşünü değiştirmesi ve çeşitlendirmesi iletişimin etkili olduğunu gösterir. Bu temsil medyaya yazılı veya sözlü olarak ulaştığında, ondaki teknik araçların yardımıyla etki alanı birkaç kat artar. Günümüzde bilindiği gibi, insanlık elektronik medya etkisinin nesnesi hâline gelmektedir. Her türlü medyada evrensel bir araç olan metin, sosyal bir düzenleyici işlevi görür. Farklı medyanın kendi özelliklerine sahip olduğu bilinmektedir ancak evrensellikleri büyük ölçüde değişmeden kalmaktadır. Genel olarak, “metin” kavramı farklı şekilde yorumlanabilir. Bunun ilk nedeni metnin bağlamının değişebilir olması diğer nedeni ise uygulanabilir olması ve biçiminin değişiklik göstermesidir. Metin çemberinin değişkenliği, hem gazete makalesi hem de çok ciltli bir roman olmak üzere birkaç cümleden oluşan bir metin olduğu gerçeğinde görülebilir.

Televizyonlarda röportajlar sözlü olarak yapılırken gazeteler basılır (veya yazılır) ve elektronik kitle iletişim araçları sanal metinleri ifade eder (Galperin 1981: 174). İ. R. Galperin metni yazılı belge şeklinde oluşturulan, edebî eser gibi işlenen, belirli bir amaca yönlendirilen, pragmatik bir tutum ifade eden kelime oluşum sürecinin sonucu şeklinde tanımlar ve temel özelliklerini şu şekilde sınıflandırır: Metin, muhatapın maksatlı eylemlerinin sonucu, göndericinin pragmatik stratejisinin uygulayıcısı ve uygun şekilde düzenlenmiş ve işlenmiş özel bir formdur (Bart 1994: 18). Bu, herhangi bir türdeki metnin tanımının, medya metnine eklenmesi gerektiği anlamına gelir. Metin sosyal ve sözel bir örneklem, yüksek düzeyde iletişimsel birlik olduğu için, yaşamın her alanında bilgi içeren küresel bir evrendir (Galperin 1981: 175). Başka bir deyişle, medya metninin dağıtım alanı için bir sınır yoktur. Örneğin, Kazakistan’ın uzak köylerinden birinin sakinleri Avustralya’daki Sydney Olimpiyatları’nın canlı raporlarını görecektir ve yurttaşlarımızın zaferleri hakkında hemen bilgilendirilebilecektir. Ayrıca medya metninin kitlesi yaş, meslek, milliyet, cinsiyet gibi sosyal simgelere göre de sınıflandırılmaz, yani medya metnindeki bilgiler genç yaşlı herkes için aynı kabul edilir. Ancak toplumdaki grupların metinleri yaratma veya algılamadaki rolünün farklı olduğunu söylemek gerekir, diğer bir deyişle, toplumdaki belirli bir grup gerçek varlığı başka grupların dikkatine sunmak için temsil ederek metne dönüştürür. Bu nedenle, medya metni, bir grubun diğer gruplara göre anlamlı bir şekilde gerçekleştirdiği faaliyetlerin sonucu olarak görülebilir. Ancak, medyanın iletişim aracı olduğu kadar bir sosyal düzenleyici rolü oynadığı da söylenebilir (Galperin 1981: 176).

Söylenenleri özetlemek gerekirse, medya metninin değiştirilip düzenlenip yönetilen sosyal-sözel bir yaratım olarak iletişimsel ve başka işlevleri yerine getirdiğine inanmak için neden var. Yani, medya metni, belirli bir topluluk içinde ve ötesinde bir tür kamuoyu oluşturmak için vazgeçilmez bir araç olarak görülmelidir. Kamuoyu, medya-metinsel sürekliliğin devamlılığı sonucunda şekillenmektedir. Yani geçmiş ve bugün medya metni aracılığıyla değerlendirilir ve bazen gelecek de tahmin edilir. Çünkü tüm medya faaliyeti, medya metninde iletilen bilgilerde, gerçeğin sistematik, istikrarlı ve organize tasviriyle ilişkilendirilen sanatsal ve şiirsel metinden daha doğrudur. Çünkü onu alan bireyin gerçek mekan-zaman sürekliliğindeki yeri sınırlıdır, yani alıcı sosyal gerçekliği tanımak için medya gerçekliğine güvenmeye mecburdur, başka bir deyişle, bir olayın nasıl ortaya çıkıp gerçekleştiğini gözyle göremeyen kişi maalesef onun hakkında medyada verilen bilgileri dinlemektedir. Medya metninde toplum içinde ve dışındaki, başka ülkelerdeki siyasi olaylar, yurt içi ve yurt dışındaki farklı durumlar açıklanır (analiz edilir ve yorumlanır). Bu nedenle medya metni genellikle belirli sosyal grupların çıkarlarını ve değerlerini yansıtan ideolojik bir içeriktir. Bununla birlikte, metinlerde gerçek doğanın temsili sosyal düzenlemeye izin veriyorsa, medya metni milyonlarca insanın zihninde küresel imajı şekillendirmede anahtar bir rol oynayacaktır.

Şimdi medya metnindeki anlamın verilmesi ve açıklanmasıyla ilgili konulara gelelim.

Evrenin medya imajı esasen topluma ve içinde meydana gelen sosyal değişimlere odaklandığından, onun sosyo-morfik doğasının çok açık olduğu söylenebilir. Çoğunluğun bir görünüşü olarak toplumun belirli bir yapısının olması da zorunludur. Evrenin medya imajının sosyomorfik doğası, yapısının sosyal modellerle ilişkisine de yansımaktadır.

Toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler onun toplum hayatını düzenleyen yapısı kendine has bir sosyal alan yaratır. Medya faaliyetlerinin sonucunda oluşturulan bilgi ve medya alanının da karakteristik özelliği olan sosyomorfik paralellikler vardır (Rogozina 2001: 7).

Toplumda olup bitenlere doğrudan katılan kişi, kişisel faaliyetleri aracılığıyla da sosyal bir varlık yaratır. Bireyin sosyal alana girmesi, evrenin medya imajının antropomorfik doğasını yansıtır. Yani, evrenin medya görüntüsünün doğasında bulunan en önemli iki örneklemin sosyomorfiği ve antropomorfiği olduğuna inanmak için her neden vardır. Böylece bu ikisini evrensel görüntünün içeriğinde karşılıklı olarak zıt iki yön şeklinde düşünmek de doğrudur. Evrenin medya imajı, bu iki kilit faktörün etkileşimi temel alınarak oluşturulmuştur.

Toplumun önemli bir özelliğinin birey ve çokluk arasındaki ilişki olduğu unutulmamalıdır (yani bireyler bir araya gelir ve tek bir birim oluşturur). Bireylerin toplumda yaşam sürmesi, bireyselliklerle hareket etmesi, bireysel bilinçteki evren görüntüsünün içeriğinin oluşumundaki iki zıt yön, etkileşimlerine dayanarak evrenin sosyo-antropomorfik ortamının imajını oluşturur (Rogozina 2001: 8).

Doğal temsili sistemlerden biri, evrenin imajının kavramsal bir sistem olarak saklandığı bireyin bilincidir. Akılda bir kavramsal sistemin varlığı, bireyin kendisi ve dünyadaki diğer nesnelere arasındaki farkları anlamasına yardımcı olur. Yani, bireyin dünyaya entegrasyonu ve dünyanın bireyin bilincine entegrasyonu bu kavramsal sistem (bireysel evrenin imgesi) ile gerçekleştirilir.

Medya metni oluşturulurken, kişi kendi bireysel evreninin imajını başka bir takipçiye yönlendirir. Bu süreçte kendi evreninin imgesini başka bir forma dönüştürerek zenginleştirir ve çeşitlendirir. Sonuç olarak, bireysel evren imajının bir kısmı “kaybolur” ve bir başkasının “mülkiyetine” geçer.

Evren imgesinin temel amacı bireysel olmak değil etrafındaki nesnelere dünyasını değiştirmektir. Medya metni, bireysel bir evren imajını (İG) yaşamının eşsiz bir yoludur. Örneğin, bir gazetenin metni ele alınırsa öncelikle kendine has niteliklere sahip olduğunu söylemek gerekir. Bunlar:

a) “fiziksel” değerler (kağıt dahil);

b) sosyal işlevi sağladıkları özellikler (yani bir medya metninin içeriğini veya içeriğini ileten grafik anlamına gelir).

İkincisi, yazarın evren imajını güncellenmiş bir biçimde ileterek, medya metni, dış dünyanın niteliklerini bireyin iç hedeflerine uygun yapılar şeklinde taklit eder. Yazarın iç hedefleri özellikle medya metninin duygusal kısmından (yapısal bölümlerinden) daha net ortaya çıkar. Bu nedenle, medya metninde kendine has niteliklerin yanı sıra yeniden üretilen, özümlenen ve şaşırtıcı özellikler de vardır. Ayrıca, medya metninin grafik yapısının anlam yapısı üzerinde bir etkisi olabilir veya bunun tersi de geçerlidir.

Gerçek varlığın temsili karmaşık bir yapı olduğundan evrenin medya imajı dünyadaki en önemli olaylara odaklanmıştır. Evrenin medya imajı, medya metninin bütün yapısal parçalarını birleştirerek birey, yani toplum için en önemli olayları ve olguları bir araya getirip inceleyerek sonuçlandırıcı bir rol oynar. Aynı zamanda o (evrenin dilsel görüntüsü), bireyi medya metni aracılığıyla topluma bağlar. Bir bağlayıcı görevini de yerine getirir. Medya varlığının zihinsel varlığa aktarılması bireyin toplumla bütünleşmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda medyanın varlığı ve bireyin varlığının birliği ve bütünlüğü hakkında sonuçlara varmak mümkündür.

Şimdi medya-varlığı terimine dönelim. Doğası gereği, evrenin medya imajı, öncelikle varlığı modeller. Bu şekilde, bireyin iç hedeflerini ileten modelin karakteristik özelliklerine sahiptirler. Bu anlamda medya metni, bireysel kavramsal sistemin bir kopyası olarak da düşünülebilir. Bu nedenle, evrenin medya imajının olayları dönüştüren bir model olduğuna inanmak için bir neden vardır.

Olayı iletmenin “model” yöntemi olayın değiştirilmiş durumudur. Bunu bireyin içsel amacından doğan bir “program” olarak adlandırabiliriz.

Yazar medya metni oluşturmanın ilk aşamasında durumu modeller. Yazarın hedeflediği amaçlar bu modele dayanmaktadır. Bir sonraki aşamada, gerçek doğanın tek bir parçasını içeren medya metni, topluluğa, kendi gruplarına, belirli alıcılara iletilir ve dağıtılır. Böylece, medya metninin iki durumu vardır: birincisi, yazarın amacı ona yansımıştır. İkincisi, belirli bir hikaye anlatmaktadır. Bu iki örneklem birbirine bağlanır ve etkileşir, böylece tek bir birlik oluşturulur. İnsan zihninde çeşitli zihinsel süreçlerin gerçekleşmesi, farklı ve çeşitli anlamların birleşmesine ve dönüşümüne katkıda bulunur. Dolayısıyla, birey ve varlık, farklı antolojik anlamların ayrı ayrı varoluş biçimleridir. Çeşitli rollerde, evrenin medya imajı da olayların veya durumların bütünsel bir görünümünü şekillendirme üzerinde kümülatif bir etki*ye sahiptir. Yukarıdakilerin hepsi, farklı bir medyanın geniş bir medya alanında, sadece bir olayın birden fazla şekilde yorumlanabileceğini göstermektedir.

SONUÇ

Yukarıdakileri özetlemek gerekirse, medya metninde aşağıdaki sonuçların çıkarılabileceği tespit edilmiştir: Medya metni; medya aracılığıyla bilgi ve iletişim sürecinin önemli bir unsuru, diğer iletişim türleri için kullanılan bir sözlü etkinlik biçimi; iletişimin diğer türlerinin ortaya çıkması için kullanılan sözlü eylem şekli; iletişimin tammlanmış ve bütün birliği; gerçek varlığın herhangi bir parçasının temsili olan karmaşık, yapılandırılmış modeli; olayları, yapı ve süreçleri yorumlayan tüm araçların en güçlüsü; metin yorumlayan mekanizma eylemlerinin mahsülü; etkilemenin pragmatik stratejilerinin uygulayıcısı ve evrenin medya imajını şekillendiren bir etmendir.

KAYNAKÇA

ÄBİKENOVA, G. T.; KÄRİPJANOVA, G .T.; SULEYMENOVA, R. Ş. (2018), Ş. Wälixanov atındağı Kökşetaw memlekettik universitetiniñ xabarşısı, N. 2 / 2018 C-36.

BART, R. (1994), *Izbrannie raboty: Sematika. Poetika*, M., Progress.

BURGER, H. (2005), *Mediensprache: Eine Einf. in Sprache und Kommunikationsformen der Massenmedien [Tekst]*, 3. vull. neu bearb. Aufl. – B., N.Y., 486.

*Kümülatif etki: Bir dizi tekrar edilen eylemlerin oluşturduğu etkinin bu eylemlerin toplamının oluşturduğu etkiden fazla olması.

- DOBROSKLONSKAYA, T. G. (2015), "Massmediyniy diskurs v sisteme medialingvistiki" [Tekst] «Medialingvistika» *mejdunarodny nauçny jurnal* (<http://medialing.spbu.ru/part10/>), N. 1 (6), s. 45-57.
- GALPERIN, I. R. (1981), *Tekst kak obyekt lingvisticheskogo issledovaniya*, M., Nauka.
- GİNDİN, S. I. (1973), *Ontolojiçeskiye yedinstvo teksta i vidy v nutritekstovoy svyazi // Mashinny perevod i prikladnaya lingvistika*, M., s.114-135.
- KAMENSKAYA, O. L. (1980), *Tekst kak sredstva kommunikatsiy // Lingvostilisticheskiye problemi teksta*, M., s. 3-11.
- KOLŞANSKIY, G. V. (1978), *Tekst kak yedinitsa kommunikatsiy // Problemy obşçego i germanskogo yazıkoznaniya*, M., s. 26-37.
- ROGOZİNA, İ. V (2001), *Media-tekst kak sredstvo sotsialnoy regulyatsiy // Kontseptualnaya kartina mira i interpretativnoye pole teksta s pozitsiy lingvistiki, jurnalistiki i kommunikativistiki: sb.dokl. Vsesoyuz.nauch.prak.konf. (25-26 iyunya, 2001)*, Barnaul, s. 171-182.
- ROGOZİNA, İ. V. (2001), *Sotsioantropomorffnyy xarakter media-kartini mira // Kontseptualnaya kartina mira i interpretavnoye pole teksta s pozitsiy lingvistiki, jurnalistiki i kommunikativistiki: sb. dokl. Vsesoyuz.nauch.prak. konf. /25-26 iyunya./*, Barnaul, s. 3-12.
- ŞEYGAL, E. İ. (2000), *Semiotika politiçeskogo diskursa. Monografiya*, M., Volgograd: Peremena, 363 s./ *Siyasal Söylem Semolojisi. Monografi*.
- VANN DEYK, T. (1989), *T. Yazık. Poznaniye. Kommunikatsiya [Tekst]*, M., 312 s.
- YAKOBSON, R. (1975), *Lingvistika i poetika // Strukturalizm: "za" i "protiv"*, M., Progress, s. 193-230.

Kazak ve Türk Gazetecilik Makale Temalarının Özellikleri (Periyodik Yayınlar Temelinde)

*Madina Otankızı AKABAYEVA **

*Akt. Hayat Deniz İLTAŞ***

Özet

Bu makalede gazetecilikle ilgili temalar ve bunlar dışında çeşitli etnik tanımlar ve okuyucu bilincini etkilemek gibi pragmatik beceriler anlatılmaktadır. Gazetecilikle ilgili temalara makale metninden önce hâkim olunması ve içeriğinin belirlenmesi konusunda temel esaslar açıklanmaktadır. Gazetecilik temaları, gazeteciliğin işlevsel, pragmatik ve etnobilışsel açıdan incelenmesi temelinde gazetecilikte fazlaca bulunan gazete ile derginin toplumsal bilinci etkilemedeki özellikleri araştırılmaktadır. Ayrıca temaların incelenme tarihi hakkında da bilgiler verilmektedir.

Anahtar Sözcükler: medya metni, tema, gazetecilik temaları, fonksiyonel ve pragmatik özellikler.

Giriş

Zaman geçtikçe gazetecilik ilerleyip süreli yayınların sayısı arttıkça her okuyucunun dikkatini çeken konularda tartışmalar ilerlemiş, bunun sonucunda makale temaları bu duruma uygun olarak çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu tür dil değişimleri göz önüne alındığında derinlemesine yapılan çalışmalarla birlikte bu çalışmaların dil bilimin en önemli konulardan biri olduğu görülmektedir. Bugüne kadar basın makalelerinin isimleri genellikle “semantik, yapısal, nominal ve iletişimsel” türdeki adlarla kabul edilmiştir. Oysa gazetecilik temaları bunlardan farklı olarak etnik kavramlar ve okuyucu bilincini etkilemek gibi faydalar da güder. Gazeteciliğin temalarının işlevsel, pragmatist ve etnik açıdan incelenmesinin temelinde özellikle gazete ve dergilerin toplumsal bilinci etkilemedeki yüksek potansiyeli, dile bakış açıları, okuyucuya çeşitli düşünceleri aktarıp farklı işleri yerine getirebilme kabiliyeti kazandırması, gazeteciliğin karmaşık ve çok yönlü bir yapıda olması, temanın toplumsal bilince yerleşen dünyanın dilsel imajını yansıtmaya kabiliyeti ve dünyanın dil ile ilgili yeniliklerine tarafsız kalmamasıyla birlikte küreselleşme açısından az çalışma olması yatmaktadır.

Medya dilinin bugün ilk olarak iletişim aracı olması, ikinci olarak bilişsel iletişim aracı olarak yaşadığımız dünyanın görüntülerini betimleyerek topluma ulaştırıcı olması, üçüncü olarak da pragmatik ve anlamlı olması onu gerekli bir araç hâline getirmiştir. Toplumsal haberleşme araçları gazete diline özgü yenilik prensipleriyle iç içedir.

Medya metin alanındaki gazeteciliğe ve genel anlamda edebiyattaki yazarlara bakıldığında çevirdiğimiz nesne işin adıdır. “Gemiye nasıl ad koyarsan yüzmesi de ona göre olur.” atasözü sanatçıların eserlerinin adlandırılmasıyla da ilgilidir. Edebiyat dünyasında yazarın anlamlı ve ilginç bir eser yazması yanında ona iyi bir isim vermesi de önemlidir. Bunun sebebi eserin okuyucular tarafından kabul görülmesi ve okuma sorununun çözülmesidir. “Eseri olmayan söz ölü sözdür” atasözünde olduğu gibi temanın içeriği ve etkileyici kelime kullanılması okuyucular için oldukça önemlidir. Z. D. Bilskovskiy edebî eserlerin ve gazetelerin sayfalarındaki makalelerin başlığıyla ilgili karmaşık çalışmaları göz

*Dr. Kazak İnnovatsiyalıq Gumanitarlıq- Zan Üniversitesi, Semey. m.akabaeva@kazguiu.kz

**Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğrencisi, Denizli, Türkiye.

önünde bulundurarak “Muki Zagalovka” adlı eserini yayınlamıştır. Yazar burada ister şairleri ister oyun yazarları, isterse gazete editörleri olsun hepsinin de isimlendirme konusuna dikkat etmesi gerektiğini, bin düşünülüp bir söylenmeli diyerek konunun ne kadar önemli olduğunu ve neler yapılması gerektiğini anlatmıştır. İşte Y. Bondarev’in “*Kitabının adı, araştırmanın en karmaşık bölümlerinden biridir. Çünkü okuyucunun şu anda yeni, henüz açıklanmayan bir konuyu elinde tuttuğu hissi, bu kapaktaki temayı gördüğünde tam olarak ortaya çıkar* (Bliskovski 1981: 7)” cümlesi konunun önemini göstermektedir. “*En uygun adı bulmak okuyucunun ana düşünceyi kavraması ve ne anlatmak istediye onu kesin bir şekilde anla(t)masını sağlar*” (Bliskovski, 1981: 6) diyen A. B. Kalini’nin düşüncesi bunun ne kadar önemli olduğunu anlatır. Basın yayın ve gazetecilik sahasında ise gazetecinin makalesindeki “sözün net olanını” tam olarak bulup adını bu şekilde sunması daha önemlidir. Reklamcılık halk bilincini etkileyen güçlü bir araçtır. Aynı zamanda periyodik yayınlar ve gazetelerin rolünün yüksek olması, “*Edebî dilin temelinde olan örgütsel içerik ve bilgilerin eserleri birbirine bağlamasındandır* (Efimov 1957: 43)”. Süreli yayınlar yalnızca dünyadaki haberleri kamuoyuna bildirmekle kalmaz, aynı zamanda önemli bir propaganda ve etki sağlayarak halkın bilincini de etkiler. Bu nedenle medyada dördüncü güç adını almıştır.

Gazete metinlerinin önemli bir özelliği de makalenin başlığı ve içeriğinin adıdır. Makalenin adı her şeyden önce içerikle sınırlandırılabilir etki ettiği alanlar fazladır. Süreli yayınlar okuyucuların itibarıyla yayımlanan bu makalelerin yapısal kısmıyla doğrudan ilgilidir. Özel araştırmalar, okurların yüzde 80’inin gazetenin elinde olması durumunda, sadece makale adlarına göz attıklarını göstermiştir (Galperin 1977). Bu bağlamda dünya, dil biliminde gazete konularının ele alması gereken ana konuların araştırılmasına ve tanımlanmasına özel olarak önem vermelidir. Gazeteyi elimize aldığımızda birinci sayfada ilk harfle başlayıp tabi ki son sayfada son harfle nokta koymayacağız. Önemli olan konu ve tema burada devreye giriyor. Temaların “Ben buradayım” dercesine yazdığı başlıkların ilginç ve rasyonel olmasının önemi ve etkisi fazladır. Örneğin, Cumhuriyet Gazetesi’nde (13 Kasım 2019 N. 95 S. 34370) yayımlanan “Korkma, cevap ver” makalesi hemen göze çarpar. Bu makalede “Kim kimden korkuyor?” veya “Ne tür bir cevap bekleniyor?” sorularına cevap almak için makale merak içinde okunur. Bu yazı aslında Amerika Birleşik Devletleri ve Türkiye arasındaki ticaret ve sorunlarla ilgili bir makaledir. “Arkadaşım İçin (Hürriyet, 4 Kasım 2019)” makalesi de kendine özgü bir örnektir. Sebebi “Arkadaşım için neler yaptın?” Gazetede yayımlanan bu arkadaşlık “Ne tür bir arkadaşlık?” sorularınızın cevapları için makaleye bir göz atın. Bu makalede öğretmenlere söyleşi dilinin nasıl yapıldığı anlatılıyor. Bazı makalelerde konunun kendisi, makalenin içinde yazılanların bir göstergesidir. Özellikle spor ve reklamcılık sektöründe bu tür makaleler yer almaktadır. Örneğin, “Akhisar yine fırsatı tepti (Hürriyet, 4 Kasım 2019)” adlı makalenin futbol üzerine yazıldığını anlamak oldukça kolaydır. “Polisler teleferik için hazırlanıyor (Yeni Şafak, 13 Kasım 2019)” makalesindeki başlık konunun birçok kişi tarafından anlaşılmasını sağlar. “Kazakistan bağımsızlığını kazandı (Sır Boyu Gazetesi, 19 Aralık 1991)” başlığı ise makalenin konusuyla ilgilidir. Gazete sayfalarındaki temaların bir başka özelliği de bir kelimenin birden çok kez kullanılmasıdır. Örneğin “Gaz geldi, yaz geldi” (Egemen Kazakistan Gazetesi, 30 Kasım 2018) temada “geldi” kelimesi oldukça açık kullanılmıştır.

Uzun yıllar boyunca muhabirlerin çoğu tarafından birçok gazete manşetinde sanatın sanatsal potansiyeli ve etkinliği araştırılmakla birlikte tanımı da verilmeye çalışılmıştır. Böylece yazar ve dil bilimci Danuta Reah “Gazetelerin Dili” çalışmasında makalelerin teması hakkında bilgi vermiştir. “*Başlık, benzersiz bir metin türüdür. Özel olarak şeklini, içeriğini ve yapısını dikte eden bir dizi fonksiyona sahiptir. Tüm hikâyeyi en az sayıda*

kelimeyle özetler, okuyucuyu hikâyeye çeker ve eğer ön sayfada yer alıyorsa, okuyucuyu o sayfaya çeker (Reah 1998: 13)”. R. E. Garst ve T. M. Bernstein, temanın konuyu karşılaması gereken standartlara sahip bir fikir sunumu ve biçimi olduğunu düşünür: “Başlık, bir haberin önemini en azından editörün tahminiyle ölçmenin en iyi yollarından biridir (1961: 103)”. Rus araştırmacı D. A. Kaçayev, gazete metninin bu yapısı hakkındaki fikirlerini şu şekilde belirtir: “Gazetenin temasında anlam bilimi olmalıdır. Metni tanımak ve içeriğini tahmin etmek, tüm metni anlatabilmek için açıklayıcı olmak, dilin asıl unsuru olan sözlü ve sözlü olmayan metinlerin grafik kısmı ile birlikte verilir (2007: 4)”. İngiliz üslup bilimi ile uğraşan Rus bilim insanı İ. R. Galperin, eserinde gazetenin tanımını şu şekilde yapmıştır: “Başlık (yeni bir maddeye veya ana parçaya verilen başlık) gazete yazısının bağımlı bir şeklidir. Aslında tema bütünüünün bir parçasıdır. Başlığın temel işlevi, okuyucuyu metnin ne hakkında olduğu hususunda kısaca bilgilendirmektir. İngilizce başlıklar kısa ve dikkat çekici, yeni hikâyelerin özünü göze çarpan birkaç kelimeyle özetler (1977: 302-303)”. Gazetelerin temalarının ve temel fonksiyonlarının incelenmesinde çok sayıda Rus ve yerli bilim insanının da bu sorunu incelediğini görmekteyiz: V. P. Vomperskiy (1966), I. S. Stam (1982), V. V. Voroshilov (2002), A. A. Tertıçnyı, K.V. Prokhorova, M. I. Shostak, N. E. Buharev, Z. K. Ahmetzanova, A.T. Tatkenova, R.T. Kojabekova vb.

Kısacası, makalenin konusunu başlıktaki bilgi özetlemektedir. Başlık, okuyucu için küçük bir ifade şekli olmakla birlikte gazete metninin önemli bir parçasıdır. Gazetecilik temalarının araştırılmasının tarihi, gazetecilik temasının en önemli parçası olması, bilim insanlarının da dikkatini çekmiştir. Kazak dil biliminde A. Baytursınov, K. Jubanov, A. Bolganbayev, M. Balakayev ve daha sonra T. Kordabayev, R. Sızdıkova, S. Isayev, G. Kaliyev, B. Abilkasımov, A. Aldaşevalar gibi bir grup araştırmacı, gazete metnini dilde bulunan atasözü, kalıplaşmış sözler, gramatik açıdan üslup bilimi ve anlam bilimi açısından farklı farklı türlerle ele almışlardır. Dünya dil biliminde de bu konuda birçok eser yayınlanmıştır. Yine de gazete temalarından önce bilim insanlarının dikkatini çeken şey atasözlerinin kullanımı olmuştur. K. Bodinya şöyle söyler: “Basının dili modern dili yansıtmıyor (Voroşiylov 2002: 52)”. Bu yüzden onu detaylı bir şekilde incelemek en önemli konulardan biri hâline gelmiştir. Dünyada medya dil bilimi, gazete ve dergilerin haber üretimleri dâhil bilim insanlarının sorunun içeriğini ve yapısını keşfetmeye olan ilgisiyle 1970’lerin ortalarında başladı. Batı dünyasında dil bilimi, sosyal bilimin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilir, birçok eser sosyolojik açıdan yazılmıştır. Bu yüzden bu konudaki araştırmaların çoğunluğu sosyolojik araştırmaların sonucudur. Yapısal okul temsilcileri olan (Tudor 1974, Königsberg, 1987; Livingstone, 1990; Lichter, 1991; Thwates, 1994; Hayward, 1996). İngiliz bilim insanları haberleri özetleme, bastırma, kendine ait özelliklerini öğrenme, tanıma odaklı çalışmışlardır (Tunstall 1971; Boyd-Barret 1980 vb). Günümüzde bazı bilim insanları basın diliyle ideolojik açıdan kendi uzmanlık alanlarına göre çalışmışlardır (Hall 1981; Cohen, Young 1981). Bu yöndeki araştırmalar incelenip, bugüne kadar yayınlanmaya devam etmiştir. (Hodge, Kress 1988; Neale 1980; Feuer 1992). Zamanla bilim insanları basın dilini, dil bilimin belirli alanları ve yönlerini ele alarak çalışmaya başladı. Örneğin, bazı çalışmalar (Tuchman 1978, Fishman 1980) gazete mesajlarının etno-metodolojik yönleri ve söylem konusuna dikkat çeker (Wodak 1989, Dellinger 1995). Son zamanlarda gelişen dil bilimdeki yeni dallar ve genel bilimde araştırma yöntemleri söz konusu olduğunda medya kuruluşları ile birlikte basın dilinin çeşitli açılardan incelenmesi üzerine yapılan çalışmaların sayısı da artmıştır. Hepsini listelemek ve ayrı bir inceleme yapmak zordur. Bu yüzden işin dikkatlice yapılması gerekmektedir. “Rus diline gelecek olursak, gazete dili bir yandan kitle iletişimi alanında, diğer yandan Rus edebî dilinin gazeteci ve gazetecilik tarzının işlevsel üslubu alanında işlev görmektedir (Solganik, 1981)”. Onunla ilgilenen bilim insanlarının merakının temelinde bulunan da budur. Burada

da, gazete metni, bilim insanları tarafından çeşitli araştırma biçimleri ile incelenmiştir. Medya dili konusunu araştıran G. O. Vinokur, eserinde genel olarak sözlük bilim tarihi ve edebiyat dili üzerine çalışmıştır. Çeşitli edebî türler arasından gazete dilini inceleyip tanımlamaya çalışmıştır. Medya dilinin işlevsel üslup çalışmasının temellerini atan bilim insanının bu girişimi, daha sonra 60-70’lerde V. G. Kostomarov, B. P. Vomperskiy, N. N. Kohtev, D. E. Rosenthal, K. A. Rogova, G. Y. Solganik, M. I. Fomina, A. A. Abramoviç, Yu. A. Belcikov gibi diğer isimler tarafından araştırılmaya devam etmiştir. Gazete üslubu olan bu tür sadece yazılı edebiyatın bir parçası olmuştur. A. İ. Efimov “*Zamanla ilgili materyaller toplanır, gerekli araştırma yapıldıktan sonra bilimsel dilin üslup özellikleri, gazetecilik dilinin üslubu, folklor eserlerinin üslubu gibi bileşenler, özel olarak çeşitlendirilmeye çalışılır* (Efimov, 1957)” demiştir. Şu anda V. V. Vinogradov tarafından sunulan üslupların sınıflandırılması yaygın olarak kullanılmaktadır. Bilim insanı, haberleşme ve iletişim araçları için basit, ticarî, resmî belgeler, bilimsel yayınlar ve sanat bale üslupları gibi üslup türlerinin kullanılabilmesini belirtmiştir. 1970’lerde gazete dili çalışmasına adanmış ilk monografiler ve bilimsel makalelerden biri, V. G. Kostomarov’un çalışması olan “Gazete Metinlerinde Rus Dili”dir. Bu görüşlere göre yazar, basında çelişkili eğilimlere işaret etmeli, standart konuları ifade ederken isteğini açıkça belirtmelidir. Bu, reklam tarzının yapıcı bir ilkesi olarak kabul edilir. “*Gazete dili modeli, dilde standartlaştırılmış ifade bölümlerinin zorunlu ve tutarlı bir korelasyonu olarak kabul edilir. Bunların içeriği de gazete temalarının özelliği olarak kabul edilir. Başka bir deyişle, dilsel model, gazete dili ile aynı anda tek bir yapıcı ilke olan etkileyici ve standart odaklı yaklaşımdan türetilmiştir* (Kostomarov, 1971: 57)”. Bu konu ile ilgili olarak gazetenin teması, aynı zamanda temanın gazetenin özünü belirtip belirtmemesi, özellikle temaların pragmatik amacı göz ardı edilmemelidir. Birçok dil bilimi araştırmacısının konunun özünü tartışmasına sebep olan konularından biri de gazete başlıklarının söz dizimsel yapısıdır. Gazetenin konusu genel olarak bütün bir makalenin içeriğinin derlenmesi ile bağlantılıdır. Okuyucuya içeriğin özetini sunması açısından oldukça önemli bir parçadır. Araştırmacıların gazete teması hakkındaki yorumlarıyla beraber tüm makale temasının makalede küçük bir bilgi verme ve ifade şekli olduğu ile de ilgilidir. Bununla birlikte gazete temalarının yerine getirdiği işlevlere gelecek olursak bu konuda dil bilim uzmanları oldukça farklı görüşlere sahiptir. Yabancı bilim insanlarının eserlerinin temaları okuyucular için periyodik yayınlarda sadece bir “rehber” değil aynı zamanda gazetenin eleştirisi ve anlaşılması için bir araçtır. Örneğin, R. E. Vulzli ve L. R. Kempbell, gazete manşetleri için aşağıdaki şartların gerekli olduğunu belirtmektedir:

1. Okuyucunun bu tür bilgileri almak isteyip istemediğine karar vermesi için tema okuyucuya yardım etmeli, metnin tam hâlinin okunması için okuyucuyu teşvik etmelidir.

2. Gazete sayfasının ilgi çekici olması gerekir. Çok az sayıdaki insan, tek kaynaklı metinlerden oluşan gazete veya dergi okuması yapar (Voroşilov, 2002: 330). Aynı zamanda temaların okuyucuya zaman kaybettirmeden içeriği yansıtması gerekir, her şeyden önce okuyucular temayı düşünebilmelidir. Bu nedenle, makale başlığı sayfalara bir güzellik veya çekicilik duygusu vermez. R. E. Garst ve T. M. Bernstein’in araştırmasına göre ilk başlarda Amerikan gazetelerinde manşet kullanılmıyordu. Bunun sebebi, okuyuculara metnin tamamını okutma isteğiydi. Sonra periyodik yayınların sayısı artıca ve tam zamanlı okuyucuların sayısı azaldıkça editörler “kısa hikâyeler” ile manşetleri ortaya koydu ve bunları büyük ilgi çekici yazı tipleriyle yayınlanmaya başladı. Bu adım, sadece gazetecilikte değil aynı zamanda dünya dilinde de önemli değişikliklere ve yeniliklere yol açtı. Elbette, günümüz temalarının gazetede nispeten sistematik ve ilgi çekici olduklarını göz ardı edemeyiz ancak bu durumun da gazetelerin basımı için şart olduğunu söyleyemeyiz. Bilim

insanı V. L. 1964 yılında yayınladığı “Kitle İletişim Araçları: Raporlama, Yazma, Düzenleme” adlı eserinde de periyodik yayınların manşetlerinden söz etmiştir. Yazara göre, manşetler aşağıdaki gereksinimleri karşılamalıdır:

1. Okuyucunun içine işlemeli,
2. Konuşmanın özünü vermeli,
3. Haberin sembolik değerlendirmesini sağlamalı,
4. Gazeteyi daha çekici hâle getirmelidir (1961: 288).

Bu sınıflandırmanın temel özelliği, yazarın burada anlatmak istediği konunun önemidir. Gerçekten gazeteci yazmak istediklerini, tam olarak kâğıda dökülmeli, böylece bilgiyi orijinal kaynaktan alarak halka aktarmaya çalışmalıdır. Ancak bu şekilde, yazar bakış açısını açık bir şekilde okuyucuya aktarabilir.

KAYNAKÇA

- BLİSKOVSKİY, Z. D. (1981), *Mukiy Zagolovka*, Moskva: Kniyga: 160.
- EFİMOV, A. İY. (1957), *Stilistika Hudojestvennoy Reçi*, Moskva.
- GALPERİN, I. R. (1977), *Stlistics*, Moskva: “Higher School”, 405.
- GARST, R. E.; BERNSTEIN, T. M. (1961), *Headlines and Deadlines*, USA: New York, Columbia University Press, 237.
- KAÇAYEV, D. A. (2007), *Sotsiyo-Kulturniy i İnternalny Komponenti v Gazetnih Zagolovkah* (na materiyale rossiyskoy pressı 2000-2006 gg.): avtoref. diys. kand. fiylof. Nauwk, Rostovna-Donuw: 25.
- KOSTOMAROV, V. G. (1971), *Russkiy Yazık Na Gazetnoy Polose*, Moskva.
- KOSTOMAROV, V. G. (1994), *Yazıkovoy Vkus Epohiy. İz Nablyudeniy Nad Reçevoy Praktikoy Mass-Media*, 171, Moskva: 130.
- MANKOVA, A. A. (202), *Spetsifika Zagolovkov v Različnih Gazetnih Tekstah / A.A. Mankova // Uvçyonie Zapiski Tavriyçeskogo Natsionalnogo Universiteta. – Vıpuwsk №6 (45).*
- REAH, D. (1998), *The Language of Newspapers*, London; New York: Routledge: International Ltd.
- STAM, İ. S. (1982), *Gazetny Zagolovok: Sootnoşeniye Logiçeskogo iy motsionalnogo v Svete Sotsialno Psiyhologii* (na materiale tsentralnih gazet) // Voprosı stilistiki. Vıp. 18. – Saratov: Saratovskiy universiytet.
- SOLGANİYK G. YA. (1981), *Yazık İ Stil Peredovoy Statiy // Stilistika Gazetnih Janrov*, Moskva: 3-28.
- VOMPERSKİYY, V. A. (1966), *K. İzuçeniyu Sintaksiyçeskoy Strukturi Gazetnogo Zagolovka / V.A. Vomperskiy // İskusstvo. Publitsistiki (problemı teorii i mastersta): tez. dokl. na resp. nauç. konf.-seminare. – Almatı: 82-85.*
- Voroşiylov V. V. (2002). *Jurnalistika: uçechnik. – Sankt-Peterburgski gos. un-t; Fak. jrnaliystiki. – 4-e izd. – Sankt-Peterbuwrg: İzd-vo Miyhaylova V.A.*

Gazeteler

Hürriyet Gazetesi, 4 Kasım 2019

Yeni Şafak Gazetesi, 13 Kasım 2019

Cumhuriyet Gazetesi, 13 Kasım 2019

Egemen Kazakistan Gazetesi, 30 Kasım 2018

Sır Boyu Gazetesi, 19 Aralık 1991

Kazak Türkçesinde Giyim-Kuşam, Kumaş ve Takı Terimleri ile Kazak Türklerinin Millî Kıyafetleri -Eski Türkçe ile Karşılaştırmalı-

*Melike KARATEKE**

Özet

Kazakistan, Orta Asya'da yer alan ve komşuları Rusya, Özbekistan, Kırgızistan, Çin olan bir ülkedir. Resmî dili Kazak Türkçesidir. Bu dil Türk lehçelerinin kuzeybatı grubunda bulunmaktadır. Türkiye Türkçesinde olduğu gibi Kazak Türkçesinde de giyim kuşam ve takı gibi eşyaları tanımlayan çok sayıda terim vardır. Üst giyim, baş giyim, alt giyim, ayakkabı, takı ve süslenme ile ilgili sayabileceğimiz bu terimler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır.

Kazakistan halkının geçmişten günümüze taşıdığı millî kıyafetler arasında ceketler, pantolonlar, şapkalar, örtüler, ayakkabılar ve savaşta kullanılan çeşitli eşyalar bulunmaktadır. Bunlar arasında kadınlara ait olanların daha süslü, erkeklere ait olanların ise daha sade olduğu görülür. Kazaklar millî kıyafetlerini ve bu anlamda millî kültürlerini günümüze taşımıştır. En yaşlısından en gencine kadar bütün Kazak Türkleri kültürlerinin bir unsuru olan bu kıyafetleri bilmekte, kullanmakta ve millî benliklerini bu şekilde korumaktadırlar.

Anahtar Sözcükler: Kazakistan, Kazak Türkçesi, giyim-kuşam, takı, süs, kumaş, millî kıyafetler.

THE TERM OF APPAREL, FABRIC AND JEWELRY IN KAZAKH TURKISH WITH NATIONAL COSTUMS OF KAZAKH TURKS

Abstract

Kazakhstan is a country located in Central Asia and it's neighbors are that Russia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, China. Official language is Kazakh. This language is in the northwest group of Turkish dialects. Also in Kazakh Turkish, there are many terms, that defining apparel and decoiation objects, like Turkey Turkish. There are many various term interested in all kinds of clothes, jewelry and decoration.

The Kazakh people have been wearing national clothes since ancient times. These clothes include that wear like jacket, pants, hats and covers and shoes and stuff that use in war. Women's national clothes are more ornamented than mens. The Kazakh people have not forgotten these own clothes and even the youngest know own clothes. They protect their national-self in this way.

Keywords: Kazakhstan, Kazakh Turkish, apparel, jewelry, decoration, national clothes.

Giriş

Kazakistan Cumhuriyeti Orta Asya'da yer alan bir Türk devletidir. Kazakistan'ın kuzeyinde Rusya ve Ural Dağları, doğusunda Moğolistan ve Doğu Türkistan, güneyinde Özbekistan ve Kırgızistan, batısında Hazar denizi yer almaktadır. Daha önceden Astana olarak bilinen başkentin adı Nursultan olarak değişmiştir. 16 Aralık 1991 yılında

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

bağımsızlığa kavuşmuş olan bu ülkenin resmî dili Kazakçadır. 2.960.000 km² yüz ölçümü olan Kazakistan yer altı ve yer üstü zenginliklere sahip olup doğası eşsiz güzelliktedir.

“Kazaklar, 15. yüzyılın ikinci yarısında Altınordu Hanlığının parçalanmasından sonra teşekkül etmiş olan bir Türk boyudur. Türkistan bozkırlarını yurt edinmişlerdir. Kazaklar esas itibariyle bugün Kazakistan Cumhuriyeti’nde yaşamaktadırlar. Kazakistan’ın dışında Doğu Türkistan’da bir milyondan fazla ve Moğolistan’da yüz binin üzerinde Kazak nüfusu vardır (Tamir 2012: 431)”.

Kazak Türkçesi Türk lehçeleri arasında kuzeybatı grubunda yer alan en geniş coğrafi alanda konuşulan lehçedir. Bu lehçeye geçen yabancı kelimeler yazı diline girmeden önce sözlü dilden alıntılındıkları için hızlı bir şekilde Kazak Türkçesinin ses özelliklerine uyumlu hâle gelmişlerdir. Kazak Türkçesinde ünlü ve ünsüz uyumları oldukça gelişmiştir. Ses bilgisi bakımından Türkiye Türkçesiyle karşılaştırıldığında, KT j- ~ TT y- ‘yıldız ~ jıldız’, KT s ~ TT ş ‘bes ~ beş’, KT ş ~ TT ç ‘ağaş ~ ağaç’, KT k- ~ TT g- ‘köz ~ göz’, KT t- ~ TT d- ‘til ~ dil’, KT m- ~ TT b- ‘men ~ ben’, KT b- ~ TT v- ‘bar ~ var’, KT -w ~ TT -ğ ‘taw ~ dağ’, KT -w- ~ TT -ğ- ‘awız ~ ağız’ gibi ses denklikleriyle karşılaşılır ve söz varlığının Türkiye Türkçesiyle azımsanmayacak ölçüde ortaklaştığı görülür.

Üst Giyim Terimleri: Kazak Türkçesinde üst giyim için kullanılan birçok terimin Eski Türkçeden bağımsız olduğu görülür. Bunun sebebinin Eski Türklerde bu üst giyimlerin kullanılmaması olduğu düşünülebilir. Sadece *gömlek* teriminin hem Kazak Türkçesinde hem Eski Türkçede kullanıldığı ve *nğ>y* ses denkliği ile sözcüğün günümüzdeki şeklini aldığı ve hâlâ yaşadığı görülür. Eski Türkçede yer alan ve günümüzde de Kazak Türkçesinde varlığını sürdüren sözcükler arasında *ET yörgek* > *KT jörgek* ‘örtü, çocuk kundağı’ sözcüğü de sayılabilir.

Kazak Türkçesi	Anlamı	Eski Türkçe
aba	keçeden yapılan uzun üstlük	aba kelimesi baba, ana ve ayı anlamına gelir.
aqköbe, badana	zırh	yüg ‘ok yeleş’
şinel’	asker paltosu	-----
aljapqış	önlük, bebek önlüğü	-----
dambalşañ, köylek	gömlek	könğlek
jeyde	erkek gömleği	“Erkek gömleği için ayrı bir terim yoktur.”
jarğaq	deriden yapılmış dış giyim	içmek ‘kuzu derisinden yapılan kürk’
jeket, jeletke, kökirekşe	yelek	yüg ‘ok yeleş’
qamzol	elbise üstüne giyilen yelek	-----
biyalay	eldiven	eliglik
jeleñ	erkeklerin ince üst giyimi	-----
kewdeşe	yün yelek	yurig yün, yük ‘iki terim de kuş yeleş’ anlamındadır, yünlü yelek anlamında kullanılmış olabilir.’

lapas	elbise	ton
lıpa	eskimiş elbise	uluk (ton), çupra
sarafan	kolsuz kadın elbisesi	-----
şadıra	eteklikli sokak giysisi	-----
halat	bornoz, entari	-----
kaftan	kaftan	yalma
şapan	işlemeli kaftan	-----
şiydem	yünden yapılmış kaftan	-----
jelbey	yağmurluk	yalma, kedük, yaku
ton	kürk	koyka
pal'to	palto	kübik, küpik, partu
jyalık, jörgök, kundak	örtü, çocuk kundağı	yörgök

Alt Giyim Terimleri: Alt giyim terimlerine ait yalnızca beş kelime tespit edilmiştir: *cinsı, sım, pijama, beldemşe/yubka, şalbar*. Bunlar arasında *cinsı, sım, pijama* kelimelerinin Eski Türkçede karşılığı olmadığı görülür. Bunun sebebi bu terimlerin Kazak Türkçesine son yıllarda girmiş olmasıdır. İngilizcedeki *jeans* kelimesinin Kazak Türkçesindeki karşılığı olan *cinsı* kelimesi bunun bir örneğidir. Ayrıca Eski Türkçede her türlü alt giyim için DLT'de şalvar anlamıyla karşımıza çıkan *üm* kelimesinin kullanılması da bunun bir diğer sebebi olarak gösterilebilir. Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinde aynı olan ve aynı anlamda kullanılan *pijama* kelimesinin de Eski Türkçede karşılığı yoktur, bunun sebebi eski dönemlerde Türklerin gece giymek için ayrı bir kıyafet kullanmamaları ve bu terimin Türkçe kökenli olmaması görülebilir (Eyüboğlu 1991: 556). Kısacası “pijama” sözcüğü Farsçadan Hintçeye, Hintçeden İngilizceye, İngilizceden Fransızcaya ve Fransızcadan da günümüz Türkiye Türkçesine alıntı yoluyla geçmiştir.*

Kazak Türkçesinde *etek* için daha çok Türkçe kökenli (DLT-I: 68) *beldemşe* (daha çok geleneksel etekler için) (Gözlüberk vd. 2016: 89) kullanılmaktadır. Sözlükte karşımıza *yubka* kelimesi de çıkar ancak bu kelime Rusçadan geçmiştir (Bayniyazov vd. 2009: 680). Etek için kullanılan *beldemşe* teriminin bu giysinin bele oturması, bele giyilen bir kıyafet olması sebebiyle bu şekilde adlandırıldığı düşünülmektedir. Ancak bu kelimenin Eski Türkçe ile bir bağlantısı tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesinde *şalvar* adı verilen giyim Kazak Türkçesinde *şalbar* olarak geçmektedir. Bu kullanım *b>v* değişimi ile gerçekleşmiştir.

Kazak Türkçesi	Anlamı	Eski Türkçe
cinsı	kot pantolon	-----
sım	pantolon	-----
pijama	pijama	-----
beldemşe, yubka	etek	etek

*<https://sozluk.gov.tr>.

şalbar

şalvar

üm

Baş, Ayak, Takı, Makyaj Terimleri: Kazak Türkçesinde bu alanla ilgili çeşitli terimlerin kullanıldığı görülür. Türkiye Türkçesinde *başörtüsü* dediğimiz giyimle ilgili terim Kazak Türkçesinde *baylama* olarak kullanılmaktadır. Başa bağlanan nesne olmasından dolayı *bağlama*>*baylama* gelişimiyle kullanılan bu sözcük Türkiye Türkçesinde başa takılan nesnelerin genel ismi olarak kullanılan *şapka* kelimesiyle karşılanır. Eski Türkçede ise bu sözcüklerden bağımsız olarak genel anlamda baş giyimi anlamında *börk* sözcüğü kullanılır.

Bir çeşit ayakkabı olan *çizme* Kazak Türkçesinde de Eski Türkçede de *etik* kelimesiyle karşılanır. Bu sözcük Kazak Türkçesinde herhangi bir ses değişimi olmadan korunmuştur. Türkiye Türkçesinin ağızlarında *etik* kelimesinin kullanımı görülse de yazı dilinde yoktur.

Eski Türkçedeki *yüzük* kelimesi Türkiye Türkçesinde korunmuş ancak Kazak Türkçesinde *y->j-* ses değişimiyle *jüzük* şeklinde söz varlığı içindeki yerini almıştır. Eski Türkçe, Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinde aynı olan, sadece *-ü->-i-* ses değişimi ile neredeyse hiç değişmeden korunan tek terimin *bilezik* olduğunu görülür.

İnci adını verdiğimiz nesne için kullanılan terim ise Eski Türkçede *yincü* Kazak Türkçesinde *y-* sesinin bulunmaması sonucunda Türkiye Türkçesindeki benzer olan *injü* şeklinde hâlâ kullanılmaktadır.

Boncuk kelimesi için Eski Türkçede *monçuk* terimi kullanılmıştır. Kazak Türkçesinde *m-* sesi korunsa da *ç* seslerinin *ş* sesine dönüşmesi sebebiyle terim *monşaq* hâline gelmiştir.

Kazak Türkçesinde *makyaj* ile ilgili çeşitli terimler vardır ancak günümüzde *allık* dediğimiz makyaj malzemesi için Eski Türkçede *eñlik* terimi karşımıza çıkmaktadır.

Kazak Türkçesi	Anlamı	Eski Türkçe
baylama	eşarp, başörtüsü	eşük 'bürgü, örtü, üste giyinen, bürünülen her nesne'
beret	bere	-----
qalpaq, şapka	şapka	börk 'başlık, külah, börk'
kep	başlık, sipersiz şapka	börk 'başlık, külah, börk'
kepka	kasket, şapka	börk 'başlık, külah, börk'
aybürkenşek	duvak	didek
jelek	genç kadınların baş örtüsü	-----
şaşqap	saç filesi	-----
şaşbaw, şaştutqış	tutturmalı toka	bakan
ayaqkiyim, şärke	ayakkabı, pabuç	başak
kebis	lastik ayakkabı 'daha çok kadınlar giyer.'	büküm etük, mükün 'kadın pabucu'
mäsi	yumuşak bir tür ayakkabı	-----

etik	çizme	etik, etük, oguk
biyik ökşeli ayaqkiyim	topuklu ayakkabı	-----
köksawır	ayakkabı süsü	-----
alqa	kolye	bogmak ‘gerdanlık’
jüzik	yüzük	yüzük
bilezik, bilektik	bilezik	bilezük
sırğa	küpe	tolgag
inju	inci	yincü
monşaq	boncuk	monçuk
dorba	çanta	yanlık ‘çoban çantası’
kölbar	deri çanta	-----
belbew	kemer, kuşak	kur
beldik	deri kemer	-----
grim	makyaj	-----
dalap	ruj	-----
osma	göze sürülen sürme, kalem	-----
ätir	parfüm	kokılık

Kumaş Türleri: Aşağıdaki tabloda verilen kumaş türlerine baktığımızda ise daha çok yünlü kumaşların bulunduğu görülür. Bunun sebebi de Kazakistan’ın soğuk bir iklime sahip olmasıdır. Kazak Türkçesinde ipekli kumaşlar için de terimler vardır. Eski Türkçe ile Kazak Türkçesini karşılaştırdığımızda benzer terimler ile karşılaşılması dikkat çekicidir.

Kazak Türkçesi	Anlamı	Eski Türkçe
aqaw, bul	kumaş	-----
velvet	kadife kumaş	-----
drap	yünden dokunmuş kalın kumaş	-----
jurın	kumaş parçası	-----
kord	bir tür yünlü kumaş	-----
manat	kalın kadife kumaş	-----
nasar	ipek kumaş	agı, barcın, yingçe, turku, çıxansı
ratin	yünlü ve kalın kumaş	karış
sarja	bir tür astarlık kumaş	-----

säten	satın	-----
siyasa	pamuktan yapılmış bir tür kumaş	çek 'çizgili, kumaş gibi bir pamuk dokuma'

Kazakistan'ın Millî Kıyafetleri

aba: Pelerin ya da ceket gibi bir dış giyimdir. Yünden dokunan, nakış işlemeli, bol kesimli, önünde düğmeleri olmayan uzun kollu geleneksel erkek kıyafetidir. Belden aşağıya kadar uzanır ve sıcak havalarda serin, soğuk havalarda vücudu sıcak tutma özelliği vardır.

şapan: Kazak halkının kutlamalarda giydiği geleneksel bir kıyafettir. Eve gelen misafire hediye olarak ve saygı gösterme amaçlı verilir. Hediye verilen şapanın rengi ne kadar koyuysa verilen kişi o kadar önemlidir. İpek ve deriden yapılarak nakışlarla süslenir. Siyah, koyu mavi ve bordo renkli şapanlar toplumdaki özel ve yüksek statüdeki kişilere verilir.

şekpen: Deve veya koyun yününden yapılan yaz aylarında giyilen bir giyimdir. Su ve rüzgâr geçirmez. Şekpene su geldiğinde devetüyü sıkılaştır ve böylece su geçirmez. Sert olmamalarına rağmen dayanıklıdır. Deve yününden yapılanı zenginler, koyunyününden yapılanı zengin olmayanlar giyer. Yapıldığı deve ve yününe göre *bozşekpen*, *biyazişekpen*, *şidem şekpen*, *ime şekpen*, *kaptama şekpen*, *maya jün şekpen* gibi türleri vardır.

kebenek: Yünlü keçeden yapılmış yağmurluk diyebileceğimiz erkeklerin giydiği bir dış giyimdir. Önceki zamanlarda bu giysiyi savaşçılar ve çobanlar yağmurda, kar fırtınalarında giyorlardı. Geniş ve uzun yapıları vardır.

işik: İç kısmı hayvan derisinden yapılan, dışı ise değerli bir kumaşla kaplı olan genellikle erkeklerin giydiği dış giyimdir. Tilki, kurt, kunduz, tavşan, rakun gibi hayvanların derisinden yapılır ve buna göre *tülki işik*, *qasqır işik*, *küzen işik*, *qundız işik*, *bulğın işik*, *janat işik*, *qoyan işik*, *puşpaq işik*, *zerli işik* gibi türleri vardır.

kewdeşe: Genç deve ipliğinden yapılan yünlü, genellikle kolsuz, göğsü soğuktan koruyan kadınların giydiği süslü bir dış giyimdir.

qamzol: Kadınların orta yaşlara geldiğinde giydiği kırmızı, mavi, yeşil, siyah kadife ve benzeri kumaşlardan dikilen yakalı, kolsuz veya kollu olan dış giyimdir. Kırsal kesimlerde altın ve gümüş takılarla bezenir.

beşpet: Dik yakalı, yere kadar uzanan hafif yapıda kadınların giydiği dış giyimdir. Uzun kollu ve nakışlı olurlar. Hafif yapıda olmaları sebebiyle yaz aylarında giymek için uygundur.

badana: Demirden yapılmış askerlerin, kahramanların giydiği bir zırhtır. Halka halka demir ağırlarla örülmüştür. Kolu uzun ve kısa olanları vardır. Savaşlarda giyilir.

küpi: En eski Kazak kıyafetidir. İçi buğday bezine sarılmış deve yününden, dışı güçlü ve kalın olan renkli kumaşlardan yapılır. Sıcak tutar ve rahat bir giysidir. Rahat ve kullanışlı olmasından dolayı Eski Kazakların hepsi bu kıyafeti giyer. İlkbahar ve sonbahar mevsimlerinde giymek için uygundur.

qos etek köylek: Geleneksel bir kostüm olan bu elbisenin üst kısmı boynun güzelliğini gösterecek şekilde tasarlanmıştır. Beyaz ipek ve değerli kumaşlardan yapılan, uzun kollu gömlek elbiseden oluşan hafif bir giysidir. Kazak halkının giyim kültürü alanında tanınmış bir araştırmacı bu elbisenin on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktığını ve bu dönemin öncesinde elbise yerine erkek gömleği ya da uzun ve geniş elbiseler giydiklerini

söylemektedir. Genellikle bu giysiyi evli kadınlar parlak ve renkli olarak giymezler çünkü bu onlar için utanç vericidir. Evli olmayan genç kadınlar ise parlak ve renkli kumaştan yapılanı giyerler.

şalbar: Koyun derisinden veya kumaştan dikilen, bacak boyunca uzun olan geleneksel kıyafettir ancak Kazak Türkçesinde bacağı kaplayan giyimlere genel olarak şalbar dediklerini söyleyebiliriz. Geleneksel olan şalbar kullanılan malzemeye göre çeşitli isimlerle karşımıza çıkar: *tüymeli şalbar, teri şalbar*.

beldemşe: Düğünlerde gelinlere de giydirilen en şık geleneksel kıyafetlerden biridir. Geleneksel olan beldemşe bel kısmı oturan, nakışlı, uzun ve bol bir kıyafettir. Günümüzde Kazak Türkleri etek tipindeki giysilere beldemşe demektedir.

qalpaq: Erkeklerin taktığı geleneksel bir başlıktır. Beyaz kuzu yününden yapılır ve yazın takmak için uygundur. *Ak kalpak, ayır kalpak* gibi türleri vardır.

kiymeşek: Kadınlara özel bir baş giyimdir. Omzu, göğsü, yanakları ve başın tamamını örter sadece yüz görünür. Rengi sadece beyaz olur. Genç kadınlardan yaşlı kadınlara hepsi taktığı bu baş giyiminin kullanımında bir yaş sınırlaması vardır. Yirmi beş ve kırk yaş aralığındaki kadınlar daha çok takar. Kazak Türklerinin geleneğine göre bir kadın bebeğini kucağına aldıktan sonra kiymeşek giymelidir.

säwkele: Pahalı olan bu baş giyimini zengin kızlar giyer. Altın, gümüş, inci ve boncuklardan değerli taşlardan yapılan renkli işlemleri vardır. Bu baş giyiminin tepesi sivridir ve ucunda tüyler vardır. Yirmi ya da otuz santimetre uzunluğunda olur. Gelinler de bu baş giyimi kullanırlar ve säwkelenin üstüne jelek dedikleri örtüyü örterler.

qasaba: Bu başlığın tepesi sivri değil düzdür. Kenarları keskindir. Bu baş giyiminin de tepesinde tüy bulunur. Alın kısmında altın ve gümüş gibi süslemeler vardır. Başlığın çevresinde beş ya da altı sıra boncuk dizili olur. Arka kısmı ise boynu kapatacak şekilde tasarlanmıştır. Bu başlığı da kadınlar kullanır. Pahalı kumaşlarla kaplı olmasını tercih ederler.

muraq: Bu başlığı sadece han ve sultanlar takabilir. Başlığa bakarak giyen kişinin kariyeri hakkında bilgi sahibi olunabilir. Yan taraflarını koçboynuzundan esinlenerek tasarlamışlardır. Altın veya gümüş renkli iplerle motifler yapılır. Kullanılan ipliğin türüne göre parlak olabilir. Bu başlık meclislerde, düğün ve önemli törenlerde takılır.

taqiya: Erkeklerin ibadet sırasında taktığı işlemeli ve yuvarlak şekilde tasarlanmış olan baş giyimidir.

tımaq: Tepesi yüksek ve yan kısımları kulakları örtecek uzunlukta tasarlanmıştır. Arka kısmı da boynu örter. Hayvan derisinden yapılan bu başlık kışın giymek için uygundur. Tilki derisinden yapılmış olanı daha çok tercih ederler. Bunun sebebi Kazakistan'ın soğuk bir yer olması ve tilki derisinin de soğuktan daha iyi korumasıdır. Tilki dışında sansar, leopar, samur ve suni deriden de yapılır.

börük: Kazak Türklerinin eski millî bir başlığıdır. Börük değerli deriden yapılır. Yazın ve kışın kullanmak için uygun olan türleri vardır. Bu başlığı kadınlar da erkekler de kullanabilir. Tepesi dört ya da altı köşelidir. Daha önceki zamanlarda kadınların tüylü, inci işlemeli, ipekten yapılmış, altın ve gümüş düğmeleri olan börük giydiği bilinmektedir.

külöpärä: Kaputtan ya da bezden dikilir. Yazın başı tozdan korumak amacıyla giyilir. Kışın ise soğuktan, yağmurdan, kardan korumak amacıyla giyilen hafif bir başlıktır.

etik: Deriden yapılan uzun, kalın topuklu çizmedir. Hem kışın hem yazın giyilebilir. Erkekler için olan etik diz üstüne kadar gelir ve siyah renklidir. *Jim etik, kön etik* gibi türleri vardır. İçine çorap giyilen etik için *çoraplı etik* denir ve bunu daha çok kışın giyerler. Ata binerken *bir taqa etik* isimli olanı giyilir. Eski olanına ise *kön etik* denir.

kebis: Yumuşak deriden yapılmış süslü ve hafif yüksek topuklu ayakkabıdır. İnsanların yaşlarına göre giydikleri kebis türleri vardır.

kise belbew: Bir tür kemerdir. Günlük kullanılan kemerden farkı ise okçuluk için okların koyulduğu ve bir ucuna yayın koyulduğu bölmeleri olmasıdır. İnce ve uzun metalden, on altı kayıştan yapılır. Kemerin sağ tarafında heykelcik ve kırmızı taşlı bir kapak bulunur. Bu kısmın sonunda anahtarlık vardır. Kurşun geçirmeyen bu kemer savaşlarda kullanılır, günlük kemer değildir.

SONUÇ

Bu makalede Kazak Türkçesinde giyim kuşam, takı, ayakkabı, makyaj için kullanılan terimler belirlenmiş ve Eski Türkçede bu terimlerin karşılığının olup olmadığı tespit edilmiş, hangi terimlerin korunmuş olduğu incelenip değerlendirilmiştir. Verilen tablolar değerlendirildiğinde Türkiye Türkçesindeki *gömlek* teriminin Kazak Türkçesinde *köylek*, Eski Türkçede *könğlek* olarak karşımıza çıktığı ve bu kelimenin varlığını şekilce ses değişimine uğrasa da anlamca neredeyse hiç değişmeden koruduğu görülmüştür.

Kazak Türkçesinde *bilezik, boncuk, inci, palto, kundak* terimlerinin Eski Türkçedeki şekllinden bazı ses değişiklikleri ile uzaklaşarak bugünkü dilde yer aldığı tespit edilmiştir.

Makalede terimler dışında Kazak Türklerinin millî giyimleri ile ilgili terimler de tanıtılmıştır. Bu millî kıyafetlere bakıldığında hayvan derisinin birçok kıyafette kullanıldığı görülmektedir. Deve, koyun ve tilki derisinin diğer hayvanların derisine göre kendine daha fazla kullanım alanı bulmuş olduğu dikkatimizi çekmektedir. Deri kullanımı dışında ipek kumaş, kaput gibi kumaşlar yanında çeşitli iplikler de bu kıyafetlerin yapımında kullanılmıştır. Bütün giysilerin nakışlı ve süslü olması da dikkat çekicidir. Bu, Türklerin iklim ve tabiat şartları, içinde yaşanan hayat tarzı ne olursa olsun sadece giyinmekle kalmayıp giysilerinde estetik ve zarafete ne kadar önem verdiklerinin de bir göstergesidir. Değerli taşlar boncuklar kadınlar için tasarlanan giyimlerde yine estetik ve güzellik için kullanılan eşyalar olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- ATALAY, Besim (1985), *Dîvânu Lugâti't-Türk-IV Dizin*, Ankara: TDK Yayınları.
- BAYNİYAZOV, Ayabek; BAYNİYAZOVA, Janar (2009), *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü* (Ed. Kenan Koç), İstanbul: IQ Yayıncılık.
- EYÜBOĞLU, İ. Z. (1991), *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- GÜNEŞ, Silvan (2015), "Geleneksel Türk Giyim Kuşamına Tarihsel Bir Bakış ve Alanya Yöresi Geleneksel Kıyafetleri", *13. Alanya Tarih ve Kültür Semineri*, Alanya Kültür Sanat ve Araştırma Vakfı (ALSAV), 12-13 Aralık 2015 (<https://www.academia.edu>, Erişim tarihi: 31.01.2021).
- ÖZLÜ, Pınar Gözülberk; YERGESHOVA, Sayara (2016), "Kazak Geleneksel Kadın Giysilerinin Çağdaş Kadın Giysi Tasarımlarında Kullanılması", *Akademik Sanat; Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 1/1: 89.
- TAVKUL, Ufuk (1993), "Tarihî Türk Erkek Kıyafetleri", *Milli Folklor*, 19: 40-45.

İnternet Kaynakları

abai.kz	https://abai.kz/post/9849
abyroikz.kz	https://abyroikz.kz/shapan-horoshij-podarok/
bilim-all.kz	https://bilim-all.kz/article/2406-Qazaqtyn-ulttyq-kiimderi
	http://www.achiq.org/pitikler/dlt---.pdf
	https://sozluk.gov.tr
qazaqshop.kz	https://qazaqshop.kz/a26941-azaty-ltty-kiimderini.html
soyle.kz	https://www.soyle.kz/article/view?id=18
syr-media.kz	https://syr-media.kz/tanym/6652-ltty-ner-ltty-kim.html

Hakas Türklerinde Ölüm Kavramı ve Ölüm ile İlgili Söz Varlığı

Merve DEMİRYUĞURAN*

Özet

Bu yazıda Hakas Türkçesinde kullanılan ölüm ile ilgili söz varlığından yola çıkarak Hakas Türklerinin ölümü algılayışı, ölenin ardından yaptıkları ritüeller, cenaze törenleri, taziye, yas, defin, vasiyet, mezar anlayışları, ruh ve öteki dünya anlayışları konusu ele alınacak ve bu konularla ilgili olarak tespit edilen kelimeler örnek cümlelerle incelenmeye çalışılacaktır. Sonuç kısmında ise Hakasların ölümü insanoğlu için olağan bir son olarak görüp tüm gerçekliğiyle kabul etmeleri, ölümlerinin ardından yaptıkları ritüeller ve bu ritüellerin eski bir Türk inancı olan Şamanizm’le bağlantısından bahsedilecektir.

Anahtar Sözcükler: Hakas Türkleri, ölüm, ruh, mezar, defin, cenaze.

Abstract

In this article, based on the vocabulary about death used in Khakas Turkish, the perception of death by the Khakas Turks, their rituals after the deceased, funeral ceremonies, condolence, mourning, burial, testament, grave understanding, spirit and afterworld understanding will be discussed. Then, the words determined in relation to these issues will be tried to be examined with sample sentences. In the conclusion part, the Khakas' acceptance of death as a normal end for human beings, the rituals they perform after their death and the connection of these rituals with Shamanism, an ancient Turkish belief, will be mentioned.

Keywords: Hakas Turks, death, soul, grave, burial, funeral.

Ölüm, hayat sözcüğünün karşıt anlamlısı olup TDK sözlüğünde “hayatın sona ermesi” şeklinde anlamlandırılmıştır. Genellikle “ruhun bedenden ayrılması suretiyle kişinin maddi hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanan ölüm ve ölüm sonrası hakkındaki algılama, inanış ve uygulamalar kültürden kültüre, devirden devire değişmektedir (Topaloğlu 2007). “Evrensel bir gerçek olan ve insanın sonlu bir varlık olduğunu gösteren ölüm olgusu, insanın üzerinde düşünmeden edemediği ve bir gün muhakkak yaşayacağı bir olgudur. Çünkü *varlık temelini en derinden açığa vuran ölümdür. Gerçek yaşamda unutmuş olsa bile, insan ölüm olgusu ile tutukludur* (Sarioğlu 2008: 251). Jean Paul Roux, Türklerin ölüm anlayışının nasıl olduğunu şu sözleriyle açıklar: *Kaçınılmaz bir son olan ölümün bilincine oldukça erken varılmıştır. Gerçekten de Kül Tegin’in mezar taşında şunları okumaktayız: Kararı zaman tanrısı verir, tüm insanoğlu ölümlü olarak doğar* (1999: 65).

Canlı olan her şeyin bir sonu vardır. İnsanoğlu da dünyaya gelir, belirli bir zaman diliminde yaşar ve nihayetinde yaşamını yitirir. Ölüm olgusu, bilinmezliğin vermiş olduğu korku ve tedirginlikten ötürü insanoğlunun her zaman çekindiği bir konu olmuştur. Bu yüzden insanlar ölüm ile ilgili kavramları farklı anlatım yollarına başvurarak açıklamaya çalışmışlardır. Yaşamını yitirdikten sonra ölen kişinin ardından her kültürde değişiklik gösteren ritüeller uygulanır. Her milletin ölümü algılayışı, ölen kişinin ardından uyguladıkları ritüeller, cenaze törenleri, defin merasimleri, taziye ve yas şekilleri, mezar ve ruh anlayışları farklılık gösterir. Bir toplumun ölümü algılayışı ve söz varlığının ona göre

* Pamukkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yüksek Lisans öğrencisi. demiryuguranmerve@gmail.com.

şekillenmesi; o toplumun kabulleri, yaptıkları ritüeller ve bu konular üzerinde yapılmış çalışmalar ile bu çalışmalarda bahsedilenlerden yola çıkarak anlaşılıp, açıklanabilir.

Bu yazıda, yukarıda belirtilen düşüncelerden yola çıkarak Hakas Türklerinin ölümü algılayış biçimi söz varlığı üzerinden kelimeler ve örnek cümleler verilerek açıklanmaya çalışılacaktır. *Hakasça-Türkçe Sözlük*'ten ölüm ile ilgili tespit ettiğimiz söz varlığını aşağıdaki şekilde sınıflandırmak mümkündür:

1. Ölüm Öncesi ile İlgili Söz Varlığı

1.1. “Ölmek” ile İlgili Söz Varlığı

haramdih-: can çekişmek (HTS: 150).

ölimneñ al hal-: ölümden almak, ölümden kurtarmak (HTS: 335).

ölimniğ (palih): ölümcül (yara) (HTS: 335).

tını sıh-: canı çıkmak, ölmek (HTS: 495).

1.2. “Vasiyet” ile İlgili Söz Varlığı

humartha: vasiyet. bk. “kumaru *”

İcezi ürir alında ağaa hızıl torğıdan humarthalap hapçığas tük pirtür, pay pol, oolğım, pu süümegeške toldıra altınıñ polzın. “N. Tyukpiyekov” (Annesi ölmeden önce ona kızıl ipekten hatıra olarak küçük kese dikip vermiş, “zengin ol oğlum, bu kese dolusu altının olsun.”) (HTS: 197).

humarthalala- : vasiyet etmek, hatıra bırakmak.

İcezi ürir alında ağaa hızıl torğıdan humarthalap hapçığas tük pirtür, pay pol, oolğım, pu süümegeške toldıra altınıñ polzın. “N. Tyukpiyekov” (Annesi ölmeden önce ona kızıl ipekten hatıra olarak küçük kese dikip vermiş, “zengin ol, oğlum bu kese dolusu altının olsun.”) (HTS:197).

humarthı: vasiyet.

Adam-ıcem humarthıların / Tıs kize pazıp tıñnaanıbıstı. “M. Kilçiçekov” (Annem babam vasiyetlerini / Diz üstü oturup dinlememizi.) (HTS:197)

humarthıla-: vasiyet etmek, hatıra bırakmak.

İcezi ürir alında ağaa hızıl torğıdan humarthılap hapçığas tük pirtür. “N. Tyukpiyekov” (Annesi ona ölmeden önce kızıl ipekten hatıra olarak küçük kese dikmiş.) (HTS:197).

2. Ölüm ve Ölüm Anıyla İlgili Söz Varlığı

2.1. Ölüm Kavramıyla İlgili Söz Varlığı

Ölüm, insan için tıpkı doğum gibi olağan bir durumdur. *Geleneksel Hakas inancında temel olarak ölüm, ruhun insan vücudunu terk ederek başka dünyaya gitmesi olarak algılanır. Hakaslarda ölüm karşısında çok büyük bir acı göstermek, yüksek sesle ağlamak, aşırı gözyaşı dökmek hoş karşılanmaz* (Killi 2012: 67). Bu nedenle Hakaslar ölümü, var olan söz varlığından da anlaşılacağı gibi dolaylı anlatım yollarına başvurmadan ifade etmişlerdir. Kelimeler, ölüm anlayışının gerçek anlamda kullanıldığını göstermektedir. Ölüm kavramıyla ilgili kelimeler şunlardır:

* Kumaru: Vasiyet, miras, öğüt (Arat 1979: 29).

hurıl-: kırılmak, ölmek (mecaz).

Afganistanda, ança çon hurıl parğan, çurtasha naa la kırçetken oollar. “V. Şulbayeva” (Afganistan’da o kadar insan kırıldı, hayata yeni atılan gençler.) (HTS: 174)

öl-: ölmek.

Çornap öl parirıp tırılgen deg polatüsken. “İ. Kotyuşev” (Çornap ölüp dirilmiş gibi olmuş.)

Ölgen inek süttig polcañ, ölgen kızı çahsı polcañ. “Atasözü” (Ölen inek sütlü olur, ölen kişi iyi olur.) (HTS: 335)

ölbes: ölmez, ölümsüz.

Anıñ adı hacan daa ölbes. (Onun adı hiçbir zaman ölmez.) (HTS: 335)

ölmiçoh: ölümsüz.

Tooza nime de çurtapça ol. / Anıñ ölmi pırdee çoh polca! “İ. Kotyuşev” (Her şeyde yaşıyor o. / O hiçbir zaman ölmeyecek.) (HTS: 335)

pulay-: dinî yasağa uymadığı için aniden ölmek. (HTS: 386)

toozıl-: ölmek.

Doktor kirek kızı toozıl parir. “N. Domojakov” (Doktor gerek, biri ölüyor.)

Apsah ol haraağızın toozıl parğan. “A. Çerpakov” (İhtiyar o gece ölmüş.) (HTS: 517)

üre-: ölmek.

Pabam çat halğan çaada/ İtsem astañ astap üreeñ. “M. Bainov” (Babam dönmemiş savaştan / Belki de acıdan ölmüş.) (HTS: 550)

2.1.1. “ölüm” ile İlgili Söz Varlığı

çadın: ölüm. (HTS:72)

kintek: ölüm. (HTS:246)

ölüm: ölüm.

Tooza nime de çurtapça ol. / Anıñ ölmi pırdee çoh polca! “İ. Kotyuşev” (Her şeyde yaşıyor o. / O hiçbir zaman ölmeyecek.) (HTS: 335)

2.1.2. “ölü” ile İlgili Söz Varlığı

ölüg: ölü, ölmüş, ölen.

Tanı nimes çit ol ölüg çili pıldırgeñ. “N. Domojakov” (Tanımadıkları genç ölü gibi görünüyor.)

Ölügden tırig törıpçe, tırigdeñ ölüg törıpçe. (Ölüden diri doğar, diriden ölü doğar. (Bilmece, cevap: yumurta ve civciv.)) (HTS: 335)

2.1.3. “öldür-” ile İlgili Söz Varlığı

hur-: kırmak, öldürmek.

Torka Aydoğa pray sınny çoohtapça: -Ah kazaktarnı tooza hırdıbis. “V. Kobyakov” (Torka, Aydo’ya bütün gerçeği söylüyor: - Ak Rusları ‘Kral yanlılarını’ bütünüyle kırdık.)

ödır-: öldürmek.

Postarınıñ hınmaan kızilerin iledip ödirgennerin pozınıñ harağınañ anda körgen. “V. Kobyakov” (Kendi sevmedikleri insanları acı çektirip öldürmelerini kendi gözüyle orada görmüş) (HTS: 333)

ödırıs: öldürme, öldürüş.

Püürlerniñ ülüküni pır le – izğ handa. - N. Nerbişev / Ödiriste toshanca çıñp alarında. “N. Nerbişev” (Kurtların bayramı tek bayramı sıcak kanda, öldürmede doyuncaya kadar galip gelmekte.) (HTS: 333)

ödırıs-: birbirini öldürmek.

Çalğıs Saraaşır, alp mal, ödirısçe püürlerneñ. “N. Nerbişev” (Biricik Sarı aygır, yiğit mal, öldüresiye kapışıyor kurtlarla.) (HTS: 333)

ödirt-: öldürülmek.

Ol kızı ödirten çırzer çüreksip kör turça. “A. Kuzugaşev” (O, insanın öldürüldüğü yere heyecanlanarak bakıyor.) (HTS: 333)

ödır-: öldürmek. (HTS: 335) bk. “ödır-”

üdir-†: öldürmek. (HTS: 547) bk. “ödır-”

3. Ölüm Sonrasında Yapılanlarla İlgili Söz Varlığı

3.1. “gömmek, defnetmek” ile İlgili Söz Varlığı

Ölümün kaçınılmaz bir son[‡] olduğunun farkında olan Türkler, tarih boyunca -bazı istisnalar dışında[§]- ölümlerini gömmüşlerdir. Jean Paul Roux, “Altay Türklerinde Ölüm” adlı kitabında ölen kişinin defnedilmesiyle ilgili üç temel yöntemin uygulandığını söyler. Bu yöntemlerden biri cesedin toprağa gömülmesidir. Diğerleri cesedin yakılması ve sonuncusu cesedin sergilenmesidir (Roux 1999: 218). Hakaslar günümüzde cesedi yakma ve sergileme yöntemini kullanmamaktadırlar. Hakaslar ölümlerini Roux’un belirttiği birinci yönteme göre, yani cesedi toprağa gömerek yaparlar. Bunu, söz varlığında örneklerle açıkladığımız kelimelerde görmekteyiz. “gömmek”, “defnetmek” ile ilgili söz varlığı aşağıdaki gibidir:

3.1.1. “göm-, defnet-” ile İlgili Söz Varlığı

köm- : gömmek.

Çe hacan anı köm sıhhannar. Anda la oñorğan oshas polğam: uucamrı oymahha suhpañar! “V. Maşşanev” (Fakat ne zaman onu gömmeye başladılar. O zaman meseleyi anlar gibi oldum: Ninemi çukura koymayın!) (HTS: 263)

kömdir- : gömdürmek. (HTS:263)

*....meniñ denemdi jerge kömdirmeñiz.... (..... vücudumu toprağa gömmeyin **)*

† “ödır- > üldır- > üdir- (?)”

‡ Jean Paul Roux, “Altay Türklerinde Ölüm”, Paris, 1999. s. 65.

§ Metin Türkteş, “Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları”, Konya, s. 632-637.

** Özlem Şuataman, “Kazak Türkçesiyle “Kırgız Halk Erteğileri”, Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 140.

kömdürt-: gömdürtmek. bk. “kömdür-” (HTS: 263)

kömis-: gömdürmek, gömmek. bk. “kömdür-” (HTS: 264)

söök: naaş, cenaze.

Ölgen kızı söögüne / Öödü açıp iskirçe. “M. Kokov” (Ölen kişinin cesedine / Ödü açıyıp haber veriyor.) (HTS: 449)

söök sal-: cenaze defnetmek, gömmek. (HTS: 449)

3.1.2. “yak-” ile İlgili Söz Varlığı

Türkler, tarih boyunca ölümlerini genellikle gömerek defnetmeyi tercih etmişlerdir. İstisna olarak, bazı Türk topluluklarında ölü yakma işlemlerinin yapıldığı bilinmektedir. Ölü yakma işlemlerini yapan topluluklar arasında Yenisey Kırgızları ve Köktürklerin isimleri öne çıkmaktadır. *Nitekim Çin kaynaklarından Ts'e-fu Yüan-Kui'nin 961. bölümünün 21/a ve 21/b numaralı vesikalarında Köktürkler ile ilgili olarak, birisi öldüğünde atların kurban edildiği ve ölünün giysileri ile kullandığı diğer özel eşyalarının cesedin yanında yakıldığı bilgisi mevcuttur. Cenaze ateşinden kalan külleri ise yine aynı kaynağa göre gömme zamanına kadar bekletilmektedir (Davletov 2020: 134).*

Hakasların eski ataları olarak kabul edilen Kırgız Türklerinin, ölü yakma işlemlerini uyguladıkları bilinmektedir. *Yenisey Kırgızlarında da mevcut olan bu geleneğe göre sonbahar ve kışın ölenlerin külleri çayırın, yaprakların yeşermesine dek cenaze töreni için muhafaza edilmektedir. Vakit geldiğinde ise toprak kazılarak bir mezar yapılmakta ve küllerin gömüleceği bu son gün ölenin akrabaları bir kez daha kurbanlar sunmakta, atlarıyla mezarın etrafında dolaşp yüzlerini kesmektedirler. Cenaze merasimi küllerin mezara yerleştirilmesiyle birlikte son bulmaktadır (Taşağıl 1995: 112, Eberhard 1996: 86). Hakas Türklerinde ölü yakma ile ilgili geçen kelimeler şunlardır:*

krematori: ölümlerin yakıldığı yer.

V Buryatii otlozhili otkrytiye krematoriya ††. (Buryatia'da krematoryum açılışı ertelendi.) (HTS: 272)

krematsiya: ölü yakma, kremasyon. (HTS: 272)

Krematsiya yest'v sushchnosti to zhe pogrebeniye, poskol'ku telo perekhodit v zemlyu ††. (Kremasyon (ölü yakma), tıpkı cenaze töreni gibidir, çünkü ceset toprağa girer.)

3.1.3. “sergilemek” ile İlgili Söz Varlığı

suurğan§§: Budistlerde ölmüş olan din adamının yatırıldığı sehpa. (HTS: 458)

*Suburgānda ev bolmās****. (Mezar odasından (yaşamak için) ev olmaz.) (DLT 2005: 506)

3.1.4. “gömülen yer” ile İlgili Söz Varlığı

Eski Türkler ölümlerini yüksek dağ geçitlerine, nehirlerin açtığı düzlüklere veya yüksek dağların zirvelerine defnetmişlerdir (Tryjarski 1991: 400). Türkler günümüzde olduğu gibi,

†† <https://iz.ru/1059613/sergei-gurianov/osobyi-ukhod-komu-nuzhny-krematorii>

†† <https://ritual.ru/poleznaya-informacia/articles/kremacia/>

§§ Suburğan (Soğdca) > suurğan (Hakasça)

*** Nükhet Okutan Davletov, “Hakas Şamanizminde Ölüm”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 106.

geçmişte de ölülerini toprağa gömmüşlerdir. *Hakaslar ölülerini tarla ve ot biçilen yerlerden uzak, yüksek yerlere, yakında var ise dağlara gömerler. Mezarlıklar daha çok dağlarda olduğu için, mezarlık anlamında tağ “dağ” kelimesi de kullanılmaktadır* (Butanayev 1998: 203-204). Hakas Türklerinde mezar ve mezarlık ile ilgili geçen kelimeler şunlardır:

atanah: eski mezarlık. (HTS:54)

çaa tas: üzerinde eski taş yığınları olan mezar. (HTS:69)

çastañmay: anıt mezar. (HTS:84)

homdı: tabut, mezar.

Husnañ aña çurtacañ / Humniğ çazi istinde / Huurta tartıp, hacannañ / Homdı çatça tastihta. – “M. Kokov” (Kuşla kurdun yaşadığı / Kumlu yazın içinde / Ağarmış çok zamandır / Mezar yatıyor uzakta.) (HTS: 186)

ib: mezar. (Mecaz)

Üzilbes parbas ibi: Ebedi evi (HTS: 211).

ide-: mezarı parmakla işaret etmek.

Sökterge holni idebeer. (Mezarları elle işaret etmeyiniz.) (HTS: 212)

nebeg: mezar, gömüt, cenaze alayı. (HTS: 310)

surat: mezarlık.

Anzi am tıgı hara kürgen hirındağı surattarda çatça. “N. Domojakov” (O şimdi, şu kara kurgan yanındaki mezarlıkta yatıyor.) (HTS: 423)

“sıraat” kelimesi Arapçadan, Hakas Türkçesine geçmiş bir kelimedir. *Hakasların bozkırlık bölgelerinde halk ‘mezarlık’ için bu kelimeyi kullanır* (Killi Yılmaz 2017: 73).

surat: mezar.

Surat üstünde odırbacañ. (Mezar üstünde oturulmaz.) (HTS: 423)

surattığ: mezarlı.

Surattığ hir. (Mezarlı tepe) (HTS: 423)

söök: mezar.

Çıl ibire anıñ söögünde / Çahayah salıhpınça, tıpçeler. “M. Kilçiçekov” (Yıl boyunca onun mezarında / Çiçek solmuyor, diyorlar.) (HTS: 449)

söökter: mezarlık, kabristan. (HTS:449)

Piltir söökteri^{†††}. (Beltirskiy mezarlığı.)

tadar suradı: Hakas mezarlığı.

Surat arığ, een tura aynalığ. (Mezarlık temiz, ıssız ev şeytanlı.) (HTS:423)

^{†††} Nükhet Okutan Davletov, “Hakas Şamanizminde Ölüm”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 155.

3.1.4. “yas tutmak” ile İlgili Söz Varlığı

Ölen kişinin ardından tutulan yasin ne kadar sürdüğü, ne zaman sona erdiği, ne şekilde ve nasıl yapıldığı toplumdaki topluma, kültürden kültüre değişiklik gösterir. Hakas Türkçesinde yas ile ilgili kelimeler şu şekildedir:

sut: ağıt, ağlama.

Haña terpekterı açığ suttağı la çili ulasçalar. “N. Domojakov” (Araba tekerlekleri acı ağlama gibi gıcırıyorlar.) (HTS: 423)

açığ sut: acı ağıt.

Haña terpekterı açığ suttağı la çili ulasçalar. “N. Domojakov” (Araba tekerlekleri acı ağlama gibi gıcırıyorlar.) (HTS: 423)

sutçıl: ağıtçı. (HTS:423)

Sutçılar söök hiriida sıhtasçalar^{†††}. (Ağıtçılar, mezarın yanı başında ağlarlar.)

traur^{§§§}: yas, matem (HTS: 524).

V traurnyye leninskiye dni na II s’yezde Sovetov SSSR tov. Stalin dal ot imeni partii velikuyu klyatvu^{****}. (Lenin’in İkinci SSCB Sovyetler Kongresi’ndeki yas günlerinde, Yoldaş Stalin parti adına büyük bir yemin etti.)

traurlıg: yaslı, matemli (HTS: 524).

tul: matem, yas (HTS: 526).

Tul kibi^{††††}. (Yas giysisi.)

Hakaslarda dul erkek ya da kadın anma törenlerinin sonuna kadar yasta olmayı belirten ‘tul’ adıyla anılır ve bu durum bir yıl kadar sürer. Tul, üç yıl boyunca rüyalarını anlatamaz, tokalaşamaz ve düğünlere davet edilmez. Kırkıncı güne kadar kendi avlusunun dışına çıkamaz. ‘Tul’un üç yıl boyunca ölen eş ile doğrudan bağlantısı olduğu düşünülerek onunla iletişim kurmaktan çekinilir. ‘Tul’u üzmemek, darılmamak gerektiği, çünkü onun lanetinin yerini bulacağı inancıyla, ‘tul’ sözcüğü örtmece bir adlandırma ile xanniğ aastiğ/kanlı ağızlı olarak da adlandırılmıştır (Çebodayev 1996: 46).

3.2. “taziye” ile İlgili Söz Varlığı

Ölen kişinin ardından başsağlığı dilemek amacıyla yapılan taziye ziyaretleri, geride kalan insanların üzüntüsünü gidermek ve onları teselli etmek adına yakınları tarafından yapılır. Hakas Türkçesinde taziye ilgili kelimeler şunlardır:

teezig: taziye.

teezige par- / taziyeye gitmek. (HTS: 490)

teeziple- taziyeye gitmek. (HTS: 490)

^{†††} <http://sostik.info/word/?word=%D1%81%D1%8B%D1%8B%D1%82%D1%87%D1%8B%D0%BB>

^{§§§}“traur” kelimesi, Hakas Türkçesine Almancadan geçmiş bir kelimedir. Kelimenin aslı “trauer”dir. Almancada yas anlamında kullanılan kelime “e” sesinin düşmesiyle Hakas Türkçesine geçmiştir ve aynı anlamda kullanılmaktadır.

^{****} <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov/1057254>

^{††††} Nühket Okutan Davletov, “Hakas Şamanizminde Ölüm”, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 221.

3.3. Uygulanan Ritüeller İle İlgili Söz Varlığı

Ölüyü anma törenlerinin en bilinen ve en çok yapılan ritüeli ölen kişi için yemek vermek, yani hayır yapmaktır. Bu yemeklerde ölen kişinin atı ya da herhangi başka bir hayvan (koyun, sığır vb.) kesilerek ölmüş kişinin yakınlarına yedirilir. *Hakaslar bir yıl içinde altı kez 'kirek (gerek)' adı verilen anma töreni gerçekleştirirler. Bu törenlerde 'ibirig' denen mezarın etrafını dolaşma töreni gerçekleştirildiğinden, anma törenleri için 'ibirig' kelimesi doğrudan ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu anma törenleri Hakasların hem ölüyü getirdikleri ikramlarla yedirip içirip ağırlama, hem de bir süre önce aralarında yaşamış olan insanla iletişimlerini sürdürme ihtiyacından ortaya çıkmış törenlerdir* (Killi 2012: 78-79). Hakaslarda bu konuyla ilgili bulunan kelimeler şunlardır:

inçh: cenaze töreninde kesilen hayvan.

Kiz̄i üreze, inçh mal moynın hıyıp, han ağışçalar. (Biri ölünce, malın boynunu kesip kan akıtırlar.) (HTS: 206)

ibirig: ölü gömüldükten sonra verilen yemek. (HTS: 211)

Söök ibirerge^{††††}. (Mezarı tavaf etmek.)

kün: ölüyü anma günü.

Kiz̄i künnerr̄inde holnañ izenezer çoğıl. (Ölüyü anma zamanı elle tokalaşım merhabalaşılmaz.) (HTS: 277)

oğı- cenaze töreni yapmak.

Oğıtpaan kiz̄ini ööbi ibde hal tur. (Cenaze töreni yapılmayan kişinin ruhu evde kalır.) (HTS: 319)

tögüg: ölü için kesilen kurban.

Tögüge sohhan mal. (Ölüye kurban edilen mal.) (HTS: 521)

Türklerde ölen kişi eşyaları, değerli olan şeyleri ve atı ile birlikte gömülürdü. Öteki dünyada yaya kalmasın, kıyafetsiz olmasın ve parasız kalmasın düşüncesiyle bunların yapıldığı belirtilir. *Cenaze törenlerinde kıyafet kesme merasimi düzenlenir ve bugüne 'könde' denilir. Ölen kişinin kıyafeti kesilmezse ölüler ülkesine kabul edilmeyeceğine inanılır* (Killi 2012: 71). Hakas Türkçesinde bu konuyla ilgili bulunan kelimeler şunlardır:

hoylağı: ölen insanla birlikte gömülen at. (HTS: 193)

öödele-: ölünün giysisini kesmek.

Ton moydırıgın öödölepçeler. (Ölünün elbisesinin yakasını kesiyorlar.) (HTS: 337)

sünet: ölüyü anma töreninde kesilen atın derisi. (HTS: 460)

tom: ölünün giysisini kesme töreni.

üreen kiz̄iniñ kib̄i moydırıin tomnap sal- (ölen kişinin elbisesinin yakasını kesmek.) (HTS: 514)

tomna-: ölen kişinin giysisini kesmek.

†††† Nükhet Okutan Davletov, "Hakas Şamanizminde Ölüm", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 184.

üreen kızınıñ kibi moydırıin tomnap sal- (ölen kişinin elbisesinin yakasını kesmek.) (HTS: 514)

Hakaslarda ölen kişinin giysisini kesmenin öteki dünya anlayışı ile de ilgisi vardır. *Hakaslar inandıkları Türk kozmolojisine göre Orta Dünya ve Aşağı Dünyanın birbirinin aynadaki ters görüntüsü olduğuna inanırlar. Orta dünyada olumlu sayılan birtakım özellikler aşağı dünyada olumsuz sayılmış, bazen tam tersi de olmuştur. Örneğin kırılmış kap ya da yırtık elbise öte tarafta bütün olacaktır* (Anjiganova 1996: 8). Ölmüş kişinin kıyafetini kesmelerinin sebebi; Orta Dünya'dan eksik olarak gidip, Aşağı Dünya'da eksikliklerinin tam olacağına inanmalarından kaynaklandığı şeklinde açıklanabilir.

3.4. Ruhlar ile İlgili Söz Varlığı

Türkler ölümü, ruhun bedeni terk etmesi olarak tasavvur etmekteydiler. Bu ruhun özel adı Türk kültür çevresinde tın: ruh, can anlamlarında kullanılmaktaydı. Nitekim Kaşgarlı Mahmut da ölümü tarif ederken 'Aning tını kesildi. (Onun soluğu kesildi, ruhu çıktı.)' demektedir. Türk tasavvurunda 'tın'ın yanında ikinci bir ruhun varlığı bilinmektedir. Çünkü tın sadece insanlarda değil, büyüme kabiliyeti bulunan bütün canlılarda var olduğuna inanılan bir unsurdur. Bizim anladığımız manada var olan ve öbür dünyada rolü olan can 'süne' adıyla adlandırılmaktaydı (Tarhan 2002: 598). Hakaslarda *tın* ve *süne* kelimeleri gerçek anlamlarıyla kullanılmaktadır. Hakas Türkçesinde, ruhlarla ilgili olan kelimeler şunlardır:

haran: ölü ruhu.

Üreen kızınıñ haranıñ haranıñ hamğa südürceñ. (Ölen kimsenin ruhu kama kovdurulur.) (HTS: 150)

homıt: ruh.

Adaynıñ homıd. (Köpeğin ruhu.) (HTS: 186)

ibirtki: ölü ruhu. (HTS: 212)

Söök ibirerge^{§§§§}: mezarı tavaf etmek.

oñno: ruhların barındığı yer.

Hamnar ölze sünelerı oñnozar parçalar. (Kamlar ölünce ruhları oñno'ya gider.) (HTS: 323)

ööp: ölü ruhu.

Ham kızı ibde halğan ööbın "söögıne par" tıp sığarça. (Kam ölünün evde kalan ruhunu "cesedine git" diye çıkarıyor.) (HTS: 337)

ölgen kızınıñ ööbı: ölünün ruhu.

Ham kızı ibde halğan ööbın "söögıne par" tıp sığarça. (Kam ölünün evde kalan ruhunu "Cesedine git!" diye çıkarıyor.) (HTS: 337)

sıyat: ölü ruhlar âlemindeki ruh.

Çitı tam çir altındağı sıyat çonı. (Yedi kat yer altındaki ruhlar halkı.) (HTS: 429)

süne: ruh.

^{§§§§} Nükhet Okutan Davletov, "Hakas Şamanizminde Ölüm", Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ankara, 2020, s. 184.

Tañnap taa parğan apsah, haydi mınca irte pu ipçi mında pol parğanına, alay süne be? “N. Domojakov” (Şaşırılmış da ihtiyar, bu kadar erken bu kadının nasıl burada olduğuna, yoksa ruh mu?) (HTS: 460)

sünniğ: ruhlu. (HTS: 460)

3.4.1. Ruhlar

3.4.1.1. Kişi ve Hayvan Ruh

aan: kötülük getiren ölü hayvan ruhu.

Aday aanı: Ölü köpek ruhu (HTS: 22).

öter: çiçek hastalığı ruhlarına sunulan kurban.

Uluğ aalcı polza, nüter iderge kirek. (Çiçek hastalığı olunca kurban etmek gerek.) (HTS: 340)

3.4.1.2. İyi ve Kötü Ruhlar

umul-sıml: kötü ruh.

Çir altunañ sıhhan umul-sıml. (Yer altından çıkan kötü ruhlar.) (HTS: 205)

incih: kötü ruh.

Incih kir-: Kötü ruh girmek. (HTS: 206)

pooncah: kötü ruh.

Pooncahtarı ham hamınap, piltiri çoh hara suğa tüzırceñ. (Kötü ruhları kam kamlayarak, kavşağı olmayan kara suya dökmüş.) (HTS: 375)

pooncahha pastır-: kötü ruhlar tarafından öldürülmek.

Kızı pooncahha pastırıbıshan. (Kişi pooncah'a yenildi.) (HTS: 375)

puh: kötü ruh.

Ham puh tastapça. (Kam kötü ruhu kovuyor.) (HTS: 385)

saldı: kötü ruh.

İrde een turada saldı hamnapça. (Akşamleyin ıssız evde kötü ruhlar kamlık eder.) (HTS: 407)

sıml: kötü ruh, şeytan.

Hızıl iirde hıshırısapañar, sımullar istip salarlar. (Kızıl akşamda bağışmayın, şeytanlar duyar.) (HTS: 417)

3.4.1.3. Kamlar

kizet-: (Kam) ruhlara hükmetmek.

Ham tösterine kizetçe. (Kam ruhlarına hükmediyor.) (HTS: 252)

4. Ölüm Şekilleri ile İlgili Söz Varlığı

moon-: kendini asmak.

Kızı ürep parğandağı, çili piçellep, moonıbızarğa çügürceñ. “N. Tyukpiyekov” (İnsan ölmüş gibi üzülp kendini öldürmeye gider.) (HTS: 299)

moondır-: asmak, asarak öldürmek, boğmak, boğarak öldürmek. (HTS: 299) bk. “poondır-”

pağa odır-: intihar etmek, kendini asarak öldürmek. (HTS: 344)

poon-: kendini asmak.

Kızı pooncahha pastırışhan. (Kişi pooncah’a yenildi.) (HTS: 375)

poondır-: kendini astırmak. (HTS: 375)

SONUÇ

Hakaslar, ölümün aynı doğum gibi insanoğlu için olağan bir durum olduğunu kabul eder ve ölüm karşısında bir korku duymazlar. Onlar için cennet, cehennem inancı yoktur. İyi olan mükâfatını bu dünyada görür, kötü olan da cezasını bu dünyada çeker. Bu yüzden ölümü insanoğlu için olağan bir son olarak görür ve bu şekilde kabul ederler.

Ölüm ile ilgili söz varlığında bulunan ve bugün hâlâ kullandıkları kelimeler onların ölüm karşısındaki tutumlarını belirtir. Bu çalışmada yer verilen konuların söz varlığından hareketle, Hakasların ölüm ile ilgili kelimeleri dolaylı anlatım yollarına başvurmadan gerçek anlamıyla kullandıkları anlaşılmaktadır. Hakaslarda ölen kişinin arkasından ağlamak, çok gözyaşı dökmek hoş karşılanmaz. Bunu yaparlarsa ölen kişinin ruhunun huzur bulmayacağına inanırlar.

Birçok Türk topluluğunda olduğu gibi Hakaslarda da ölünün ardından yapılan hayır yemeği, anma günleri yapılması, ölülerin gömülmesi, mezarının olması ölen kişiye karşı duyulan sevgi ve saygıyı gösterir. Hakas Türklerinin ölüm kavramı ile ilgili kullanmış oldukları söz varlığı ve ölümlerin ardından yapmış oldukları ritüeller, ruh ile ilgili söz varlığında bulunan kamlar ile ilgili kelimeler, Hakaslarda eski bir Türk inancı olan Şamanizm’in günümüzde de varlığını sürdürdüğünü gösterir. Kullandıkları kelimeler ve yaptıkları ritüellerden yola çıkarak Hakas Türklerinin birçok Türk topluluğunda uygulanan ölüm sonrası ritüellerini günümüzde de devam ettirdiği görülür. Onların ölüm inancına göre insan için ölüm bir sondur ve onlar ölümü tüm gerçekliğiyle kabul ederler.

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti (1979), *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul.
- ARIKOĞLU, Ekrem (2005), “Örnekli Hakasça-Türkçe Sözlük” Akçağ Yayınları, Ankara.
- BAŞERER, Dilek; BAŞERER, Zeynep (2016), “Ölüm Kavramına Martin Heidegger Emmanuel Levinas Açısından Felsefi Bir Bakış”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt:9, S:45-Ağustos, s.424-430.
- BİRAY, Nergis (2013), “Kazak Türklerinde Ölüm İle İlgili Kelime, Kelime Grubu Ve Deyimlerden Hareketle Ölüm Kavramı”, *Prof. Dr. Abdurrahman Güzel Armağanı*, s.353-371, Akçağ Yayınları, Ankara.
- DAVLETOV, O. Nükhet (2020), *Hakas Şamanizm’inde Ölüm*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- DELİÖMEROĞLU, Yakup (1997), “Hakasların Gelenekleri Üzerine Bir İnceleme”, *Milli Folklor*, Bahar, S. 33, s. 42-49.
- ERCİLASUN, B. Ahmet (2012), “Türk Lehçeleri Grameri”, Akçağ Yayınları, Ankara.

- ERSOY, Ruhi (2002), “Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit Ve Ritüeller”, *Milli Folklor*, Yaz, cilt:7, yıl:14, sayı:54, s.86-102.
- ROUX, J. Paul (1999), *Altay Türklerinde Ölüm*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ŞAHİN SAĞLIK, G. Selcan (2018), “Türkmen Türklerinde Ölüm: Geleneksel Uygulamalar ve Söz Varlığı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C. 15, S.2-Haziran, s. 285-306.
- ŞİŞMAN, Bekir (2012), “Hakaslar ve Hakaslarda Şaman Kültürü”, *Millî Folklor*, Güz, S:31 ve 32, s.126-130.
- TRYJARSKİ, Edward (1991), *Türkler ve Ölüm*, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- TÜRKER, Ferah; GÜNDOĞDU KOÇOĞLU, Vildan (2016). “Tuva Türklerinde Geçiş Dönemi Ritüelleri: Doğum, Düğün Ölüm”, *Türkbilig Türkoloji Araştırmaları Dergisi* S:32, s. 141-154.
- TÜRKTAS, M. Metin (2017), “İbn Fazlan Seyahatnamesine Göre İdil Bölgesi Türklerinde Ölüm, Defin, Defin Sonrası Uygulamalar ve Günümüze Yansımaları”, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları*, s.632-637, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya.
- YILMAZ KİLLİ, Gülsüm (2007), “Hakaslarda Ölüm İle İlgili Gelenekler”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, C:4, S:4-Aralık, s. 65-87.
- YILMAZ, Oğuzhan (2016), *Türk Kozmolojisi*, Konya, s. 2-52.
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/samanizm>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/ruh>
- <https://islamansiklopedisi.org.tr/olum#2-islamda-olum>

**“Kazak Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı
-Türkiye Türkçesi ile Karşılaştırmalı-” Başlıklı Yüksek Lisans Tezi
Çalışması Hakkında**

*Mesut SÖNMEZ**

Özet

Bu çalışma, “Kazak Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı - Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırmalı-” başlığı ile Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı bünyesinde, Prof. Dr. Nergis BİRAY danışmanlığında Mesut SÖNMEZ tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılan çalışmayı tanıtmaya amaçlı hazırlanmıştır.

Türk diline ve Türk sözcük bilimine katkı sağlaması amacıyla yapılmış olan bu tez çalışmasının birinci bölümü olan giriş bölümünde Kazak dili, edebiyatı, tarihi hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılmış, tematik sözlükler ve söz varlığı çalışmalarına kısaca değinilerek araştırma yöntemi anlatılmıştır. İkinci bölümde ise konulara göre belirlenmiş başlıklar altında Türkiye Türkçesi ve Kazak Türkçesinin söz varlığı karşılaştırmasını kapsar biçimde düzenlenmiştir.

İki lehçede de karşılığı bulunan kelimeler üzerinden ise hangi lehçenin hangi dilden ne oranda kelime alıntılıdığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ulaşılan bilgiler her bölümün sonunda tablo ile verilmiş ve yorumlanmaya çalışılmıştır.

Türkiye Türkçesi bölümünde 36.558 söz yer almış, bu sözlerin 20.928’inin Kazak Türkçesi karşılığı bulunabilirken 15.630’unun Kazak Türkçesi karşılığına ulaşamamıştır.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, Türkiye Türkçesi, söz varlığı, tematik sözlük.

Abstract

This study has been prepared to introduce that with the title “Thematic Lexicology of the Kazakh Turkish -Comparison with the Turkey Turkish-” in Pamukkale University Institute of Social Sciences department of Modern Turkish Languages and Literature, study conducted by Mesut SÖNMEZ as a master’s thesis under the supervision of Prof. Dr. Nergis BİRAY.

In the introduction part, which is the first part of the study, general information about Kazakh Language, literature and history is given and the research method is explained by briefly mentioning thematic dictionaries and vocabulary studies to contribute to Turkish Language and Turkish lexicology. The second section is aimed to include comparison of vocabulary studies of Turkey Turkish and Kazakh Turkish under the headings determined according to subjects.

It is aimed that which language quotes vocabulary from which one and what proportion is it by using the words those have equivalents in both language. The reached information is given as table and tried to be interpreted at the end of every section.

36.558 words are took place in Turkey Turkish part, 20.298 of them have equivalents in Kazakh Turkish however 15.630 have no equivalents in the target language.

Keywords: Kazakh Turkish, Turkey Turkish, vocabulary, thematic dictionary.

* Arş. Gör., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Niğde, Türkiye. mesutsonmez@ohu.edu.tr

Giriş

“Kazak Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı-Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırmalı-” başlıklı çalışma yüksek lisans tezi olarak Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı bünyesinde, Prof. Dr. Nergis BİRAY danışmanlığında Mesut SÖNMEZ tarafından hazırlanmıştır. Çalışma 2020 yılının Haziran ayında tamamlanmıştır.

Çalışmanın Giriş bölümü olan birinci bölümünde; Kazaklar, Kazakistan, Kazak Türkçesi, Kazak Türkçesi İçin Kullanılan Alfabelerin Değişim Süreçleri, Kazak Edebiyatı, Kazak Sözlükçülüğü, Tematik Sözlükler ve Söz Varlığı Çalışmaları başlıkları altında genel bilgiler verilmiş ve Araştırma Yöntemi başlığı altında çalışmada kullanılan yöntem ve izlenen yol açıklanmıştır.

1. Çalışmada İzlenen Yol

Konularına Göre Söz Varlığı Karşılaştırması ve Değerlendirmeler başlıklı ikinci bölümünde ise; 1. Evren, Dünya, Gökyüzü, Hava Olayları, Yıldız Bilgisi, 2. Zaman, 3. Madenler, Mineraller, Kimyevi Maddeler, 4. Bitkiler, 5. Hayvanlar, 6. İnsan Vücudu ve Fiziki Yapısı, 7. Doğum, Hayat, Hayatın Çağları, Ölüm, 8. Hastalıklar, Tedaviler, 9. Hekimlik, Ecza, 10. Besinler, 11. Giyim, Süs, Takı, 12. Ev, 13. Mobilya, Kap Kacak, 14. Araç-Gereç, 15. Yerleşim Kültürü, 16. Taşıtlar, 17. Evlilik, Aile, Akrabalık, 18. Ticaret, İş, Para, Maliye, 19. Meslekler, 20. Tarım ve Bahçecilik, 21. Denizcilik, 22. İnşaat, 23. Diller, Dil Bilgisi, Yazma Sanatı, Edebiyat, 24. Argo Unsurlar, 25. Bilimler, 26. Eğitim, 27. Güzel Sanatlar, 28. Toplum İlişkileri, Oyunlar, Sporlar, Danslar, 29. Yolculuk, 30. Toplum, Hükümet, Yönetim ve Siyaset (Sosyolojik Unsurlar), 31. Yasama, Hukuk, 32. Ordu, Savaş, 33. Dinler, İnançlar, İbadetler, 34. Soyut Terimler, 35. Vücudun Duyuları, 36. Duygu, Düşünce, İrade, 37. Değerler, Nitelikler, Erdemler, Eksiklikler, Kusurlar, 38. Zamirler başlıkları altında sınıflandırılmış olan sözler verilmiş, bölüm sonunda ise o bölümle ilgili sayısal veriler tablo içerisinde verildikten sonra kısa değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmaya öncelikle Türkiye Türkçesi bölümündeki 36.558 kelimenin listelenmesiyle başlanmıştır. Bu bölümdeki kelimeler için Türkçe Sözlük (TDK, 2011) temel alınmıştır. Daha önce yapılmış olan söz varlığı çalışmalarından da faydalanılarak kullanım alanı ve anlam yakınlığına göre yukarıda belirtilen 38 başlık altında sınıflandırılan kelimeler isimlerle sınırlı tutulmuş, fiilimsiler ve fiiller dâhil edilmemiştir. Her bölüm kendi içerisinde olmak üzere kelimeler alfabetik olarak sıralanmıştır.

Türkiye Türkçesi bölümündeki kelimelerin karşılığı için öncelikle *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*'ne (Koç vd., 2007) başvurulmuş, karşılık bulunamaması durumunda *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*'ne (Koç vd., 2003) başvurulmuştur. Bu iki sözlükte de karşılık bulunamaması durumunda *Rusça Büyük Sözlük*'ten (2008) kelimenin Rusça karşılığı aranmış, bulunan Rusça karşılık ile *Rusça - Kazakça Sözlük*'ten (Orışsa-Kazakça Sözdik, 2004) Kazak Türkçesi karşılığı aranmıştır. Yine bir karşılık bulunamamışsa *Redhouse Büyük Elsözlüğü İngilizce-Türkçe/Türkçe-İngilizce Sözlük*'ten (2019) kelimenin İngilizce karşılığı aranmış, bulunan İngilizce karşılık ile *Kazakça-İngilizce Sözlük*'ten (Kazakça-Algılışınşa Sözdik, 2008) Kazak Türkçesi karşılığına ulaşılmaya çalışılmıştır. Kazak Türkçesi karşılığına ulaşılamayan söz için ise yok anlamında “y” harfi kullanılmıştır.

Farsça olduğu bilinen bir kelime için yukarıdaki sözlüklerde karşılık bulunamamış ise *Farsça-Kazakça ve Kazakça-Farsça Sözlük*'e (Parışsa-Kazakça Jane Kazakça-Parışsa Sözdik, 1994) başvurulmuştur. Bunun yanı sıra, çok nadir olmakla birlikte, Farsça veya

Arapça olduğu bilinen bir kelime için yukarıdaki sözlüklerde karşılık bulunamamış ise *Kazak Tilindegi Arab, Parsı Sözleriniñ Tüsindirme Sözdigi* (Mamırbekova, 2017) kullanılmıştır.

Bazı bölümler için bu sözlüklerin yanı sıra tematik sözlüklerden de yararlanılmıştır. Örneğin; “Bitkiler, Hayvanlar, İnsan Vücudu ve Fiziki Yapısı, Hastalıklar ve Tedaviler” gibi bölümler için *Biyolojik Terimler Sözlüğü* (Biyologiyalıq Terminder Sözdigi, 2015) kullanılmıştır. Bunların dışında çeşitli metinlerde tespit edilen Kazakça kelimelerin sağlanması 15 ciltlik *Qazaq Edebi Tiliniñ Sözdigi*’nden (Januzak vd., 2011), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi* (2008) veya bir diğer *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi* (Kaliyev, 2014) gibi sözlüklerden yapıldıktan sonra çalışmaya dâhil edilmiştir.

Türkiye Türkçesinde yer alan bir sözün Kazak Türkçesindeki karşılığı mümkün olduğunca tespit edilmeye çalışılmıştır. Eş anlamlı bazı kelimelerden birine karşılık bulunabilirken diğerine bulunamadı ise bulunan karşılık her ikisi için de kullanılmıştır. Bu yol yalnızca eş anlamlı iki kelimenin anlam olarak hiçbir fark olmadan aynı kavramı karşıladığı durumlarda uygulanmıştır.

Türkiye Türkçesi bölümünde yer alan bazı sözlere Kazak Türkçesi sözlüklerinde karşılık olarak sözcük veya sözcük grubu verilmemiş, açıklama biçiminde cümleler yazılmışsa Türkiye Türkçesindeki bu söze karşılık Kazak Türkçesinde kullanımı yaygınlaşmış ve yerleşmiş bir söz olmadığı varsayılarak “yok”-“y” biçiminde değerlendirilmiştir.

Türkiye Türkçesi bölümünde yer alan sözlerden özel ad olanların Kazak Türkçesindeki karşılıkları da Türkiye Türkçesi imlasına uyularak ilk harfi büyük olarak yazılmıştır.

Çalışmanın amaçlarından biri olan, her iki lehçeye de hangi dilden ne oranda yabancı kelime girmiş olduğunun tespiti konusunda izlenen yol ise şu şekildedir: Türkiye Türkçesi bölümündeki kelimelerin hangi dilden olduğu tespit edilirken *Türkçe Sözlük*’teki madde başının hemen ardından verilen kelimenin ait olduğu dil bilgileri kullanılmıştır. Kazak Türkçesi bölümündeki kelimelerin hangi dilden olduğunun tespiti için ise kelimenin alındığı sözlükteki bilgiler kullanılmıştır.

Bazı yabancı kelimelerin kökeni aynı olmasına rağmen iki lehçenin aynı kelimeyi farklı dillerden aldığı durumlar mevcuttur. Batı kaynaklı bazı kelimeler Kazak Türkçesinde batı dillerindeki biçimiyle değil de Rusçadaki biçimiyle kullanılmaktadır. Kelimenin Kazak Türkçesinde, hiçbir farklılık olmaksızın, Rusçadaki gibi kullanılıyor olması Rusçadan alıntılandığını göstermektedir. Kelimelerin hangi dillerden girmiş olduğunu tespit etmek amaçlanmış olması nedeniyle sözlükte kökenine dair farklı bir bilgi olsa da bu özelliğe sahip kelimeler Kazak Türkçesine Rusçadan girmiş olarak değerlendirilmiştir.

2. Çalışmada Elde Edilen Veriler

Kazak Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin söz varlığının isimler kapsamında karşılaştırıldığı bu çalışmanın sonuçlarından ise şu şekilde bahsedilebilir:

Türkiye Türkçesi bölümünde yer alan 36.558 sözün, Kazak Türkçesi ile ilgili sözlüklerden yapılan taramalar sonucu, 20.928’ine karşılık tespit edilirken 15.630’una ise karşılık tespit edilememiştir. Türkiye Türkçesindeki bazı sözlere Kazak Türkçesinde karşılık bulunamamasının nedenlerinden biri olarak sözün karşıladığı nesne veya kavramların Kazak Türkçesinin kullanıldığı coğrafyada, Kazak kültüründe, yaşamında yer almaması gösterilebilir. Bunun yanı sıra taranabilen sözlüklerin hacminin *Türkçe Sözlük*’e kıyasla daha

dar olması, Kazak Türkçesinde karşılığına ulaşılamayan söz sayısının bu kadar yüksek olması sonucunu doğurmuştur.

38 farklı başlık altında sınıflandırılan sözlerden “Bitkiler, Hayvanlar, Besinler, Meslekler, Tarım ve Bahçecilik, Denizcilik, Güzel Sanatlar” bölümlerinde karşılığına ulaşılamayan söz sayısı karşılığına ulaşılabilen söz sayısından daha yüksek olmuştur. Bu bölümler arasında ise Kazak Türkçesi karşılığı bulunabilen söz sayısı ile Kazak Türkçesi karşılığı bulunamayan söz sayısı farkı en yüksek olan bölüm “Denizcilik” bölümü olmuştur.

Kelime sayısının az ve zamirlerden oluşuyor olması sebebi ile tüm sözlere karşılık bulunabilen tek bölüm “Zamirler” bölümü olmuştur. Onun ardından Kazak Türkçesi karşılığı bulunabilen söz sayısında en yüksek orana sahip olan bölüm ise “Doğum, Hayat, Hayatın Çağları, Ölüm” bölümü olmuştur.

Çalışmada yer alan 38 bölümle ilgili sayısal veriler aşağıda verilen tablolardaki gibidir:

Bölümlerle İlgili Genel Sayısal Veriler

Bölüm Numarası	Türkiye Türkçesi Bölümündeki Söz Sayısı	Türkiye Türkçesi Bölümündeki Sözlerden Kazak Türkçesi Karşılığı Bulunamayan Söz Sayısı	Türkiye Türkçesi Bölümündeki Sözlere Kazak Türkçesi Karşılığı Bulunabilen Söz Sayısı				
			Türkiye Türkçesi		Kazak Türkçesi		
			Türkçe	Yabancı	Kazakça	Yabancı	
1.	871	353	518	326	192	362	156
2.	401	126	275	147	128	235	40
3.	708	265	443	100	343	176	267
4.	1749	968	821	546	275	564	257
5.	1660	946	714	549	165	573	141
6.	765	246	519	368	151	436	83
7.	147	32	115	61	54	82	33
8.	770	187	583	252	331	288	295
9.	338	112	226	62	164	91	135
10.	1048	614	434	293	141	327	107
11.	745	337	408	144	264	257	151
12.	210	96	114	69	45	66	48
13.	553	232	321	165	156	216	105
14.	2139	1034	1105	646	459	709	396
15.	603	240	363	232	131	245	118
16.	242	98	144	70	74	81	63
17.	419	133	286	202	84	238	48
18.	1011	467	544	302	242	341	203
19.	3081	1645	1436	1068	368	1017	419
20.	249	129	120	80	40	103	17
21.	379	280	99	48	51	58	41
22.	306	152	154	70	84	92	62
23.	1618	661	957	613	343	654	302
24.	460	226	234	176	58	200	34
25.	2581	1156	1425	713	711	753	671
26.	221	75	146	97	49	89	57

27.	951	488	463	196	267	186	277
28.	873	398	475	261	214	317	158
29.	123	37	86	44	42	61	25
30.	1436	562	874	534	340	600	274
31.	619	272	347	173	174	249	98
32.	694	347	347	196	151	220	127
33.	802	307	495	164	331	191	304
34.	288	70	218	100	118	143	75
35.	76	21	55	42	13	50	5
36.	939	266	673	338	335	428	245
37.	6405	2052	4353	3359	994	3879	474
38.	38	0	38	28	10	34	4
Toplam	36.558	15.630	20.928	12.834	8.094	14.611	6.317

Türkiye Türkçesi Bölümündeki Toplam Söz Sayısı	Türkiye Türkçesi Bölümündeki Sözlerden Kazak Türkçesi Karşılığı Bulunabilen Söz Sayısı	Türkiye Türkçesi Bölümündeki Sözlerden Kazak Türkçesi Karşılığı Bulunamayan Söz Sayısı
36.558	20.928	15.630

Her İki Lehçede Karşılığı Bulunan Sözler ile İlgili Sayısal Veriler

Türkiye Türkçesi			Kazak Türkçesi		
Dil Adı	Söz Sayısı	Yüzdellik Oranları	Dil Adı	Söz Sayısı	Yüzdellik Oranları
Türkçe	12.834	61,32	Kazakça	14.611	69,81
Almanca	36	0,17	Almanca	27	
Arapça	3.338	15,94	Arapça	1.110	5,30
Amerikan Yerli Dili	1	-	Amerikan Yerli Dili	0	-
Arnavutça	1	-	Arnavutça	0	-
Brezilya Yerli Dili	1	-	Brezilya Yerli Dili	0	-
Bulgarca	7	0,03	Bulgarca	0	-
Çince	1	-	Çince	2	-
Ermenice	8	0,03	Ermenice	0	-

Farsça	670	3,20	Farsça	521	2,48
Fransızca	3.204	15,30	Fransızca	847	4,04
Hintçe	1	-	Hintçe	0	-
Hollandaca	0	-	Hollandaca	4	0,01
İbranice	4	0,01	İbranice	0	-
İngilizce	187	0,89	İngilizce	215	1,04
İspanyolca	7	0,03	İspanyolca	7	0,03
İtalyanca	305	1,45	İtalyanca	57	0,27
Japonca	3	0,01	Japonca	2	-
Keltçe	2	-	Keltçe	0	-
Korece	1	-	Korece	1	-
Latince	41	0,19	Latince	110	0,52
Macarca	4	0,01	Macarca	0	-
Malezyaca	1	-	Malezyaca	0	-
Moğolca	5	0,02	Moğolca	1	-
Portekizce	1	-	Portekizce	5	0,02
Rumca	218	1,04	Rumca	5	0,02
Rusça	8	0,03	Rusça	3.306	15,79
Sırpça	4	0,01	Sırpça	0	-
Soğdca	1	-	Soğdca	0	-
Tibetçe	1	-	Tibetçe	0	-
Yunanca	16	0,07	Yunanca	102	0,48
Toplam Yabancı Kelime Sayısı	8.094	38,68	Toplam Yabancı Kelime Sayısı	6.317	30,19
			Kazak Türkçesinde Aynı Kelime İçin Farklı Dillerden Kelime Kullanımı İle İlgili Sayısal Bilgiler		
			Kazakça - Arapça	317	
			Kazakça - Farsça	134	
			Kazakça - Fransızca	44	
			Kazakça - İngilizce	21	
			Kazakça - Rusça	341	
			Kazakça - Yunanca	5	

	Arapça - Farsça	10
	Arapça - Fransızca	9
	Arapça - Rusça	39
	Farsça - Fransızca	7
	Farsça - Rusça	12
	Rusça - Fransızca	5
	Rusça - İngilizce	1
	Rusça - Rumca	1
	Sözlüklerde Kökeni Farklı Bir Dil Olarak Gösterilen Fakat Kazak Türkçesine Rusçadan Girmiş Olduğu İçin Rusça Kelimeler Arasında Değerlendirilen Söz Sayısı	
	399	

Çalışma kapsamında Türkiye Türkçesi bölümüne dâhil edilen sözlerin %42,75'ine Kazak Türkçesinde karşılık bulunamazken %57,25'ine karşılık bulunabilmiştir. Her iki lehçede de karşılığı bulunabilen sözcüklerden Türkiye Türkçesi bölümündeki sözlerin %61,32'si Türkçe iken %38,68'i yabancı kaynaklıdır. Kazak Türkçesi bölümündeki sözlerin ise %69,81'i Kazak Türkçesine aitken yani Türkçe iken %30,19'u yabancı kaynaklıdır. Bu duruma göre Kazak Türkçesinde Türkçe söz kullanım oranı Türkiye Türkçesine kıyasla %8,49 daha fazladır. Dolayısıyla yabancı söz kullanımı aynı oranda Türkiye Türkçesinde daha fazladır.

Türkiye Türkçesinin en fazla söz aldığı yabancı dil, 20.928 söz arasında 3.338 söz ve %15,94'lük oran ile Arapçadır. İkinci sıradaki en fazla söz alınan yabancı dil ise 20.928 söz arasında 3.204 söz sayısı ve %15,30'lük oran ile Fransızcadır. Bu iki yabancı dili 20.928 söz arasında 670 söz ve %3,20'lik oranla Farsça takip etmektedir. Türkiye Türkçesi bölümündeki 20.928 söz arasındaki 8.094 yabancı sözün %41,24'ü Arapça, %39,58'i Fransızca, %8,27'si Farsça ve geri kalan yüzdeler diğer dillerden oluşmaktadır.

Kazak Türkçesinin en fazla söz aldığı yabancı dil 20.928 söz arasında 3.306 söz ve %15,79'lük oran ile Rusçadır. İkinci sıradaki en fazla söz alınan yabancı dil ise 20.928 söz arasında 1.110 söz sayısı ve %5,30'lük oranla Arapçadır. Bu iki yabancı dili 20.928 söz arasında 847 söz ve %4,04'lük oranla Fransızca takip etmektedir. Kazak Türkçesi bölümündeki 20.928 söz arasındaki 6.317 yabancı sözün %52,33'ü Rusça, %17,57'si Arapça, %13,40'ı Fransızca ve geri kalan yüzdeler diğer dillerden oluşmaktadır. Kazak Türkçesi bölümündeki yabancı sözlerin %50'sinden fazlası Rusçadan alınmıştır.

Türkiye Türkçesindeki sözlerden bazıları için Kazak Türkçesinde birden fazla dilden sözün birlikte kullanıldığı durumlar ile karşılaşılmıştır. Kazak Türkçesinde 20.928 söz arasında aynı nesne veya kavram için Kazakça ve Rusça sözlerin birlikte kullanımına 341 defa, Kazakça ve Arapça sözlerin birlikte kullanımına 317 defa, Kazakça ve Farsça sözlerin birlikte kullanımına 134 defa, Kazakça ve Fransızca sözlerin birlikte kullanımına 44 defa, Kazakça ve İngilizce sözlerin birlikte kullanımına 21 defa, Arapça ve Rusça sözlerin birlikte kullanımına 39 defa, Farsça ve Rusça sözlerin birlikte kullanımına ise 12 defa rastlanmıştır.

Bu durum Kazak Türkçesine diğer dillerden girmiş olan sözlerin yerini tutacak Türkçe sözlerin kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Son yıllarda ağırlık verilen Türkçeleştirme çalışmalarının da etkisiyle zaman içerisinde bu birlikte kullanım yerini Türkçe söz kullanımına bırakacaktır.

Sözlüklerde kökeni farklı bir dil olarak gösterilen fakat Kazak Türkçesine Rusçadan girmiş olması nedeniyle Rusça sözler arasında değerlendirilen sözlerin sayısı ise 399'dur.

Söz varlığı çalışmaları bir toplumun hayat tarzı ve içinde bulunduğu sosyal ortam, kültürel çevreyi de göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu açıdan çalışmada tespit edilen söz varlığı bölümü daha ayrıntılı değerlendirmelere tabi tutulduğunda Kazak toplumunun hayat tarzı, sosyal hayatın nasıl olduğu, hangi kültür dairesinde buldukları da ortaya konulabilecektir.

Yapılan bu çalışmanın bu iki lehçeyi kullanan Türk topluluklarının birbirlerinin dilleri arasındaki benzerliklerin farkına varmalarını ve birbirlerini daha iyi anlayabilecekleri ortak bir yazı ve konuşma dili oluşturabilmelerine katkı sağlamasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU IŞIKOV, İ. (Ed.) (2015), *Biyolojik Terimler Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk - Kazak Üniversitesi, Almatı.
- BEZMEZ, S., Brown, C. H. (2019), *Redhouse Büyük Elsözlüğü İngilizce-Türkçe/Türkçe-İngilizce*, İstanbul: Sev Yayıncılık.
- JANUZAK, T. vd. (2011), *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi, Cilt 1*, Almatı: Arıs.
- JEMENEY, İ. (1994), *Parıssa-Kazakşa jane Kazakşa-Parıssa Sözdik*, Almatı: Sanat.
- KALİYEYEV, B. (2014), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi*, Almatı: Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı.
- KALİYEYEV, F. vd. (2011), *Kazak Edebi Tilinin Sözdigi, Cilt 2*, Almatı: Arıs.
- Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdigi* (2008), Kazakistan Respublikasının Medeniyat jane Akparat Ministrliğı Til Komiteti, Almatı: Dayk-Press.
- KOÇ K., BAYNİYAZOV A., BAŞKAPAN V. (2003), *Kazak Türkçesi Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Koç, K. (Ed.). (2007), *Türkiye Türkçesi-Kazak Türkçesi Sözlüğü*, Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Almatı.
- MAMIRBEKOVA, G. (2017), *Kazak Tilindegi Arab, Parsı Sözderinin Tüsindirme Sözdigi*, Memlekettik Tildi Damıtuv İnstitutı, Almatı.
- NURALİYEVA, N. (2008), *Kazakşa-Alğılşınşa Sözdik*, Almatı: Dayk-Press.
- Rusça Büyük Sözlük* (2008), İstanbul: Fono Yayınları.
- SERĞALİYEYEV, M. (2004), *Orısşa Kazakşa Sözdik*, Almatı: Ziyat Press.
- SÖNMEZ, M. (2020), *Kazak Türkçesi Konu Çözümlemeli Söz Varlığı -Türkiye Türkçesi İle Karşılaştırmalı-*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Denizli, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkçe Sözlük* (2011), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Abay Kunanbay'ın Şiirlerindeki Kalıp Söz, Deyim ve Atasözleri Üzerinde Bir İnceleme

*Nergis BİRAY**

*Emre TUNÇKIN***

Özet

Abay, ana diline âşık olan ve halkın anlayacağı dille şiirler yazan, yazılar kaleme alan bir ediptir. Bu çalışma, onun ana dilin imkânlarından ne kadar faydalanıp bunu nasıl kullandığı ve eserlerindeki söz varlığı konusunda fikir vermesi açısından önem taşımaktadır. Değerlendirme, Abay'ın yaşadığı dönemin kültürel yapısı, insan ilişkileri ve insanların davranış biçimleri üzerinde değerlendirme yapmamızı da sağlayacaktır.

Yazıda Abay Kunanbay'ın *Öleñderi*/Şiirleri ve "Kara Sözleri"nde kullandığı kalıp sözler, deyim ve atasözleri tespit edilmeye ve yapı, işlev, anlam yönünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Sonuçta, Kazak yazı dilinin ilk eserlerinden kabul edilen ve sözlü gelenekten derlenerek yazıya geçirilen bu söz varlığının ele alınıp incelenmesi, bu söz varlığı eğer Kazak Türkçesinde yoksa bu hazineye ilave edilerek varsa üzerinde çalışmalar yapılarak hem Kazak Türkçesine hem de dolayısıyla Türk Dili'ne katkı sağlayacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kazak Türkçesi, söz varlığı, Abay Kunanbayulı, kalıp söz, deyim, atasözü.

Abstract

Abay is a lover of his native language. He is a poet and writer who wrote poems and articles in language that the public understands.

This study examines how much Abay has benefited from the possibilities of his native language. In the article, how he used the possibilities of his native language is evaluated. The review is worth giving an idea about the vocabulary in Abay's works. The evaluation will enable us to recognize the cultural structure of the period Abay lived. The study will also enable us to make an assessment of human relations and behavior in the Abay period.

In the article, the formulaic expressions, idioms and proverbs used by Abay Kunanbay in his "Poems/Öleñder" and "Black Words/Kara Sözder" are determined. This vocabulary will be tried to be evaluated in terms of structure, function and meaning.

As a result, it is ensured that this vocabulary, which is accepted as one of the first works of Kazakh written language and which has been written down after being compiled from oral tradition, is handled and analyzed. If any of this vocabulary is not available in Kazakh Turkish, it will be possible to add it to this treasure and to work on it, if any. This will contribute to both Kazakh Turkish and therefore Turkish Language.

Keywords: Kazakh Turkish, vocabulary, Abay Kunanbayulı, formulaic expressions, phrase word, idiom, proverb.

*Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü nergisb@gmail.com.

**Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. emretncn@gmail.com.

Abay Kunanbay'ın *Öleñderi*/Şiirleri ve "Kara Sözlere"nde kullandığı kalıp sözler, deyim ve atasözlerinin tespit edilmeye çalışıldığı yazıda, bu dil yapıları yapı, işlev, anlam yönünden değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Öncelikle Kazak Edebiyatında "Abay dönemi" de diyebileceğimiz yüzyıla ve o yüzyıldaki edebiyata bakmanın konuya açıklık getirmek açısından faydalı olacağı kanaatindeyiz.

XIX. yüzyıl halk şairlerinin doğaçlama şiirleri ve atışmaları, halk hikâyeleri gibi türlerle daha fazla karşılaştığımız "Kazak halk edebiyatı" ya da "Kazak âşık edebiyatı" şeklinde adlandırabileceğimiz bir dönemi içine almaktadır. Çar yönetimiyle olan mücadelelerin ilham kaynağı olduğu bu dönemde Kazak edebiyatında bağımsızlık, özgürlük konularında söylenen destan, cır ve şiirlerin; mücadele ruhu taşıyan ayaklanma şiirlerinin hâkim olduğu görülür (Koç vd. 2007: 197). Bunun yanında halkla ilgili konular da yavaş yavaş edebî eserlerde dile getirilmeye başlanmıştır. Bu tür konuların işlenmesi bu dönem Kazak edebiyatında siyasi ve sosyal yönün de ortaya çıkmaya ve belirginleşmeye başladığının, sosyal eşitsizlik, kaygı ve toplumsal anlamda farklı isteklerin konu edildiğinin bir göstergesidir (Kalkan 2002: 374). Bu dönemin karakteristik özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

XIX. yüzyılda mücadele ruhunun yükselmesiyle birlikte toplumsal ve millî şuurda da bir uyanma başlamıştır, diyebiliriz. Kaleme alınan eserlerde genellikle geleneksel nazım şekilleri kullanılmış, şiir tür ve konular açısından ilerleme kaydetmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısı Kazakistan'ın Rusya tarafından sömürgeleştirilme sürecinin hemen hemen sonuçlandığı bir dönemdir. Bu dönemde dil ve dinini unutması için insanlara yapılan baskıların, ata topraklarından sürülen insanların, gelenek ve göreneklerinden, tarihinden, köklerinden koparılmaya çalışılan toprakların ıstırabı, sömürgeci zihniyetin yaptırımları eserlerin konularını oluşturmuştur (KBA 2007: 328-355).

Bu dönemde iyi olarak değerlendirilebilecek bazı gelişmeler de vardır. Bunlardan biri, Kazak gençleri için okulların açılması ve bazı bilimsel araştırmaların yapılması konusunda çalışmaların olmasıdır. Halkın dil, kültür, sanat ve edebiyatını araştırmaya yönelik bu ilmi çalışmalar dönemin basın ve yayın faaliyetlerini de oldukça artırmıştır. *Türkistan Valayati*, *Dala Valayati*, *Serke*, *Kazak* gibi gazete ve dergiler yayımlanmış; öğrenciler için Kazak Türkçesi gramerleri ve özellikle Ceditçilik akımının görüşleri doğrultusunda ders kitapları kaleme alınmış, bu çalışmalarla Kazak Türklerinin kültürel gelişmesine de katkıda bulunulmuştur (KBA 2007: 339-345).

Bu yüzyılın başlarında, edebiyata, Doğunun klasik edebiyatındaki *Leyla ile Mecnun*, *Şehname*, *Ferhat ile Şirin* gibi eserlerin, kıssaların etkisinin olduğu açıkça görülmekteyken yüzyılın ortalarından sonra Rus kültür ve edebiyatı ve daha çok Kazakistan'a göçüp yerleşen Tatarlar vasıtasıyla Batı edebiyatının kültürü ve eserlerinin de etkili olduğu oldukça açıktır. Bu dönem edebiyatında komşu Türk boyları ile kurulan edebî ilişkiler dolayısıyla onların edebiyatlarının da katkı ve etkileri olmuştur. Bu etkileşim yanında sosyal olayların konu alınmasıyla birlikte özellikle nazım türü eserlerinin içeriklerinde değişimler yaşanmış, realist bir edebiyat ortaya konulmuştur (Biray 2018: 105).

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Şokan Velihanov ve İbray Altınşarin gibi eğitimci edipler vasıtasıyla eğitimi konu alan eserler verilmiş, planlı çalışmalar yapılmış, bütün bunlar sonucunda Kazak dilbiliminin temelleri de bu eserlerle birlikte atılmıştır. Yazılı edebiyatın ortaya çıkması tür ve konu değişimini devam ettirse de edebiyatta köklü değişiklikler gerçekleşmemiştir (Biray 2018:104).

Çarlığın baskıcı yönetimi, Kazakların verimli topraklarının ellerinden alınıp başka milletlere verilmesi, halkın fakirlik ve açlık içinde inlemesi gibi problemlerin ortaya çıkması ve insanların bu sıkıntıları edebiyat eserlerine taşımaları sebebiyle “trajik zaman şiiri” adı verilen bir sözlü edebiyatın ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Bu dönemde halkın yaşadığı sosyal problemler edebiyata doğrudan yansıtılmıştır.

Dönemin diğer önemli bir yönü de başka dillerden çevrilen eserler vasıtasıyla tercüme sanatı ve biliminin gelişmesidir. Ayrıca halk arasından sözlü edebiyat ürünlerinin derlenmesi, bu ürünlerin araştırılması ve tasnif edilmesi çalışmaları hız kazanmış, böylece edebiyat bilimi de zenginleşmiştir. Özetlemek gerekirse bu dönem Kazak edebiyatı, dönem özelliklerini yansıtan, mücadeleci, eleştirici, realist, eğitici ve estetik bir edebiyat anlayışı dairesinde gelişmiştir (Koç vd. 2007: 203). Bu dönemde Kazak edebiyatında Avrupa edebiyatının da etkisi görülmüş, Abay Kunanbay’ın temellerini attığı realist bir edebiyat ortaya çıkmıştır.

Dönemin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Abay, eserlerinde insanın iç dünyasına eğilmiş, toplumdaki sorunları dile getirmiş, sosyal alandaki gelişmeler, problemler ve çelişkileri konu edinmiştir. Hem içerik hem de şeklin değiştiğini söyleyebileceğimiz bu dönemde “insancıl” bir düşünce hâkim olmuş, edebiyat eğitici bir vasıf kazanmıştır. Abay, Kazak edebiyatını, edebiyatta gelenekselliği temel alıp edebî metotlar yapma, geliştirme ve uygulama aşamasına getirmiş; Kazak yazılı edebiyatının kurucu ve geliştirici gücü olarak kabul edilmiştir.

Abay Kunanbay Kimdir?²⁹

Yazımıza katkısı olacağı düşüncesiyle kısaca Abay Kunanbay’dan bahsederek başlamayı istedik. Abay, 1845 yılı Ağustos ayında Doğu Kazakistan bölgesinde Semey’e bağlı Şıngıstav yakınlarındaki Kaskabulak’ta dünyaya gelmiştir. Asıl adı İbrahim olan Kunanbay, daha sonra Abay lakabını almıştır. O, Kazak Türklerinin en büyük şairi olarak bilinir. O, yazarlığı yanında eğitimci, çevirmen, düşünür ve devlet adamıdır da.

Abay, henüz 13 yaşındayken Semey’deki Ahmet Rıza medresesine gitmiş; bu medresede Fars dilleri ve Çağatayca üzerine bilgiler edinmiştir. Bu bilgiler sayesinde Nevayî, Nizamî, Fuzulî, Firdevsî, Sadî gibi büyük Türk ve Fars şairlerinin eserleriyle tanışmıştır. O, daha sonra Rus okuluna giderek Rusçasını geliştirmiş; 1886 yılında Puşkin, Lermantov, Krilov, Saltıkov, Şçedrin ve Tolstoy’un eserlerini Kazak Türkçesine aktarmaya başlamıştır (Öztürk vd. 2017: 41-42).

Kazak Edebiyatında realizmin en büyük temsilcisi Abay Kunanbayulı’dır. Abay’ın hayatı Rus sömürgelerinin Kazak bozkırlarına yerleştiği vilayet yönetim sisteminde

²⁹Bu konuda daha geniş bilgi almak için bk. *Abay, Entsiklopediya* (1995). Atamura Baspası, Almatı; *Türk Dünyasının Bilgesi Abay Kunanbayoğlu*. (2020). (Ed. Biray N., Ercilasun G. K., Sağlam S.). Ankara: Bengü Yayınları; Özdemir Aşur (1996). “Kazak Edebî Dilinin Kurucusu Kazakların Klasik Şairi Abay (İbrahim) Kunanbayulı” (1845-1904). *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 5: 189-201; <https://abaialemi.kz>; AŞA, H. Emel (1997). “İbrahim Abay Kunanbayoğlu’nun Edebî Çehresi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 27: 47-60; AVEZOV, Muhtar (1995). *Abay Kunanbayev*, Almatı: Sanat Yayınevi; AYAN, Ekrem (2017). *Bir Devrin Aynası Abay Kunanbay ve Kara Sözler*, Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları; KALKAN, İbrahim (2002). “Kunanbayev Abay (1845-1904)”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, 26: 373-375; KARA, Abdulvahap (2004). “Bir Söz Sanatı Ustası Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayoğlu”, *Kazak Türkleri Vakfı Arman Dergisi*, Aralık: 22-24; KOÇ, Kenan; İSİNA Almagül; KORGANBEKOV Bolat (2007). *Kazak Edebiyatı I (Kazak Folkloru ve Sovyet Dönemi Öncesi Kazak Edebiyatı)*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık; KUNANBAYEV, Abay (2014). *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev.: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Ankara; KUNANBAYEV, Abay (2014). *Nasihatler (Kara Sözler)*, çev.: Zafer Kibar, Kazakistan Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği, Ankara vs.

geçmiştir. Abay'ın eserlerinde yaşadığı dönem bütün gerçekliğiyle anlatılmaktadır. Kendisi birkaç defa idareci olarak seçilmiş, ancak bu görevi bir süre yaptıktan sonra kendi isteği ile bırakmıştır. Abay, 59 yaşındayken 1904 senesinde vefat etmiş ve Kazak tarihindeki saygın yerini almıştır (Koçi vd. 2007: 285-323).

Abay Kunanbay'ın Eserleri

Abay'ın eserleri günümüzde iki cilt hâlinde basılmıştır. Birinci ciltte onun manzum yazılarıyla çevirileri, ikinci ciltte ise nesir yazıları yer almaktadır. Abay Kunanbayulı'nın 200 civarındaki şiirinde ve Rus şairlerinden yaptığı manzum çevirilerde, tabiat, birlik beraberlik, dürüstlük, bilimin aydınlığı, sevgi, aşk, yardımseverlik, ölüm, yaşam, örf adetler, tarih ve efsane gibi çeşitli konular ele alınmaktadır. O, şiirlerinde Kazak halkının geri kalmışlıktan, tembellekten ve cahillikten kurtulup ilerlemesi, ilim ve bilim sahibi olması için çalışmasını öğütlemektedir.

Kazak edebiyatı araştırmacıları Abay'ın eserlerini üç gruba ayırır: 1. Kazak Türkçesi ile yazılmış şiirler; 2. Rusçadan Kazak Türkçesine tercüme ettiği şiirler; 3. Nesir yazıları olan Kara Sözler. Bunlar dışında üç makale ve bir de mektubu vardır.

Abay'ın bu eserleri 1907-1995 yılları arasında şairin ölümünden sonra pek çok kez külliyat hâlinde yayımlanmıştır. Şiirleri bilindiği kadarıyla ilk defa toplu olarak 1907'de basılmıştır. "Mürseyit Koljazbası" adıyla bilinen bu eseri "*Kekitay Jıynağı/Kekitay Külliyatı, 1909*", "*Taşkent Jıynağı/Taşkent Külliyatı, 1922*" takip eder. Bu baskıların ardından 1933, 1940, 1945, 1957, 1961 ve 1995 yıllarında "*Tolık Jıynak/Tam Külliyat*" adıyla birçok kez basılmıştır. Nesirleri ise "*Kara Sözder/Kara Sözler*" adıyla yayınlanmıştır.

Yazımızda, Abay'ın şiirlerinde ve "Kara Sözler"inde geçen kalıp söz, deyim ve atasözleri tespit edilmekte, bu söz varlığının günümüz Kazak Türkçesinde kullanılıp kullanılmadığı, değişikliğe uğrayıp uğramadığı incelenmektedir.

Çalışmamızda şiirlerden alınan bu söz varlığının hemen hemen tamamı (gözden kaçanlar mutlaka olabilecektir) mümkün olabildiği kadar gösterilmektedir. Ayrıca Abay'ın 158 şiir ve 2 poemasından elde ettiğimiz 108 kalıp söz, 234 deyim ve 55 atasözü de yer almaktadır.

Kazak yazı dilinin ilk eserlerinden olsalar da sözlü gelenekten derlenerek yazıya geçirilen bu söz varlığının ele alınıp incelenmesi, bu söz varlığı eğer Kazak Türkçesinde yoksa bu hazineye ilave edilerek varsa üzerinde çalışmalar yapılarak hem Kazak Türkçesine hem de dolayısıyla Türk Dili'ne katkı sağlayacaktır.

Kalıp Söz Nedir?

"Kalıp Sözler" konuşma sırasında, selamlaşmadan tutun da doğum ve ölüm gibi belli olaylar karşısında hiç düşünmeden söylediğimiz, klişe hâline gelmiş sözlerdir. Kişiye ve zamana göre çok az değişikliğe uğrayan ama asıl yapısı hiç değişmeden kullanılan, kelime grubu ve sözcük dizilişleri açısından kolayca hatırlanabilecek ortak yapı özellikleri gösteren "kalıplaşmış" dil yapıları olarak kabul edilen bu sözlere "iletişim sözleri" de denilmektedir. Onları ilgi çekici kılan diğer bir özellikleri de hem gerçek hem de mecazi anlamlarıyla kullanılabilmeleridir. Bu sözler, yazılı ve sözlü iletişimde oldukça önemli bir işlev yerine getirirler. Özellikle bir konuşmayı başlatmak ya da sonlandırmakta ya da söylemekte zorlanacağımız bir olayı dile getirmekte veya olayla, durumla ilgili duygularımızı söylemekte kalıp sözlerden çok sık faydalanırız. Kalıp sözler, toplumda kişiler arasındaki ilişkileri de gösterirler. Bunun yanında sosyal, psikolojik, dinî ve kültürel açıdan önem taşırlar ve böylece geçmişten geleceğe kültürel değerleri, gelenek ve görenekleri, davranış

modellerini aktarma görevini yerine getirirler. Kalıp sözlerin en farklı özelliklerinden biri, nerede hangi sözün kullanılacağına belli olması, birinin diğerinin yerine geçmemesidir desek yanlış olmaz. Sayı ve kişi öğeleri dışında değişmeyen kalıp sözler, dilin söz varlığını zenginleştiren dil malzemeleridirler. Anlama ahenk katarlar. Konuşmaya özel bir kimlik ve güzellik katmak için de kullanılırlar. Bu yapılar günümüze kadar ayrı bir başlık altında ele alınmamış deyim ve atasözleri içinde değerlendirilmiştir. Son yıllarda bu tür yapılar üzerindeki çalışmalar artmaktadır. Biz de bu yapıları yazar ve şairlerin eserlerinde tespit edip araştırma düşüncesinden hareket edip Abay'ın Kara Sözleri ve şiirlerindeki kalıp sözler, deyimler ve atasözlerini incelemeyi istedik.

Bütün bu açıklamalardan sonra kalıp sözü şu şekilde tanımlayabiliriz: “Temel anlamını yitirmeden yeni bir kavram, durum ve eylemi karşılayan en az iki kelimeden oluşan, hafızamızda kalıp hâlinde korunan (Gökdayı 2008: 91), kolayca hatırlayıp çaba harcamadan konuşma anında kullandığımız, özellikle sözlü dilde bazen de yazı dilinde sıklıkla tercih edilen, kullanımları sınırlı olan sözlere ‘kalıp sözler’ adı verilmektedir”.

Rus dil bilimcileri tarafından 1967’li yıllardan itibaren *konuşma etiketleri*, *etik dil birimleri*, *kalıp sözler* gibi terimlerle karşılanan kalıp sözler üzerinde linguistik açıdan incelemeler gerçekleştirilmiş, Türk lehçelerinde kullanılan kalıp sözler üzerinde Sovyetler Birliği döneminde birçok çalışma yapılmıştır³⁰ (Kassymova 2018: 5).

Deyimler ve atasözleri üzerinde çalışma yapan araştırmacılar, kalıp sözlerin deyim ve atasözlerinden farklı olduğunu belirterek Türkiye’de yapılan çalışmalarda kalıp sözler için “kalıp sözler”, “kalıplaşmış sözler”, “ilişki sözleri”, “kültür birimi”, “rumuzlu deyimler”, “iletişimsel sözler”, “söz eylem” gibi terimler kullanıldığını ifade etmişlerdir. Aksan, bu tür sözler için “*Bir toplumun bireyleri arasındaki ilişkiler sırasında kullanılması âdet olan birtakım sözlerdir*” açıklamasını yapar (1996: 34).

Türkiye Türkçesindeki kalıp sözler üzerine *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme* (2007), *Türkçe-Kırgızca Kalıp Sözlerin Psikolojik ve Kültürel Boyutunun İncelenmesi* (2010), *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler* (2012)³¹ adlı yüksek lisans tezleri son yıllarda bu konu üzerinde araştırmalar yapılmaya başladığının da bir

³⁰AHMETYANOV, R. G. (1970). *Etimologiçeskiye Osnovi Leksiki Tatarskogo Yazıka*, ADD, Kazan; SULTANOVA, F. F. (1982). *Nekotoriye Osobennostiy Kommunikativnogo Povedeniya Tatar İy Başkir*, Navuka, Moskova; SOGDİBEKOVA, D. (1982). *Osobennosti Komunikativnogo Povedeniya Kırgızov*, Nauka, Moskova; GADCİYEVA, N. D. (1985). “Reçevoy etiket: formuly obraşeniya, privileçeniya vnimaniya v russkom iy azerbaydjanskom yazıkax”, *Russkiy Yazık V Azerbaydjanskoy Şkole Dergisi*, S.10, ss.39-46; KOBLANOVA, A. (1993). *Kazak söz etiketleriniñ zerttelüvi*, Kand. diss., Almatı; İŞBİRDİN, E. F. (1998). “Başkurt Türkçesindeki Alkış ve Kargışlar”, “*Başkurt Filolojisi ve N.K. Dimitrev armağanı*” *Sempozyum materyalleri*. BGU, Ufa; ŞAYHİYEVA, G. M. (1999). *Kommunikativno-pragmatičeskiye aspekti obraşeniya (na materiyale tatarskogo yazıka)*, Kand. diss., Kazan; FEDOROVA, V. S. (2003). *Saha Türkçesinde Kalıp sözler*, Kand.diss., Yakutsk; KUZNETSOV, A. V. (2004). *Çuvaş Türkçesinde Kalıp Sözler: Milli kültür açısından*, Kand.diss., Çeboksarı; SALİYAHOVA, Z. İ. (2004). *Sredstva viraceniya veclivosri v sovremennom başkirskom yazıke*, dis. Kan. Filol. Nauk, Ufa; SINBULATOVA, A.Y. (2011). *Başkurt Türkçesinde Kalıp Sözler: anlambilim ve yapı bakımından*, Kand. diss., Ufa; ABDULLİN, A. A. (2006). *Tatar Türkçesinde Kalıp Sözler*, Kand. diss., Kazan; BAYAZİTOVA, R. (2006). *Traditsiyonniy Etiket v Başkirskoy semye*, Kand.diss., Ufa; ÇAVUŞEV, A. S. (2008). *Kommunikativno-pragmatičeskiye osobennosti rečevogo etiketa v različnih lingvokulturah. (karaçay-malkar)*, avtoref. Dis. Kan. Filol. Nauk, Volgograd; MÜMİNOVA, A. A. (2015). “Özbek Türkçesinde Kalıp Sözler”, *Vestnik Rossiyskogo Universiteta Drujbi Narodov Dergisi*, S. 2. ss. 95-101.

³¹Bkz. Kaynakçada tezler tam künyesiyle verilmiştir.

göstergesidir. Bu araştırmalarda konu farklı bakış açılarıyla da ele alınmıştır. Türk lehçelerindeki kalıp sözleri ortaya koyan çalışmalar da son dönemde hız kazanmaktadır³².

Kalıplaşmış dil birlikleri içerisinde ‘‘atasözleri, deyimler, ikileme ve birleşik yapıları’’ da saymak mümkündür. Kalıplaşmış dil birlikleri içinde yer alan bu söz dağarcığı, Türkçenin söz varlığının önemli bir bölümünü oluşturur. Tabii ki kültüre ait özellikleri ve insanların davranış biçimlerini bünyesinde bulundurduğu için kalıp sözler, hem metnin veya iletişim konusunun anlaşılmasında hem de lehçeler arası aktarma çalışmalarında önemli bir yer tutmaktadır. Bu açıdan bütün tarihi ve günümüz Türk lehçelerindeki kalıp sözlerin de, Türkiye Türkçesinde yayımlanan esere ilave edilebilecek kalıp sözler varsa bunların da sözlükler halinde yayımlanması, sözlüklerimize ilave edilmesi, bahsettiğimiz ilmî alanlara katkıda bulunacaktır.

Kalıp Sözlerin Kültürel Yönü

XX. yüzyılda dilbilimin antropolojik değerleri de kapsayan dil çalışmalarına ağrılık vermesiyle insan-dil-kültür ve insan-dil-düşünce çevresinde yeni araştırmalara yönelme eğilimi artmıştır. Bir dili, insani etkenler ve insani değerlerle birlikte ele alan çalışmalar, temel bakış açılarından birini oluşturmuştur. Son zamanlardaki dil çalışmalarında dil sadece bireysel olarak ele alınmamış, anlam, kavram, kültürel kavramlaşma açısından da incelenmeye çalışılmıştır. Aslında bu tarz ilişkiler kurarak ele alınacak dil incelemelerinden sonra millî dilin tabiatını bilmek ve tanımak daha mümkün olacaktır. Bu dil yapısı içinde yer alan atasözleri, deyimler ve kalıp sözler, bizim millî hayatımızın bir yansıması olarak karşımıza çıkar. Dil, sadece sembollerden oluşan bir yapı değil bütün sistemi içine alan bir kültürdür. Bir kültürü yakından tanımanın yolu, o kültürü ortaya koyan dile de bakmaktır. Kültür, dil denilen sistemin içeriğini tamamlar. Dil ise kültürün genel karakterini temsil eder, temel bilgileri bünyesinde toplayarak korur ve geleceğe taşır. Nesilden nesile aktarımı sağlayan dil bu yolla gelişir, büyür ve kültürün de ifadesi olur. Bu işlevlerde ana kaynak söz varlığıdır. Dil, kültürün farklı dalları arasında birliği de sağlar. Bu kültür ögelerini toplayan ya da kullanan insanlar ise o kültüre damgasını vuran dili kullanırlar (Uygur 1996: 21). Dil, halkın hayatı ve kültürünün tanığıdır.

Dil ve kültür ilişkisi açısından Abay Kunanbay’ın kullandığı kalıp sözler, toplumun kültürel yapısıyla doğrudan ilgilidir. İnsan ilişkilerinde karşılıklı saygı ve nezaketi ön planda tutmak gerektiği, Türk kültüründe bu yapının olduğu, misafirperverliğin önemli kültürel yönlerimizden biri olduğu, dinî kabullerimiz ve inancımız, toplumun zaman içinde ürettiği kültürel kodlar ve bilgi, toplumun yaşam biçimi, hepsi bu kalıp sözlerde yansımasını bulmuştur.

Kalıp Sözlerin Özellikleri

Kalıp sözler bir kişinin veya belli bir toplumun kültürünü yansıtır; bu açıdan bir kişi veya toplum hakkında bilgi sağlarlar. Onlar, kelime veya cümle şeklinde olabilirler. Kalıp sözler, bireyin olduğu kadar onun bağlı bulunduğu milletin millî kültürünün de bir parçasıdır. Abay’da ve dolayısıyla Kazak Türkçesinde en yaygın kullanılan kalıp sözler, iyi dilek sözleridir. Bunu dualar, yeminler ve günlük hayatta kullanılan sözler takip etmektedir. Abay’daki kalıp sözler anlamca Türkiye Türkesindekilerle hemen hemen aynı ifadeleri

³²GÜNERİ DEMİREZ, Aysun (2018), *Yeni Uygur Türkçesinde Kalıp Sözler*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yay.; KASSYMOVA, Assem (2018), *Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler*, Pamukkale Üniversitesi SBE TDE Anabilim Dalı, Basılmamış doktora tezi, Denizli; şAHİN, Süveyda (2019), *Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler*, Pamukkale Üniversitesi SBE ÇTL Anabilim Dalı, Basılmamış yüksek lisans tezi, Denizli.

taşımaktadır. Kalıp sözler, bir milletin yaşam tarzı, örf adet, gelenek göreneklerini, milli özellikleri ve kültürel gelişimini de gösterir.

Çalışmamız, ana dili âşığı olan ve halkın anlayacağı dille şiirler yazan, yazılar kaleme alan Abay'ın dilin imkânlarından ne kadar faydalanıp bunu nasıl kullandığını incelemektedir. Bu değerlendirme Abay'ın yaşadığı dönemin kültürel yapısı, insan ilişkileri ve insanların davranış biçimleri üzerinde değerlendirme yapmamızı da sağlayacaktır.

Bir dilin söz varlığı onun sosyal hayatın içindeki yapısından yani hayatından ayrı düşünülemez. Bütün bu değerlendirmeleri yapabilmek için Abay'ın “Öleñder/Şiirler”inden ve “Kara Sözleri”nden tespit ettiğimiz kalıp sözler alfabe sırasıyla şunlardır:

Adağa ketsin! “Kurban olsun!”³³ (32).

Adamzat künde özgerer. “İnsan her gün değişir” (Allanın Özi de Ras).

Aldıñ-jalın, artıñ-muz,/Barar ediñ qay jaqqa? “Bir olay karşısında ne yapacağımı bilememek” (Äsempez Bolma Ärnege).

Aqıl tabuwğa, söz uğa almaysıñ. “Akıl vermeye/üretmeye söz bulamazsın” (6).

...-a/-e amal joq. “...ya çare yok” (Antpenen Tarqaydı).

Ardan ketken soñ, tiri bolıp jürgeñi qurısın. “Namusunu kaybettiye yaşaması batsın/yaşamasın daha iyi!” (29).

At arıqtar, ton tozar, qadir keter. “At zayıflar, giysi eskir, kıymet gider” (Bir Dävren Kemdi Küñge - Bozbalalıq).

Awızğa kelip tüs. “(Armut piş), ağzıma düş” (Jastıqtıñ Otı Qaydasıñ).

Aylam qursın! “Çaresiz kalayım!” (Bolıs Boldım Minekiy).

....-sa/-se ar emes pe öziñe. “...-sa/-se sana ar değil mi?” (Jastıqtıñ Otı Jalındap).

(Artıñnan) bir awız söz aytuw. “Ardından dedikodusunu yapmak” (Jigitter Oyin Arzan, Külki Kımbat).

Aytqan sözi qurısın!/Şıqqan üni qurısın! “Söyledikleri kurusun./Çıkan sesin kurusun!” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).

Bağuwsız dertke uşırayın. “Dermansız derde uğrayayım” (1).

Balam ornımdı bassın. “Evladım yerimi doldursun” (10).

Bas basiña biy bolsan, mañar tawğa sıymassıñ; basalqañız bar bolsa, janğan atqa küymesıñ. “İnsanlara hükmedebilirsen, sıradağlara sığmazsın; baş kurultayınız toplanırsa, ateşlerde yanmazsın” (39).

Bärekeledi! “Aferin!” (38).

Bes kündik ömiriñ bar ma joq pa? “Beş günlük ömrün var mı, yok mu? (Kaç günlük ömrümüz var ki!)” (34).

Bilgeniñdi kimge üyretersiñ, bilmegeniñdi kimnen surarsıñ? “Bildiğini kime öğretirsin, bilmediğini kime sorarsın?” (1).

Bir kündik ömirdi bar malına satıp aluw. “Bir günlük ömrü olan malını satsın alsın” (4).

³³Kalıp söz, deyim ve atasözlerinin alındığı Kara Söz'ün numarası veya şiirin adı yazılmıştır.

- Bir toyğan - şala baylıq.* “Bir doysan yarım mutluluk/zenginlik” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey).
- Bolmağan soñ bir esep/Meyli qamqa - meyli böz.* “İşin içinde bir başka sebep yoksa ha kadife olmuş ha bez” (Äsempaz Bolma Ärnege).
- Buqa buwğa - azban şuwğa.* “Boş gövde” (Bir Suluv Qız Turıptı Han Qolında).
- Bul düniyenin qıyını qolı tarlıq.* “Bu dünyanın en büyük zorluğu insanın elinin darlıkta olmasıdır” (Bir Däwren Kemdi Kinge - Bozbalalıq).
- Bult ala - jer şala.* “İyi kötü karışık” (Boldı da Partiya).
- Düniye bir qalıptı turmaydı.* “Dünya aynı hâlde kalmaz/dünya değişir” (20).
- Dünyedegi jaqsı jamandı tanığan.* “Dünyadaki iyi kötüyü tanımalı” (19).
- Eki ortada (bu dünya öte dünya).* “Bu dünya ile öte dünyanın arasında” (4).
- Endi neni isteyimiz,/Bärinen de bos qaldıq.* “Şimdi ne yapacağız,/Hepsi elimizden çıktı?” (Jastıqtıñ Otı Qaydasıñ).
- Endi nesi qaldı?* “Daha nesi kaldı?/Geriye ne kaldı ki?” (3).
- Esek k.tin juwsañ da mal tap.* “Eşek kuyruğunu da yıkasan mal biriktir/zengin ol” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- Eş adamnıñ köñilinde (eki) quwanış birdey bolmaydı, eki qorqınış, eki - qayğı - olar da birdey bolmaydı.* “Hiç kimsenin gönlünde (iki) sevinç/mutluluk aynı olmaz; iki korku, iki kaygı, onlar da olmaz” (34).
- Ey quday-ay!* “Ey Tanrım! /Hey Tanrım, Hey!” (2).
- Ä quday jas baladay qayğısız qıla gör!* “Ey Allahım! Genç biri gibi kaygısız eyle!” (5).
- Ärkim näsibesin quydaydan tileydi.* “Herkes nasibini Tanrı’dan diler” (6).
- Äy, enesin urayın, ölip ketpey nege kerek!* “Hay, anasını satayım, ölüp gitmeden neyine gerek!” (30).
- Äy, ättegen - ay! Üytüwim eken, büytüwim eken.* “Ah keşke ah! Şöyle yapsaymışım, böyle yapsaymışım (demesek)” (43).
- Äy, jok ta şığar!* “Of, olmayabilir!” (26).
- Äy, ne bolsın!* “Of, ne olsun!” (24).
- ...ğa aytar söz de joq.* “... ya söyleyecek söz de yok” (2).
- Bas-basına biy boluw.* “Kendi başına bey olmak” (Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).
- Bul bes kündik bir maydan er sınarlıq.* “Bu dünya insanların sınıdığı beş günlük geçici bir meydandır” (Bir Däwren Kemdi Künge -Bozbalalıq).
- Ğılım tappay maqtanba.* “İlmi bulmadan övünme” (Ğılım Tappay Maqtanba).
- İşim ölgen - tısım saw.* “Dışım iyi görünse de içim dertli” (Äsempaz Bolma Ärnege)
- İyt marjandı ne qılsın?* “İt mercanı ne yapsın?/Her şey gerekli olduğu yerde olmalı” (Bazarğa Qarap Tursam, Ärkim Barar).
- Jaqsı menen jamandı ayırmay.* “İyiyle kötüyü ayıramadan” (Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).

- Jan kevdeden şıqpav.* “Can bedenden çıkmadan” (6).
- Jer ortası jasqa keldik.* “Orta yaşlara geldik/Ömrü yarıladiq” (1).
- Kerekti söz tabuw.* “Gerekli sözü bulmak” (1).
- Kim biledi?/Kim biler?* “Kim bilir?” (Al’bomğa)
- Kimnen kim artıq.* “Kim kimden üstün” (30).
- Kimniñ bası kimniñ qanjuğasında jür.* “Kimin eli kimin cebinde” (30).
- Könjil qurğır!* “Gönlü kuruyasıca!” (Keyde Eser Könjil Qurğırın).
- Qardıñ suwı sıqıldı tez suwaluw.* “Kar suyu gibi hemen erimek. Geçici olmak” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- Qasım hannıñ qasqa jolın, Esim hannıñ eski jolın, Äz Tälke hannıñ Kültöbeniñ basındağı künde keñes bolganda “jeti jarğısın” bilmek kerek.* “Eski Kasım Han’ın (adaletli ak yolunu) Esim Han’ın (kadim yolunu), kıymetli Tavke Han’ın Kültepe’nin başında her günkü danışma esnasında kullandığı yedi buyruğu bilmek gerek” (3).
- Qaytedi?* “Ne yapar?” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- Qıyılıp qala qalayın.* “Kıyılıp da kala kalayım” (30).
- Qolğa juqqas.* “Ele bulaşmaz” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- Qudanıñ jarlığı jazılğan.* “Kader” (Asqa, Toyğa Baratıñın)
- Quday bilsin!* “Allah bilir” (43).
- Quday qarğar!* “Huda çarpar!” (Öleñ Sözdin Patşası, Söz Sarası).
- Quday saqtasın!/Quday aman saqta!* “Allah korusun!” (1, Esek).
- Quday tağala özi saqtasın!* “Allahu Teälä korusun” (13).
- Quday urğır!* “Allah kahretsin. Şerefsiz” (Bir Suluv Qız Turıptı Han Qolında).
- ...-dan/-den qur qaluw.* “...-dan/-den eli boş kalmak” (Bir Däwren Kemdi Küñge – Bozbalalıq).
- Quwanbas närsege quwanuw.* “Sevinilmeyecek şeye sevinmek” (26).
- Quw tilmen quwlıq sawğanniñ zañı qursın!* “Kurnaz dille hile yapanın düzeni kurusun” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).
- Mal-jan aman ba?* “Nasılısınız?” (Külembayğa).
- Men ne eyleyin?* “Ben ne yapayım?” (Elipbiy Öleñi).
- Nadandıñ nadanı lakin özi adam emes.* “Cahlin cahili lakin kendi adam değil” (21).
- ... ne bola qoysın?* “Ne olsun ki?” (25).
- Ne bolsun dep.* “Ne olursa olsun” (1).
- Ne qıl deriñdi bile almaw.* “Ne yap diyeceğini bilemeden” (1).
- ... ne qılıp şığarsın? ”...ne yapıyorsun ki?”* (25).
- Ne qılsın?/ Neğilsin* “Ne yapsın yani?” (Bir Suluv Qız Turıptı Han Qolında).
- Ne payda ne zalaldı bile almaw.* “Ne faydayı ne zararı bilememek” (Könjilim Qayttı Dostan da Duşpannan da).

Neni tapsaŋ, onu tap./Neŋi tapsaŋ, neni tap; Jaramaydı kerekke. “Elindekiyle yetin/ Gerekmeyle uğraşma, elindekiyle yetin.” (Äsempaz Bolma Ärnege, Köleŋke Basın Uzartıp).

Neŋ ketedi? “Ne olur ki?” (Birewdiŋ Kisisi Ölse - Qaralı Ol)

Ne payda?/ Ne payda bar? / Nesi payda? / Küygeniŋnen ne payda? “Ne fayda? / Ne fayda var? / Neyi fayda? / Yansan da ne fayda?” (Ata-Anağa Köz Kuvanıp; Özgege Köŋilim, Toyarsıŋ? / Küyisbayğa; Jüregim, Neni Sezesiŋ)

...-sa/-se neter? “...-sa/-se ne yapar?” (Al’bomğa)

.....niŋ jüzi qurısın. “... yerin dibine girsın” (13).

Odan başka ne qızıq bar? “Ondan başka ilgi çekici bir şey yok” (Arbalığa).

Osıdan artıq qayda barsın? “Bundan /buradan başka nereye gitsin, ha?” (25).

Oyını men tatuwlıŋı qurısın! “Oyunu ile dostluŋı kurusun!” (Jigitter Oym Arzan, Külki Qımbat).

Öz bilgeniŋ - öziŋe, öz bilgenim özime. “Senin bildiğın kendine, benim bildiğım bana” (7).

Özi özine senbev. “Kendine bile inanmamak” (27).

Öz sözim özimdiki. “Sözüm söz” (1).

Öz söziŋden başka sözdi uqpaw. “Kendi sözünden başkasının sözünü dinlememek” (Qalıŋ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).

Päle izdev. “Bela aramak” (6).

Sadağa ketkir - ay! “Kurban olsun be!” (29).

Sen bu aqılğa qaydan iye boldıŋ? “Sen bu akli nerden aldın?” (27).

Seni jaqsı körmese/Sener me edi söziŋe. “Seni sevmese,/Güvenir miydi sözüne” (Jastıqtıŋ Otı Jalınıp).

... sözdi, qudaydan qorıqpav, pendeden uyalmay aytqan... “... sözü Allah’tan korkmadan, kuldand utanmadan söylemek...” (25).

Suwı qursın! “Suyu kurusun!” (Sävleŋ Bolsa Kevdeŋde).

Tağdırdıŋ jarlıŋı özgerilmeydi. “Kader değışmez / değıştirilemez” (20).

Tännen jan artıq. “Can, tenden/bedenden üstün” (7).

Teŋiri saqtasın! “Tanrı korusun!” (Tulpardan Tuğır Ozbas Şabılsa da).

Tim bolmasa. “Hiç değılse, hiç olmazsa” (Böten Elde Bar Bolsa).

Tozaqtan da qorıqpav. “Cehennemden de korkmaz” (5).

Uwayım joq. “Problem değıl/Endişe yok” (Bir Däwren Kemdi Kinge – Bozbalalıq).

Uyalmas närseden uyaladı, uyalardıq närseden uyalmaydı. “Utanılmayacak şeyden utanır, utanılacak şeyden utanmaz” (26).

Ümit, tiri adamnıŋ isi. “Yaşarken ümit kesilmez” (Asqa, Toyğa Baratuğın).

....niŋ zarı qurısın! “...nın kanunu kurusun!” (Küz; Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).

Kalıp sözlere baktığımızda günlük konuşmada kullanılan kalıp söz sayısının 87 adet olduğu görülmektedir. Abay'ın halk dilini kullandığını bize açıkça gösteren özelliklerden biri, eserlerindeki bu tür söz varlığının kullanımınıdır. Onun kullandığı kalıp sözlerden 21 tanesi uyarı niteliklidir. Abay'ın yaşadığı dönemdeki sosyal problemler, şairi bu uyarıları yapmak zorunda bırakmıştır demek hata olmayacaktır. O, Kutadgu Bilig gibi bir siyasetname, Kâbusnâme gibi bir nasihatname kaleme almıştır. Şiirlerinde ve özellikle de Kara Sözler'in de sosyal hayat, kâmil insan olma, dürüst olma konusundaki bu uyarıların çokça karşımıza çıktığını görmekteyiz. Abay'ın kullandığı kalıp sözlerden yedisi alkış dediğimiz duaları içermekteyken sadece üçünde beddua yani kargış vardır. Bu kargışlardan ikisi kendine yöneliktir. Bu durum da iyi niyetin, doğru düşünmenin insanların hayatına ve davranışlarına etki edeceği görüşünden kaynaklanmaktadır. Sosyal problemlerin çözümünde, insan ilişkilerinin düzeltilmesinde iyi niyetli yaklaşımın önemini Abay'ın bu sözlerinden de idrak etmemiz mümkündür.

Üzerinde çalıştığımız kalıp sözler, iletişimi hızlandıran, insanlar arasındaki ilişkileri kolaylaştıran bir yapıya sahiptir. Abay'ın eserlerindeki bu kalıp sözlerin birçoğunun günlük hayatın akışı içinde kullanıldığına ve sözlü dilden esere geçtiğine de dikkat ederek kalıp sözler incelendiğinde “uzun yıllar süren tecrübelerden sonra birlikte kullanılan kelimelerin kalıp olarak buldukları, genellikle cümle (eksiltile de olabilir) ve kelime grubu yapısında kullanıldıkları, akılda kalıcı olmayı kolaylaştırdıkları için sınırlı sayıda kelimedenden oluştuğu” görülecektir. Hayat tecrübelerini uzun yıllar boyu bünyesinde biriktirerek taşıyan kalıp sözlerin anlatımı daha kolay ve sürekli kılma işlevini yerine getirmedeki önemini ve bunların kültürel yapıya katkılarını, iletişimi başlatma ve sonlandırmadaki etkilerini bu küçük çalışmada bile açıkça görmek mümkündür.

Deyimler

Deyim kelimesinin anlamı TDK Sözlüğü'nde *genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği, tabir* şeklinde verilmektedir.

Deyimler (idiom), belirli bir kültürde yaygın bir şekilde bilinen ve kullanılan, değiştirilmesi mümkün olmayan ya da çok kısıtlı değişiklikler içerebilen, diğer kelimelerle bir birliktelik oluşturan, gruptan bir kelimenin çıkarılması hâlinde anlam bozukluğuna uğrayan sabit ifadeler, kalıplaşmış yapılardır.

Deyimin Özellikleri

Deyimler, küçük ifade kalıplarıyla büyük anlamlar kastederler. Ancak atasözleri gibi genel kural bildirmez, yol ve yöntem göstermez ve öğüt vermezler. Deyimlerin kültürel nitelik taşıması ve kalıplaşmaları bu kültüre sahip insanlar hakkında bilgi edinmemizi de sağlar.

Deyimler en az iki kelimenin kalıplaşmasından oluşurlar, anlamca da kaynaşmış bir yapıya sahiptirler. Bu kalıplaşma sebebiyle deyimlerdeki kelimelerin yerleri asla değiştirilemez. Deyimlerde iki kelimedenden biri ya da her ikisi mutlaka anlam kaybına uğrar. Tek kelimelik deyimler olsa da sayıları azdır. Deyimler, cümle olarak da kelime grubu olarak da kullanılabilirler. Mahalli özellik gösterenleri de vardır. Ama sayıları azdır. Onlar kafiyeli olarak da kullanılabilirler. Karşılıklı konuşma şeklinde de olabilirler. Deyimler, ilk olarak ne zaman söylendiği, kim tarafından söylendiği bilinmeyen söz gruplarıdır. Bu sebeple millete ait ürünler olduğu kabul edilir.

Abay'ın şiirlerinden tespit ettiğimiz deyimler şunlardır:

adam boluw. “insan olmak, karakter sahibi olmak” (Gılım Tappay Maqtanba).

- aqıl aytuw.* “akıl vermek” (Jüregim, Neni Sezesiñ, İternatta Oqıp Jür; Bolıs Boldım Minekiy).
- aqıl berüw.* “akıl vermek” (10, 41).
- aqıldı qoldan jibermew.* “aklını yitirmeden” (15).
- aqıldı qulaqqa ilüw.* “dinlemek, akıl yürütmek” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Uyqı Sergek).
- aqıldıñ közin baylaw.* “aklın gözünü bağlamadan, aldatmadan, kandırmadan” (15).
- aqılğa sıymaw.* “akla sığmamak” (Alla Degen Söz Jeñil).
- aqıl(ı) jetpev.* “aklı yetmez” (38).
- aqılını basıman tartıp aluw.* “aklını başından çekip almak” (Elipbiy Öleñi).
- aqıl kirüw.* “aklı yerine gelmek” (7).
- aqıl tabuw.* “akıl bulmak, sorup öğrenmek” (Bir Dävren Kemdi Küñge Bozbalalıq).
- aqtı qara dep, ya qararı aq dep, ya ötirikti şın dep ant etüw.* “aka kara, karaya (ak) diye, yalana doğru (doğruya yalan) diye yemin etmek” (13).
- ant işüw.* “yemin etmek” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman; Böten Elde Bar Bolsa)).
- arın satuw.* “namusunu satmak / arından vazgeçmek” (10).
- ata - anasın malğa satpaq.* “ana babasını mala değışmek” (29).
- atqa minüw.* “ünlü olmak, makam sahibi olmak” (Böten Elde Bar Bolsa).
- avzı barmaw.* “dili varmamak” (12).
- avzimen oraq oruw.* “güzel ve süslü konuşmak” (Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).
- avzıñdı sasıta berüw.* “ağzının tadını kaçırmak” (23).
- ayağını añdap basuw.* “adımını dikkatli atmak” (Jaqsılıqqa).
- än qosuv./än saluw.* “türkü yakmak, şarkı söylemek” (Jelsiz Tünde Jarıq Ay; Bir Dävren Kemdi Küñge-Bozbalalıq; Köñil Qusı Quyqılıjır Şar Tarapqa).
- babın bilmew.* “durumunu bilmemek” (Böstegim, Qutıldıñ ba K.ti B.qtan?).
- bas avırtuw.* “baş ağrıtmak” (4).
- bas ayağın tekserüw.* “baştan ayağa kontrol etmek, bakmak” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).
- bas(ıñdı) qosuw.* “buluşturmak, birlikte olmak” (17; Jigitter, Oyun Arzan, Külki Qımbat).
- basta mıydı oyatuw.* “insanı uyanık hâle getirmek, uyandırmak, uyarmak” (Köñil Qusı Quyqılıjır Şar Tarapqa).
- bas ur(ğız)uw.* “baş vur(dur)mak” (7; Elipbiy Öleñi).
- bälege şatılıw.* “belaya uğramak” (Böten Elde Bar Bolsa).
- bel buvuw/belin buwınuw* “niyet etmek/çözümüne ulaşmak” (Kim Eken Dep Kelip Em Tüye Quvğan; Adamnıñ Keybir Kezderi).
- bir paydasına keltürüw.* “faydalı hale getirmek” (22).
- boy bermew.* “boyun eğmemek” (Ğılım Tappay Maqtanba).

- boydı taza saqtaw.* “bedeni temiz tutmak” (17).
- boy eriw.* “bedeni erimek” (Közimniñ Qarası).
- boyın jıyıp aluv.* “kendini toparlamak” (14).
- boyın toqtala almaw.* “(kendini) alıkoyamamak/durduramamak” (26).
- börki tüsip qaluw.* “itibarını kaybetmek” (15).
- buwını quruw.* “halsiz kalmak, yorulmak” (15; Kökbayğa).
- däm tatuw.* “tadına bakmak” (Jastıqtıñ Otı Qaydasıñ).
- dem ala almay./dem almaw* “nefes alamamak; dinlenememek” (Jelsiz Tünde Jariq Ay; Asqa, Toyğa Baratuğın).
- den qoyuw.* “dikkat kesilmek, dikkat etmek” (34).
- düniyelik jiyuw.* “dünya malı biriktirmek” (29).
- eki urtı biri qan biri may boluw.* “ikiyüzlü, zalım” (Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).
- eleñ qağuw.* “telaşlanmak” (Jelsiz Tünde Jariq Ay).
- eñbegi dalağa ketpew.* “emeği boşa gitmemek” (Elipbiy Öleñi).
- erk bermew / erkine jiber mew.* “izin vermemek, özgür bırakmamak” (17; Ölsem, Ornim Kara Jer Sız Bolmay ma?).
- esinen şığuw.* “aklından çıkmak / unutmak / hatırandan çıkmak” (7).
- esi şığuw.* “aklı başından gitmek” (22).
- esi şıqpaw.* “aklı başından gitmek, aklından çıkmak” (15).
- gam je(me)w.* “gamlan(ma)mak / dertlen(me)mek” (5).
- ırıq beriw.* “erk vermek” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).
- iske qızığuw.* “(işe) meraklanmak” (15).
- iş januw.* “içi yanmak” (Kök Ala Bult Sögilip).
- işi eriw.* “içi erimek” (Jüregim, Neni Sezesiñ).
- işin küydiriw.* “içini yakmak” (18).
- işi küyiw.* “içi yanmak” (Kök Tuman - Aldıñdağı Keler Zaman).
- iştegi derdi qozğaluw.* “içindeki derdi uyanmak” (Özgege, Köñilim, Toyarsıñ).
- iytten (de) qor boluw.* “ittten bile daha hor durumda olmak” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Uyqu Sergek).
- jaksı köriw.* “sevmek” (9, 22).
- jamanşılıqtan boyın jiyuw.* “kötülükten kendini korumak / vazgeçmek” (38).
- jambasınan jatuw.* “gayretsiz olmak” (Ata-Anağa Köz Kuwanıp).
- jan beriw.* “ölmek” (Jazğıturi).
- janı asığuw.* “canı tez olmak, tez canlı olmak” (Asqa, Toyğa Baratuğın).

janı aşuw. “canı acımaq, canı yanmaq /vicdanlı davranmaq, merhamet etmek” (12, Jürekte Qayrat Bolmasa; Qaraşa, Jeltoqsan men Sol Bir Eki Ay; Kök Tuman – Aldındağı Keler Zaman).

janı erüw. “canı erimek, içi gitmek” (Bilimdiden Şıqqan Söz).

janı qurısın! “canı çıksın” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).

janın aşıtıw. “canını acıtmak” (17).

janın qıyuw. “canını vermek, kendini öldürmek” (Bir Suluw Qız Turıptı Han Qolında).

jannan tätti boluw. “canından tatlı olmak” (Allanıñ Özi de Ras).

jek körüw/jek körmew. “nefret et(me)mek / sevmemek” (9; Jasımda Ğılım Bar Dep Eskermedim; Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman; Adamnıñ Keybir Kezderi).

jelge ketüw. “boşa gitmek” (Arbalığa).

jerge kirgendey. “yere girmiş gibi/çamura batmış gibi” (26).

jer jirtuw. “toprağı sürmek” (Jazğıturu).

jer qoynına kirüw. “ölmek” (Birewdiñ Kisisi Ölse - Qaralı Ol).

jol aşuw. “yol açmaq” (Allanıñ Özi de Ras).

jolına bas baylaw. “başını (onun) yoluna koymak/feda etmek” (Allanıñ Özi de Ras).

jol saluw. “yol göstermek, yol açmaq” (28, Säwleñ Bolsa Kewdeñde).

jön kelmew. “haklı, doğru bulmamak” (Birewden Birew Artılsa).

jön körüw. “haklı bulmaq” (Böten Elde Bar Bolsa).

jüregi buz bol(ma)uw. “yüreğı buz kes(me)mek” (Ölsem, Ornım Qara Jer Sız Bolmay ma?).

jüregi qırıq jama boluw. “yüreğı paramparça olmak” (Jüregi Qırıq Jama Boluw).

jürek terbew. “yüreğı titremek” (Köñil Qusı Quyqıljır Şar Tarapqa).

jürekti jaqtaw. “kalbini temiz saklamak / korumak” (17).

kedey joğın izdew. “(fakir) yokunu (yoğunu) aramak” (11).

kelmeske ketüw. “dönülmez yere gitmek, ölmek” (Ölsem, Ornım Kara Jer Sız Bolmay ma?).

kine qoymaw. “suçlamamak” (Ölsem, Ornım Kara Jer Sız Bolmay ma?).

köñil aşuw. “gönlünü açmaq, mutlu etmek” (Birewdiñ Kisisi Ölse Qaralı Ol).

köñil berüw. “gönül vermek” (Ğılım Tappay Maqtanba).

köñil bölüw. “dikkat etmek, ilgilenmek” (Jigitter Oyn Arzan, Külki Qımbat; Säwleñ Bolsa Kewdeñde; Közimniñ Qarası).

köñil közin aşuw. “gönül gözünün açık olması” (Adamnıñ Keybir Kezderi).

köñilge bekitüw. “gönle bağlamak” (31).

köñilge salmaw. “gönlüne koymamak” (7).

köñili (aytuwğa) terbenüw. “gönül konuşmaq için harekete geçiyor” (Keldik Talay Jerge Endi).

köñili basılmaw. “gönlü taşkın olmak” (1).

- köñili jalıǵuw.* “gönlü usanmak” (20).
- köñili, közi jetip turuw.* “gönlü ve gözü yetse de (yetmek)” (26).
- köñilin aluw.* “gönlünü kazanmak. gönlünü almak” (25).
- köñili suwıy bastaw/köñili suwısuw.* “gönlü soǵumak” (20, Böten Elde Bar Bolsa).
- köñili qaytuw.* “gönlü vazgeçmek, caymak” (Köñilim Qayttı Dostan da Duşpannan da).
- köñili qozǵalmaw.* “gönlü sarsılmamak/saǵlam durmak” (13).
- köñili tuna almaw.* “gönlü huzura erememek” (Köñilim Qayttı Dostan da, Duşpannan da).
- köñil köterüw.* “gönül eğlendirmek, mutlu etmek” (43; Qartaydıq, Qayǵı Oyladıq, Uyqu Sergek).
- köppen körgen ulı toy.* “elle gelen düǵün bayram” (23).
- köz alartıspaq.* “göz dikmek” (34).
- köz awdarmay.* “gözünü ayırmadan” (Qansonarda Bürkitşi Şıǵadı Añǵa).
- közden jas bolıp aǵuw.* “gözden yaş olup akmak” (5).
- közge sürtüw.* “göze / yüze sürtmek” (17).
- közi jetüw.* “ulaşmak, bir noktaya varmak, ömrü yetmek” (32, Adam Bir Boq Kötergen Boqtıq Qabı; Asqa, Toyǵa Baratuǵın).
- köziniñ jasın tıymaw.* “gözünün yaşı dinmemek” (Birewdiñ Kisisi Ölse Qaralı Ol).
- közin aşuw.* “gözünü açmak, dikkatini çekmek” (15).
- közin satuw.* “göz süzmek” (29).
- közi taluw.* “gözünün ferri gitmek” (Kök Tuman – Aldındaǵı Keler Zaman).
- köz jetpew.* “ömrü yetmemek, görmemek” (Asqa, Toyǵa Baratuǵın).
- köz mayın aǵızuw.* “aǵlamak, sızlamak” (Közimniñ Qarası).
- köz saluw.* “göz atmak, bakmak” (Al’bomǵa).
- künin ötkizüw. (?)* “gün geçirmek, geçimini saǵlamak” (38).
- kün körmew.* “gün görmememek, geçinememek” (8, Japıraǵı Quwarǵan Eski Ümitpen).
- kün körüw.* “geçinmek, hayatını idame ettirmek” (Böten Elde Bar Bolsa).
- kün ötkizüw.* “geçinmek, gününü geçinmek” (Qartaydıq, Qayǵı Oyladıq, Uyqu Sergek).
- küşin satuw.* “güç göstermek” (Qartaydıq, Qayǵı Oyladıq, Uyqu Sergek).
- küş saluw.* “bütün gücünü harcamak” (Allanıñ Degen Söz Jeñil).
- küş talastıruw.* “güç sınaşmak” (22).
- qabaǵı iytşe öşigüw.* “bir it gibi öçle dolmak” (Qartaydıq, Qayǵı Oyladıq, Ulǵaydı Arman).
- qam je(me)w.* “gamlan(ma)mak” (10, 16).
- qara köñili oyanuw.* “merhametsiz gönlü uyanmak” (Özgege, Köñilim, Toyarsıñ).
- qas kerüw.* “kaş çatmak, öfkelenmek” (Adasqanıñ Aldı - Jön, Artı Soqpaq).
- qayǵıǵa salınuw.* “kaygıya kapılmak” (31).

- qaza körüw.* “ölmek; kaderiyle karşılaşmak” (Birewdiñ Kisisi Ölse - Qaralı Ol).
- qazanına as saluw.* “tabağına yemek koymak, birinin rızkını vermek” (30).
- qızıl qanğa batuw.* “kızıl kana batmak” (Qansonarda Bürkitşi Şığadı Añğa).
- qızıl til şığa almaw.* “söyleyememek, konuşamamak” (Közimniñ Qarası).
- qoldan kelüw.* “elinden gelmek, yapabilmek” (Jaz).
- qolğa aluw.* “ele almak” (Bolıs Boldım Minekiy; Bir Däwren Kemdi Künge Bozbalalıq).
- qolğa saluw.* “ele almak” (41).
- qolğa tüsüw.* “ele geçmek, ele düşmek” (32; Baylar Jür Jıyğan Malın Qorğalatıp).
- qolı qısqa boluw.* “pinti olmak” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- qolınan kelmew. / qoldan kelmew* “elinden gelmemek” (3; Bolıs Boldım Minekiy).
- qolına tiygizmew.* “el değdirmemek, el değmemek, yerinden kalkmamak” (Şoqparday Käkili Bar, Qamıs Qulaq).
- qolı tiyüw.* “eli değmek, yapmak” (8; Bilektey Arqasında Örgen Burım).
- qolı tiymew.* “eli değmemek” (36).
- qol jazuw/qol jayuw.* “el uzatmak” (Al’bomğa; Antpenen Tarqaydı).
- qol jetpew.* “eline geçmemek, alamamak” (Asqa, Toyğa Baratuğın).
- qol sermew / qolı döp sermew* “bir şeye, işe atılmak, bir işi yapmak için el uzatmak” (Jasımda Ğılım Bar Dep Eskermedim).
- qol sozuw.* “el uzatmak, eli ulaşmak” (Ğabidollağa).
- qulaq saluw.* “kulak vermek, kulak asmak, dinlemek” (Keldik Talay Jerge Endi; Özgege, Köñilim, Toyarsıñ).
- qumarı tozuw.* “merakın, bir şeye düşkünlüğün geçmesi” (Isıtqan, Suwıtqan).
- qurban boluw.* “biri/bir şey için kendini feda etmek” (Jigit Sözi).
- qur julaw.* “boşuna dövünmek, boşa ağlamak” (Ata-Anağa Köz Kıwanıp).
- qur qalmaw.* “boş kalmamak” (Elipbiy Öleñi).
- mal jiyuw.* “zengin olmak” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- mas boluw/mäz boluw.* “mest olmak, mutlu olmak” (Zaman Aqır Jastarı; Ğabidollağa; Közimniñ Qarası; Köñilim Qayttı Dostan da Duşpannan da).
- mazası ketüw.* “keyfi kaçmak” (Aş Qarın Jubana ma Maylı As Jemey?).
- moyın bosaw.* “işi olmamak, eli boşalmak” (Jazğıturı).
- moyın saluw.* “dikkat etmek” (Özgege, Köñilim, Toyarsıñ).
- moyın sunuw.* “boyun eğmek” (13).
- moynu qatuw.* “beli (boynu) bükülmek” (15).
- moynın buruw.* “boyun/boynunu bükmek” (30; Adasqannıñ Aldı -Jön, Artı Soqpaq).
- ornın tappaw.* “yerini bul(a)mamak” (15).
- ornın tabuw.* “yer bulmak” (10).

- ölmeske amal joq.* “ölmemeye çare yok” (Antpenen Tarqaydı).
- ömirimdi qor qılar (jayım joq).* “ömrümü horlayacak (durumum yok)” (1).
- ömir ötküzüw.* “ömür geçirmek” (38).
- ömir sürüw.* “yaşamak” (Japırağı Quwarğan Eski Ümitpen).
- ömrü beker ötüw.* “ömrü boşa gitmek” (Elipbiy Öleji).
- ösekke saluw.* “dedikodu etmek” (Boldı da Partiya).
- öz ırqı öz elinin ketüw.* “kendi ihtiyarı kendi elinde olmamak” (Qalıñ Elim, Qazağım, Qayran Jurtım).
- özi ermew.* “takip etmemek” (Ölsem, Ornım Kara Jer Sız Bolmay ma?).
- özine söz keltirmew.* “kendine söz getirmemek” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Uyuqı Sergek).
- pälege joliğuw.* “belaya bulaşmak” (Düysenqulğa).
- päle saluw.* “belaya sokmak” (Bay Seyildi).
- saq boluw.* “dikkat etmek, dikkatli olmak” (Bir Suluw Qız Turıptı Han Qolında).
- sır al(ıs)uw.* “sırrını söylemek, paylaşmak” (Böten Elde Bar Bolsa).
- sırtı menen bet-awzın tüzep.* “ağzını yüzünü düzeltmek” (4).
- (nıñ) surı qaşuw.* “...nın rengi kaçmak” (Küz).
- silesi (äbden) qatuw.* “çok yorulmak” (Baylar Jür Jıyğan Malın Qorğalatıp).
- sözdi beker demew.* “sözü boşuna söylememek” (Allanıñ Özi de Ras).
- söz(di) uğuw.* “söz(ü) anlamak” (Bir Däwren Kemdi Küнге Bozbalalıq).
- sözge ıqlas saluw.* “dediğine, sözüne inanmak” (Al’bomğa).
- sözi/dili qurısın!* “ağzındaki dili kurusun, konuşmasın” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).
- söz qadirin keltirüw.* “sözün kıymetini bilmek” (Öleñ Sözdin Patşası, Söz Sarası).
- söz qozğaw.* “söz açmak, konuşmaya başlamak” (Allanıñ Özi de Ras).
- söz tanımaq.* “sözü anlamamak” (Öleñ Sözdin Patşası, Söz Sarası).
- sütün aqtaw.* “sütünü helal ettirmek” (Bolis Boldım Minekiy”).
- şıbın janğa talas qıluw.* “hayatı pahasına boğuşmak, mücadele etmek” (Qansonarda Bürkitşi Şığadı Añğa).
- şığar esigin taba almay.* “çıkar yol bulamamak” (4).
- tağripqa tili qısqa boluw.* “anlatmaya sözü yetmemek, anlatamamak” (Alla Degen Söz Jeñil).
- tamırı qozğaw.* “soyunun tarihini anlatmak” (Boldı da Partiya).
- tañ qaluw.* “şaşırmak” (Bazarğa Qarap Tursam, Ärkim Barar).
- terin satuw.* “alın teri akıtmak, emek vermek” (Qartaydıq, Qayğı Oyladıq, Ulğaydı Arman).
- til aluw.* “söz dinlemek” (40; Böten Elde Bar Bolsa).
- tilden söz bolıp aq.* “dilden söz olup dökülmek” (5).

tilge köniw. “kabul etmek” (Bir Suluw Qız Turıptı Han Qolında).

tilge söz (tüspeydi), köñilge oy tüspeydi. “diline söz, gönlüne fikir düşmez” (36).

tilin aluw. “söz dinlemek / kabul etmek” (14).

tiline erüw. “sözünü dinlemek, takip etmek” (Bir Suluw Qız Turıptı Han Qolında).

tilin jattıqtıruw. “dilini alıştırmak” (16).

tili kelmew. “dili dönmek / (bir şeyi) söyleyememek” (16).

til(i) sayraw. “güzel ve iyi konuşmak” (Elipbiy Öleñi).

til ustartuw. “dili geliştirmek” (Birewdiñ Kisisi Ölse- Qaralı Ol).

tis(in) qayraw. “diş göstermek” (Qansonarda Bürkitşi Şıǵadı Añǵa).

tük qoymay b.qıaw. “her şeyi kötölemek” (Qatını men Masaq Bay).

tüsi ketüw. “rengi kaçmak” (Küz).

ustarasız murtı awzına tüsiw. “kesilmeyen bıyıkları aǵzına girmek, bakımsızlık, perişanlık”
(Qalıñ Elim, Qazaǵım, Qayran Jurtım).

üdesinen şıǵuw. “yapabilmek, gücü yetmek” (27).

ümit üziw. “ümit kesmek” (9).

ün şıǵarmaw. “ses çıkarmamak, konuşmamak” (Ata-Anaǵa Köz Quwanıp).

Abay’ın eserlerinde kullanılan deyimler, anlamları açısından ele alındığında burada da uyarı anlamı içeren deyimlerin olduğunu görmekteyiz. Bunlardan kısaca söz etmek gerekirse şu konuları ele aldığını söyleyebiliriz: akıllı olmak, akılla hareket etmek, namuslu olmak, anne babayı mala deǵışmemek, mal ve makam düşkününü olmamak, birlikte olmak ve birlikte hareket etmek, beden kadar yüreği de temiz tutmak, itibarını kaybetmemek, özgür olmak, dikkatli olmak, unutmamak, dertlenmemek, ilme meraklı olmak, kötülükten kaçmak, sevmek, kötülükten kaçmak, vicdanlı olmak, nefret etmemek, utanmayı bilmek, yol gösterici olmak, gönül almak, geçimini sağlamak, ilgili olmak, güzel konuşmak, (bir şeyi) yapabilmek. Olumsuz ifadelerin yok denecek kadar az olduğu şiir ve Kara Sözler’de bu olumsuzluklar da düzeltilmesi gereken özellikler olarak verilmiş: ümitsizlik, söz dinlememek, geçimini sağlayamamak, usanmak, gönle koymamak, nefret etmek, can acıtmak, dertlenmek, özgür olmamak, halsizlik, tat kaçırma, vs.

Bu konulara baktığımızda Abay’ın doğruluk, akıllı olmak, konuşmayı bilmek, birlikte hareket etmek gibi özelliklere sahip kâmil insanların yaşadığı bir toplum gerçekleştirme yolunda kalemler ve sözle verdiği mücadeleyi bulmaktayız.

Yapılarına baktığımızda buradaki deyimlerin de en az iki kelimenin kalıplaşmasından oluştuğunu, anlamca kaynaşmış bir yapıya sahip olduklarını, kalıplaşma sebebiyle deyimlerdeki kelimelerin yerlerinin deǵıştırilemediğini görmekteyiz.

Abay’ın eserlerinden tespit edilen deyimlerin küçük ifade kalıplarıyla geniş bir anlam verdiği görülmektedir. Genel kural bildirmeyen, yol ve yöntem göstermeyen, öğüt vermeyen deyimler, daha genel ölçüde bir toplumun ve toplumdaki insanların kültürel nitelikleri hakkında bilgi edinmemizi sağlamaktadır. Bu açıdan yerine getirdikleri işlev önemlidir. Deyimlerin anlam deǵerlendirmesinde bu konuya deǵinildi.

Atasözleri

Yeryüzünde yaşayan bütün milletlerin atalarından kalmış, yol ve yöntem gösteren, nasihat veren sözlere atasözü denmektedir. Atasözleri, toplumsal hayat içinde her bireyin uyması beklenen bir kural ya da düstur niteliğindedirler. Bu özellikleri onlara içinden çıktıkları milletin karakterini, hayat karşısında aldıkları tavrı ve zihniyetlerini ifade eden sözler olma niteliği kazandırır. Dünyanın oldukça geniş bir kesimine yayılmış olan Türk boylarının atasözleri gösterdikleri yol ve yöntem bakımından, anlamları ile Türk milletinin temel zihin yapısını gösteren, birlik ve bütünlüğü ifade eden sözlerdir.

Atasözlerinin Özellikleri

Atasözleri kalıplaşmış sözlerdir. Atasözlerinin bünyesinde bulunan sözlerin yerleri değiştirilemez. Eşsüremli değil artsüremli verimlerdir. Atasözleri, öğüt verir, yol gösterirler. Manzumdurlar. Bünyelerinde edebî sanatlar da kullanılmıştır. Az sözle çok şey ifade ederler. Atasözleri sadece halkın dünya görüşünü, tefekkürünü yansıtan bir tür değil aynı zamanda tarihî belge değerindedirler.

Ağayınıñ azarı bolsa da, bezeri bolmaydı. “Akrabanın eziyeti olsa da aksiliği olmaz.” (39).

Alagan qolım-beregen. “Alabilen elim verebilir de.” (5).

Ata-anadan mal tätti, altın üyden jan tätti. “Ana babadan mal tatlı, altın evden can tatlı.” (29).

Altaw ala bolsa awızdağı ketedi, törtew tügel bolsa, töbedeği keledi. “Altısı ala olsa (birlik içinde olmasa) ağızındaki gider; dördü birlik içinde olsa, tepedeki gelir.” (39).

Altın körse, perişte joldan tayadı. “Altın görse melek yoldan çıkar.” (29).

Asıǵıs tübi - ökiniş. “Aceleciliğin sonu pişmanlıktır.” (Jastıqtıñ Otı Jalındap).

Atın şıqpasa, jer örte. “Tanınmış biri değilsen, dünya yansın!” (29).

Aytısa qulaq, oylasa köñik sünsingendey boluw. “Söylese kulak, düşünse gönül hayran kalır.” (15).

Az arazdıqtı quwğan köp paydasın ketirer. “Az kırgınlığı kovan, çok fayda sağlar.” (39).

Baqpen asqan patşadan, miymen, asqan qara artıq; saqalın satqan kâriden eñbegin satqan bala artıq. “İltimas ile yükselen yöneticiden, aklıyla kazanan kişi üstün; sakalını satan dilenci dervişten, emeğiyle kazanan çocuk üstün.” (37).

Baydan ümitsiz-Qudaydan ümitsiz. “Zenginden de ümitsiz, Hüdâ’dan da ümitsiz.” (5).

Bergen perde buzar. “Veren, düzeni bozar.” (5).

Bir qırıs qazan buzar. “Bir kötü (şey) kazanı bozar (kokutur).” (Böten Elde Bar Bolsa).

Biy yekew bolsa, daw törtew boladı. “Kadı iki olunca dava da dört olur.” (3).

Buzıq bolma, tüzik bol. “Eğri olma, doğru ol.” (28).

Dosı joqpen sırlas, dosı köppen sıylas. Qayǵısızdan saq bol, qayǵılığa jaq bol. “Dostu olmayanla sırrını paylaş: çok dostu olanın hatırını kırma. Kaygısızdan kendini koru; kaygılıya destek ol.” (37).

Dostıqqa dostıq – qarız is. “Dostluğa dostluk etmek, sorumluluktur.” (Jastıqtıñ Otı Jalındap).

Eğer isim önsin deseñ, retin tap. “Eğer işim yaver gitsin diyorsan; zamanını kolla.” (37).

Er azıǵı men bõri azıǵı jolda. “Erkek azıǵı ile kurt azıǵı yoldadır.” (5).

Erdiñ malı-elde, erikkende qolda. “Erkeğin malı halkta; üşenince elde.” (5).

Äkesiniñ balası - adamniñ duspanı. Adamniñ balası – bawırıñ. “Babasının oğlu, insanın düşmanı; insanoğlu ise kardeşin!” (37).

Ärbir ğalım - xakim emes, ärbir xakim - ğalım. “Her bir âlim bilge değil, her bir bilge âlim değil.” (38).

Hem aqıl, hem qayrat - eki mıqtı quwat. “Hem akıl, hem gayret; iki sağlam kuvvet.” (43).

Iris baqqan daw baqpas “Rızkına bakan, dava bakmaz/kavgayla uğraşmaz.” (22).

Izalı küلكi - özi de qayğı. “Kızgın / Öfkeli gülüş de bir kaygı (duyma)dır.” (4).

İsi bilmes, kisi biler. “İş bilmez, adam (insan) bilir.” (3).

Jarlı bolsañ, arlı bolma. “Fakir olsan da namussuz olma!” (29).

Jas bala uyalsa, jerge ene jazdawşı edi, bular neden bolsa da uyulmaydı eken. “Çocuk utanınca, yerin dibine girecek gibi olur; bunlar ise ne olursa olsun utanmaz/utanmazın önde gidene.” (5).

Jol quwğan qazınağa joliğar, daw quwğan bälege jalığar. “Yol giden hazine bulur, kavga arayan belaya bulaşır.” (39).

Jüz kün atan bolğanşa, bir kün buwra bol. “Yüz gün atan (dört yaşındaki büyük, kısır deve) olacağına bir gün buğra ol.” (29).

Kedey köp bolsa aqısı köp bolar edi; maldan ayrılğandar köbeyse, qıstawı boşar edi. “Yoksul çok ise hakkı (ücreti) çok olur; malını kaybedenler çok olursa, kışlak boşalır.” (3).

Kişi aqılmen bay bolğanşa, öz aqlıñmen jarlı bol. “Başkasının aklıyla zengin olacağına, kendi aklınla yoksul ol.” (7).

Qalawın tapsa qar janadı. “Arzu ettiğini bulsa kar da yanar.” (29).

Qarnıñ aşsa, qaralı üyge şap. “Karnın acıkınca yaşlı eve (matem evine) koş.” (5).

Qayranı joq kölden bez, qayırı joq elden bez. “Sığ olan gölden uzaklaş; hayrı dokunmayan halktan kaç.” (5).

Qayratsız aşuw – tul, turlawsız ğaşıq – tul, şäkirtsiz ğalım tul. “Cesaretsiz öfke sahipsiz; istikrarsız aşık, dul; öğrencisiz âlim, kimsesiz.” (37).

Qılış arasında sert joq. “Kılıç arasında kesen yok.” (13).

Qoy asığın qolına al, qolayıña jaqsa, saqa qoy. “Koyunun aşığını eline al; kolaysa eğer saqa³⁴ at.” (39).

Mal- ademniñ bawır eti. “Mal, canın yongası.” (5).

Maldınıñ beti jariq. “Zenginin yüzü aydınlık.” (44).

Maldınıñ beti-jariq. Malsızdıñ beti- şarıq. “Zenginin yüzü aydınlık. Fakirin yüzü eski çarık.” (5).

Mal ömirdi jañğırtpas. “Mal, ömrü canlandırmaz.” (Bir Suluw Qız Turıptı Han Qolında).

Mal tapqan erdin jazıǵı joq. “Mal bulanın günahı yok.” (5, 44).

³⁴Saqa: Koyun aşığı ile oynanan oyunda, aşık kemiğinin sonsuzluk simgesi şeklindeki en itibarlı yüzeyinin gökyüzüne bakacak şekilde atılması.

Neniñ qızgın köp izdeseñ, sonun küyigin bir tartasın. “Neyin cazibesine düşersen, onun ıztırabını çekersin.” (43).

Osinım bir sıpira elew azıq bolar. “Şu dediğim, epeyce değerli yem olur.” (44).

Öner aldı- birlik, ırıs aldı- tirlik. “Hüner kaynağı birlik, servet kaynağı dirlik.” (6).

Öziñde joq bolsa, äken de jat. “Elinde (malın) yoksa, baban da (seni) tanımaz.” (5).

Özine ar tutqan jattan zar tutadı. “Kendine şeref edinen, düşmanına elem verir.” (39).

Rastiñ bir atı - xaq, xaqtıñ bir atı - alla. “Doğru’nun bir adı, Hakk; Hakk’ın bir adı, Allah!” (38).

Sırtın juwsan da işi oñbas. “Dışını ne kadar temizlersen temizle içi temizlenmez.” (Allanın Özi de Ras).

Surawın tapsa adam balasının bermesi joq. “İstediyini bulunca insanoğlunun yapmayacağı şey yoktur.” (29).

Toq tilenşi - adam saytanı, karaketsiz sopı - montanı. “Tok dilenci, insan şeytanı; hareketsiz sofu, riyâkar adam.” (37).

Tüstik ömiriñ bolsa, kündik mal jiy. “Öğleye kadarcık ömrün olsa da mal biriktirir.” (5).

Uyalmas betke talmas jaq beredi. “Utanmaz yüze, yorulmaz dil verir.” (30).

Uyat kimde bolsa, iyman sonda. “Utanma kimdeyse, iman ondadır.” (36).

Atasözlerini anlamca grupladığımızda akrabanın yük olmadığı kıymetinin bilinmesi gerektiği, doğru sözlü ve dürüst insan olmak, güzel konuşmanın ve sözünü dinletmenin önemi, dostluk, emek, bir işi yeri ve zamanı gelince yapmak, ilim sahibi olmak, akıllı ve gayretli olmak, namuslu olmak, utanmayı bilmek, becerikli olmak, iyi ve adil bir yönetici olmak gibi konuları içerdiği görülmektedir. Eserlerde olumsuz özellikler olarak mal düşkünlüğü, kendini övmek, ümitsizlik, düşman olmak, akrabayı istememek, yalan söylemek, öfkelenmek gibi konuları içeren atasözlerinin de olduğu ancak Abay’ın bu karakter özelliklerinin giderilmesi konusunda öğütler verdiği görülmektedir. Genel olarak ele alındığında dürüst ve olgun insan olmanın temel konu olarak karşımıza çıktığı dikkat çekmektedir. İnsanların olgun özellikler kazandığı toplumlar, sosyal, ideolojik ve psikolojik açıdan daha düzenli ve daha gelişmiş toplum olma özelliği kazanacaktır.

Abay’ın eserlerinden tespit ettiğimiz atasözleri yol ve yöntem gösteren, uyaran ve nasihat veren özelliklere sahiptir. Zaten atasözleri, sosyal hayat içinde insanların uyması beklenen kuralları veren nitelik taşıyorlar mı? Bu özellikleri ortaya çıktıkları milletin karakterini, hayat karşısındaki tavırları ve düşünce dünyalarını ifade etmiyor mu? Bu sorulara cevabımız evet olacaktır. Bu açıdan ele aldığımızda Türk boyları atasözlerinin aynı yol ve yöntemi gösterdiği ve taşıdıkları anlamla Türk milletinin temel zihin yapısına işaret ettiği, birlik ve bütünlüğü ifade eden sözler olduğu açıkça görülmektedir.

SONUÇ

Kalıp sözlere anlam açısından baktığımızda bir kısmının gerçek anlam, bir kısmının ise mecazî anlam taşıdıklarını görebiliriz. Kalıp sözler genellikle iyi ve kötü dilekleri belirtirler.

Kalıp sözler, deyimler ve atasözleri bir toplumun kültürünü, töresini, gelenek ve göreneklerini de yansıtır.

Kazak Türkçesinde kullanılan deyimler, atasözleri ve kalıp sözler Türkiye Türkçesindekilerle anlam bakımından hemen hemen aynıdır.

Kalıp sözler, deyim ve atasözlerinin biriktirme, saklama ve gelecek nesillere ulaştırma özelliği olduğu bilinmektedir. Kalıp sözler, günlük hayatta sık kullanılır. Bunlar selamlaşma, hâl hatır sorma, özür dileme, teşekkür etme vb. gibi kalıp sözlerdir. Atasözleri öğüt ve nasihat verme niteliği taşıyan deyim ve kalıp sözlerde bu anlam söz konusu değildir.

Bu genel değerlendirmeden sonra Abay'ın kullandığı kalıp sözler, deyimler ve atasözlerini incelediğimizde ortaya çıkan sonuçları şu şekilde değerlendirebiliriz:

Tespit ettiğimiz örnekleri, Kazak Türkçesindeki atasözleri ve deyim sözlükleriyle, kalıp sözleri de üniversitemizde yapılan bir doktora tezindeki kalıp sözlerle karşılaştırdık. Bu örneklerden benzer ve aynı olan atasözü, deyim ve kalıp sözlerin daha çok olduğunu gördük. Bazılarını bahsettiğimiz kaynaklarda bulamadık. Bunlardan bir kısmı Abay'ın kendisinin oluşturduğu söz varlığıdır. Çok az sayıda olmak üzere bazıları da kullanımdan düşmüş olabilir.

Tespit ettiğimiz atasözleri ve deyimlerin birçoğunun Kazak Türkçesinde bugün de kullanıldığı görülmektedir. Atasözlerinde hiçbir değişiklik görülmemiştir.

Deyimlerdeki kullanımlar hakkında şu belirlemelerde bulunabiliriz:

a. Abay, Kazak Türkçesindeki deyimler ve kalıp sözlerden eskiden beri kullanılanları halk dilinden alıp aynı şekilde kullanmaya devam etmiştir: *awızğa söz tüsüw, arın tögüw*, vs.

b. Bu söz varlığından bazılarında anlamı korumak şartıyla küçük kelime değişiklikleri yapmıştır: *aqlı kirüw > aqlğa enüw; uwayım jew > qayğı jew; qam jew*, vs.

c. Kendisi yeni deyimler türetmiştir: *köñilge ajım saluw, jüregın satuw, ğılım bağuw*, vs.

Abay, bu tür yapıları sadece kullanmakla kalmamış aynı zamanda şiir dilinde sistematik bir yapıya da sokmuş, Kazak şiirinin rasyonel yapılarından birine çevirmiştir. O, bu tür söz varlığı vasıtasıyla şiirde dolaylı anlatımı da canlı bir şekilde kullanmıştır. Kalıp sözlerin de büyük çoğunluğu aynı olmakla birlikte değişiklikler de söz konusudur. Kazak Türkçesinde bugün sık kullanılan kalıp sözlerin bazıları Abay'ın şiirlerinden tespit ettiğimiz kalıp sözlerin içinde yoktur. Şiirlerde tespit ettiğimiz kalıp sözler de bugünkü sözlüklerde yoktur. Burada farklı değerlendirmeler yapmak mümkündür. İlk olarak konuşma dilinde sık kullanıldığı, daha çok sözlü dilde kullanıldığı ve sözlü edebiyatın ürünleri o dönemde hemen yazıya geçirilmediği için bu kalıp sözleri ancak bu ilk eserlerde görebildiğimizi düşünebiliriz. Bir de bu sözlerin bir kısmının -belki- kullanımdan düştüğü şeklinde bir yorumda da bulunmak mümkün olabilir.

İkinci olarak da hayatın değişen akışı içinde kullanılan kalıp sözler de değişebilmektedir. Duruma bağlı olarak kullanılan kalıp sözlerden bazıları zaman içerisinde kullanım sahasına çıkmış olabilir. Bu açıdan ele alındığında bu sözlerin genelinin korunduğu ama küçük bir grubunda değişikliklerin olabildiği gözlemlenmektedir.

Abay, şiirdeki karakterlerinin ruh hâllerini, olumlu ve olumsuz özelliklerini anlatırken genellikle fiilleri ve edebî sanatları kullanır. O, fiiller ve edebî sanatlar kadar deyim, atasözü ve kalıp sözleri de sıklıkla kullanmaktadır. Abay, sanatsal bir söyleyiş ve özel bir söz varlığı seçmek yoluyla insanların psikolojik durumlarını gözler önüne serer: *buwımı bosaw, jürek balquw, tamaqqa iyığı kirüw, közderi tömendew* vs. Abay'ın kullandığı bu söz varlığı onun

üslubunu halk diline yaklaştıran, aslında felsefi derinliği olan şiirleri halkın daha rahat anlamasını sağlayan dil kullanımları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Abay, Kazakların hayat tarzına bağlı olarak kullandıkları söz varlığını şiir diline dâhil etmiş, bunu da sistemli hâle getirmiştir. Toplumun siyasi, ekonomik yapısı, eğitim felsefesi ve din ile ilgili söz varlığını (terim, kalıp söz, deyim, atasözü, kelime grupları, vs.) şiir diline sokarak bilinçli bir şekilde edebî dile katkı sağlamıştır.

Abay'ın şiirlerinde kullanılan söz varlığının tespiti yoluyla bunların da yazı diline geçirilmeleri, eğer bugünkü Kazak Türkçesi yazı dilinde yoklarsa bu hazineye dâhil edilmeleri de yazımızın Türk diline katkısı olacaktır.

KAYNAKÇA

- AKMETBEKOV, A. (2011). *Dostoyevski'nin Varoluşçuluk Düşüncesi ve Abay Kunanbayev'e Etkisi*, Dokuz Eylül Üniv. SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- AKSAN, Doğan (1996). *Türkçenin Sözvarlığı*, Ankara: Engin Yay.
- AKSAN, Doğan (2000). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: TDK Yay.
- AKSOY, Ömer Asım (1998). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 1-2*, İstanbul: İnkılap Yay.
- AKYALÇIN, Necmi (2007). *Türkçe İkilemeler Sözlüğü - Tanıklı*, Ankara: Anı Yay.
- AYDIN, Turan (2010). *Türkçe-Kırgızca Kalıp Sözlerin Psikolojik ve Kültürel Boyutunun İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Manas Üniversitesi, Bişkek.
- ÇINAR, Ali Abbas (1997). "Büyük Kazak Şairi Abay Kunanbayev (1845-1904)", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, C. S. 3, s. 1-5.
- DEVLET, Nadir (1999). *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- EROL, Çiğdem (2007). *Türkiye Türkçesinde Kalıp Sözler Üzerine Bir İnceleme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- GENCAY, N. (2012). *Kuzey Kıbrıs Türk Ağzlarında Kalıp Sözler*, Yüksek lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, Kuzey Kıbrıs.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2008). "Türkçede Kalıp Sözler", *Bilig*, Kış, Sayı 44: 89-110.
- GÖKDAYI, Hürriyet (2011). *Türkçede Kalıp Sözler*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- GÜNERİ DEMİREZ, Aysun (2018). *Yeni Uygur Türkçesinde Kalıp Sözler*, Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınevi.
- JYRKANKALLIO, P. vd. (1992). *Türk Lehçeleri ve Edebiyatları* (Çev. Kemal Aytaç), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- KALKAN, İbrahim (2002). "Kunanbayev Abay", *DİA*, Cilt: 26, Ankara: TDV Yayınları: 373-374.
- KARA, A. (2004). "Bir Söz Sanat Ustası Kazak Millî Şairi Abay Kunanbayoğlu", *Arman Dergisi*, Kazak Türkleri Vakfı, İstanbul.
- KARAHAN, Leyla (1991). *Türkçede Söz Dizimi*, Ankara: Akçağ Yay.
- KASSYMOVA, Assem (2018). *Kazak Türkçesinde Kalıp Sözler*, PAÜ SBE TDE Anabilim Dalı, Denizli (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

- KAYA, Doğan (1997). “Dualar ve Beddualar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S.4, Sivas, s.99-121.
- KOÇ, Kenan; İŐİNA, Almagül; KORGANBEKOV, Bolat (2007). *Kazak Edebiyatı I*, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 27-28. Ciltler* (2004). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- KORKMAZ, Zeynep (2007b), *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- SIZDIKOVA Răbiđa (2019). “Abay poeziyasının tili - qazaq ädebi tiliniň damuwındađı jaňa beles”, *Qazaq Ädebi Tiliniň Tariyhı*, <https://massaget.kz/> (e-tarih 08.12.2019).
- ŞAHİN Süveyda (2019). *Türkmen Türkçesinde Kalıp Sözler*, Pamukkale Üniversitesi SBE Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları ABD Yüksek Lisans Tezi, Denizli.
- UYGUR, M. (1996). *Kültür Kuramı*, İstanbul: YK Yay.

Kazak Düğün Gelenekleri

*Saliha MUBARAKOVA**

*Akt. Saadet Sena KARAMAN***

Kazaklar uçsuz bucaksız bozkırlarıyla, göz kamaştırıcı tabiatlarıyla, örf ve adetleriyle zengin bir değere sahiptir. Bu değerler içinde misafir ağırlamanın yeri çok önemlidir. Kazaklar gelen misafire evlerinde yiyecek, içecek ne bulunuyorsa ikram edip sofralarını onlara açarlar ve misafirlerini töre³⁵ oturturlar. Kazaklar millî yemekleri olan “kazı-karta” ve “jal-jaya”yı pişirip misafirlerine ikram ederler. Geniş gönüllülükle misafirlerini ağırlayıp uğurlarken misafirin yanına “sarkıt”³⁶ adındaki yemeği verdiklerinde kendilerini huzurlu hissederler.

Kazak gelenekleri düğünlerde de önemli yer tutar. “Toy bolsa kuw bas domalaydı.”³⁷ şeklinde bir atasözü vardır. Emekleyen bebekten aksakallı ihtiyar ve ak saçlı ninelere kadar herkes düğünün tadını çıkarır. Şarkı ve oyunlara severek eşlik ederler. Düğünler sadece eğlence için değil Kazak örf ve adetleri için de önemlidir.

Göbek bağı kesilip ağlayarak dünyaya gelen bebek için, eş dost bir araya toplanıp, bebeğin uzun yaşaması amacıyla “beşik toyu” yaparlar. Beşik toyu bebeği ilk defa beşiğe yatırıp sarmak için yapılan geleneksel bir törendir. Bebeğin göbek bağı düşüp göbek yarası iyileştikten sonra beşiğe sararlar. *Beşik toyu* aslında ailenin ilk çocuğu için düzenlenen törendir. Doğan diğer çocuklar için büyük tören yerine sadece “beşiğe sarma” geleneği gerçekleştirilir. Bebeğin anne tarafından dayıları, teyzeleri, beşiğin içindeki tüm eşyaları hazırlar, anne ve bebeğe kıyafetler, eşyalar getirirler. Getirilen eşyaları ve beşiği göstermek amacıyla köyün yetkili kişileri, kıymetli nineler ve kadınlar eve davet edilir. Kurban kesilir, dua edilir. Toyun sonuna doğru yaşça büyük olan nine beşiğin eşyalarını hazırlayıp, saç³⁸ için getirilen şekerleri, gümüş paraları tübeğin³⁹ olduğu yere koyar. Elini açan kadınlara bu saçlardan verilir. Beşiği ateşle temizleyip, bebeğin alnına veya arkasına is sürüp beşiğe yatırmak için hazırlarlar. Beşiğin üzeri yedi veya dokuz kumaşla örtülür. Örtülen kumaştan her biri ayrı anlamlar taşır. Örneğin beşiğin üzerini gök şapan⁴⁰ ile örtmek, bebek yetişkin bir birey olduğunda halkını seven biri olması amacını taşıırken beşiğin üzerini sofraya örtüsü ile örtmek ise bebeğin ilerde zengin olması amacını taşır. Bu adetler batıl inançların uygulanması sonucu ortaya çıkmıştır. Bebeği beşiğe yatırıp saran kadına hediye olarak elbise giydirilir. Diğerlerine ise bileklik ve yüzük verilir.

Bebek bir yaşına geldiğinde “tusavkeser⁴¹” töreni yapılır. Bebek beşikten çıkıp emekleme sürecini geçtikten sonra ördek gibi yürümeye başlar. Kendi kendine yürümeye başlayan çocuk doğduğu topraklara ayak basıp iz bırakmaya başlamış olur. Bu küçük çocuğun adım atmayla ilgili ilk girişimidir. Bu sevinci kutlamak amacıyla Kazak halkı

*Şakarim Devlet Üniversitesi, Kazakistan, Kazak Filolojisi Bölümü lisans öğrencisi.

**Uzm., Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Doktora öğrencisi.

³⁵Baş köşe.

³⁶Eve gelen misafirlere düğün sonunda dağıtılan yemek.

³⁷Düğün olunca kurnaz olanlar işini yürütür.

³⁸Saçı, yeni bir eve girmek, yeni gelini eve getirmek vb. gibi yeni olaylar gerçekleştiğinde tatlı, şeker veya kuruşların saçılması geleneğidir.

³⁹Bebeğin dışkımasını yapması için beşiğin altı oyularak içine yerleştirilen kap.

⁴⁰Yöresel kaftan.

⁴¹Çocuğun ayağına bağlanan ip, kayış, köstek.

çocuğun geleceği için ak yol dileyip, “Çocuğum hemen koşsun!” diyerek “tusavkeser” töreni yaparlar.

Halk inancına göre, tusavı kesilmeyen çocuğun çok düşeceği anlayışı hâkimdir. Tusavkeser töreni, sünnet töreni gibi Kazak ailelerin önem verdiği, özenerek hazırlanan ve mutlaka yapılması gereken bir gelenektir. Tusavkeser günü belirlenir, özel misafirler davet edilir. Başlangıçta gelen misafirler arasında bazı zengin kişiler “gökbörü⁴²” oyunu oynarlar ve törenin devamında büyük bir eğlence devam eder. Toplanan halk arasından çoğu zaman hızlı yürüyen, kabiliyetli ve uyanık kimseler seçilip, çocuğun tusavkeseri ona teslim edilir. Tusavı kesen kişiye özel bir “tusavkeser” hediyesi verilir.

Genelde Kazaklar çocuğun tusavını alaca iple, örülmüş keçi ipiyle veya bağırsakla keserler. Çocuk anne ve babasının söylediği sözleri tek seferde kavrayabilsin, söylenen sözleri yerine getirebilsin diye kesilir. Tusav kesildikten sonra çocuğun hayatında hırsızlığa, kötülüğe yer vermemesi için öğütler verilir. Bu iplerin belirli anlamları vardır. Örneğin ayağındaki ipin ala olması; “birinin alaca ipini atlama (hırsızlık yapma)”, haram lokmadan uzak dur ve hırsızlık yapanların yolunu kes” anlamlarını taşır. “Zor durumda kalan insanların bahtını kötü yapayım ayaklarına bağ olayım deme, tusavkeserdeki ipin kesildiği gibi haram işlerle bağını kes, haram işlere girme” denmektedir.

Kazak bozkırlarında eskiden bu yana devam eden diğer bir gelenek de sünnet düğünüdür. Geleneklere göre ata ve babalarımız erkek çocuklarını beş, yedi veya dokuz yaşında sünnet ettirirlermiş. Bu düğüne has özelliklerden biri de misafirleri düğüne çocuğun kendisinin davet etmesidir. Sünneti yapılan özenle giydirilmiş çocuk, kuyruğu bağlanan güzel bir tay üzerinde düğün meydanına getirilir. Çocuğun bavırsak⁴³ ve tatlılar ile doldurulmuş bohçasındaki ikramlıklar tadına bakmaları için misafirlere verilir. Ev sahipleri renkli kumaştan yırtmaç⁴⁴ hazırlayıp çocuğun bindiği tayın yelesine bağlarlar.

Düğüne gelen misafirler “sünnetin kabul olsun” dilekleriyle çocuğun etrafını meyve ve tatlılarla doldurur, yastığının altına para bırakırlar. Sünnet olan çocuğa verilen paralar anne ve babasının tercihine göre çocuğa kalır. Sünnet düğününde zengin kişiler “at yarışı” yapar, “gökbörü” oyunu oynarlar.

Her aile çocuğunu yedi yaşına girdikten sonra okula gönderir. Çocuğun ilk kez okula gitmesi hatıralarında özel bir gün olarak kalır. Bu özel günde çocuğa yeni kıyafet giydirilir, okuma araç gereçlerini hazırlayıp küçük bir tören yaparlar. Bunu geleneksel “tilaşar⁴⁵” düğünü olarak adlandırmışlardır. Büyük küçük herkes “çocuğu büyüsün, yiğit olsun, bilim adamı, şair olsun!” gibi dualar ederler. Yeni kıyafeti için çocuğa bayğazi⁴⁶ ve yemekler verirler. Tilaşar düğününde edilen nasihatlerle çocuk büyüdüğünü hisseder ve çocuğun okuma sevgisi artar. Akrabaları, eş dostları çocuğun anne ve babasını tebrik eder, çocuğa da başarılar dilerler.

Kazaklar, erkek çocuğu ergenlik çağını geçip kız çocuğu da ergenliğe erdikten sonra ebeveynleri tarafından “oğlunu yuvasına koyup kızını evlendirmeyi” amaçlar. Eski zamanlarda Kazaklar kız çocuklarını 13-14 yaşlarında, erkek çocuklarını ise 14-15 yaşlarında evlendirirlermiş. Gençler ne kadar erken evlendirilirse kötü huylardan o kadar

⁴²Atlı müsabakalardan biri.

⁴³Pişi.

⁴⁴Yırtılmış kumaş parçaları.

⁴⁵Okula başlama töreni.

⁴⁶Yeni alınan eşya için verilen hediye.

uzak durur, sağlıklı ve güçlü nesiller olarak çoğalırlar şeklinde bir inancı gelenek hâline getirmişlerdir.

Küpe takma, Kazakların eskilerden beri süregelen geleneklerinden biridir. Bu gelenek kız uğurlama, gelin alma gibi geleneklerinden önce yapılan bir adettir.

Kazak adetlerinde eskiden anne ve babalar oğullarına gelini kendileri seçerlermiş. Oğluna yâr olacak kızını bulduklarında kızın ailesine kızını görmek ve istemek için özel bir kişiyi gönderirler. Kızını görmek için gelen kişiye kızın anası “Kızını kim istemez, kızı kim içmez, kızı alabilirsin.” gibi sözler söyleyerek istemeye karşı olmadığını belirtir. Ardından kızını istemeye gelen taraf üki⁴⁷ ve küpe takma adetlerini gerçekleştirir. İki taraf da anlaşmış düğümler tarafından düğününün olacağı gün belirlenir ve kızın kalınmalı⁴⁸ ödenir. Ailesinden istenen kız nişanlı veya kalındık⁴⁹ adını alır. Kız nişandıktan sonra kendini diğer aileye yabancı hissetmeye başlar. Kızın akraba ve yakınları onun kıyafetlerine, davranışlarına ve terbiyesine daha çok özen gösterirler. Büyükler tarafından istenilen kızın kulağına gelinin sorumluluğundaki işler yavaş yavaş söylemeye başlanır.

Betaşar geleneği, Kazakların gelini damadın evine getirdiklerinde yapılan duvak açma törenidir. Eve yeni gelen gelinin yüzünü açarak, konuklarla tanıştırmak amacıyla yapılan bu tören halkımızın saygı duyduğu, eskiden beri devam eden bir halk geleneğidir.

Geleneksel betaşar töreni, genellikle düğünde toplanan konuklar için yapılır. Şımlı⁵⁰ içinde oturan gelinin başına örtü örtülüp, geline örnek olacak evin diğer gelinleri yeni gelinin iki bileğinden tutup onu akrabaların bulunduğu yere çıkarırlar. Betaşar töreninde gelinin iki tarafında duran iki kadının da dul veya kötü vb. özellikleri olmaması gerekir. Örtünün kuruş (para) bağlanıp düğümlenen yerine dombıranın ucu veya oklava bağlanıp jıraw⁵¹ betaşarı başlar. Aileye yeni gelen geline kayınpederi ve kayınvalidesi, evin diğer üyelerini tanıtır, ailede nasıl bir akrabalık bağı olduğunu, kişilerin huyunu suyunu usta bir dil ile anlatıp herkese tek tek selam verir. Selamı alan kişi genç geline hediyesini sunar. Örneğin, aile yakını zengin bir akrabası tayı olan kısırak, bazıları yeni kurulan aileye çadır gibi hediyeler verirler. Geleneğe göre yeni gelen gelini betaşar âdeti yapılmadan önce kadınlar hariç kimse göremez. Gelinin yüzünü açan âşık, genç gelini köyün büyükleriyle, saygın kişilerle, eşinin akrabalarıyla tanıştırmak için şiişel dizelerle anlatır. Bu tören için âşık iki veya üç gün (10-15) önce ailenin yanına gelip hazırlanır. Evin sahibi âşığın yüz açma emeğine karşılık olarak önceden et, deve, birkaç küçükbaş hayvan verir. Eğer âşığın söyledikleri halkın gönlünden çıkarsa o zaman evin en kıymetli insanı, akrabası sayılır. “Kelinniñ betin kim burın aşısa sol ıstık”⁵² atasözü buradan gelmektedir.

⁴⁷Baykuş tüyü.

⁴⁸Başlık parası.

⁴⁹Nişanlı kız.

⁵⁰Yeni gelen gelinin odasında asılan perde.

⁵¹Betaşar geleneğini yürüten âşık veya şair.

⁵²Gelinin yüzünü kim önce açarsa o kıymetlidir.

Alihan Bökeyhan ve Alaş Belgesel-Hatırat Nesri

*Zangar KÄRİMĦAN**

*Serik KİRABAYEV***

*Nergis BİRAY****

*Akt. Emre TUNÇKIN*****

Özet

Alaş hareketinin lideri, millî önder, gazeteci, yazar, aydın, kültür ve devlet adamı olan Alihan Bökeyhan, Kazak Türklerinin XX. yüzyıl tarihinde büyük rol oynamıştır. Modernleşme ve eğitimi ön planda tutan Alihan Bökeyhan bütün hayatını halkın egemenliğine adamıştır. Kazak Türklerinin Rus hükümetine olan bağımlılıklarından kurtulup, millî ve özerk kimliklerini kazanmaları için çalışmıştır. Makalede Alaş hareketinin lideri Alihan Bökeyhan'ın edebî kişiliği, Alaş dönemi edebiyatına sağladığı katkı, bununla birlikte belgesel ve anı türüne örnek teşkil eden bazı eserlerinin niteliği, önemi ve rolü değerlendirilecektir. Derin bir bilim sahibi olan Alihan'ın, dünya tarihine ismini yazdırmış şahsiyetlerin hayatını ve hizmetlerini değerlendirdiği düşüncelerin kendi halkına, vatandaşlarına örnek gösterilmesinin nedeni anlatılacaktır.

Alaş millî bağımsızlık hareketinin lideri, Alaş Orda hükümetinin başbakanı, “Alaş” partisinin yöneticisi Alihan Bökeyhan sadece siyasetçi olarak değil çeşitli bilim dallarının çalışanı, edebiyatçı, gazeteci, tarihçi ve çevirmen olarak da çağdaş Kazak edebiyatı hakkında araştırmaları bulunan bir ilim adamıdır. Bu tarihî şahsiyetin dünya görüşü ile felsefi, toplumsal, estetik bakış açısı, tarihî dönemde ve Alaş hareketinde aldığı önemli yer, geride bıraktığı zengin miras çeşitli çalışmalara kaynaklık etmektedir. Alihan Bökeyhan'ın mirasına yeni bir bakış açısıyla yaklaşmanın, onun tarihî mirasını yeni görüşlerle ele almanın gerekli olduğu bu değerlendirmelerden sonra ortaya çıkacaktır. Koşke Kemengerulı *Alihan'ın Kazak milletine yaptığı tarihî hizmet, edebî bir dil oluşmasını sağladı... Bu gelişmeden sonra Tatarlardan uzaklaşan bir Kazak milleti 'ortaya çıktı,* diye yazar (Kemeñgerulı 1996: 67).

Koške'nin sözlerinin tarihsel kaynağı şöyledir: 1914 yılındaki Müslüman Kongresi'nde bazı kişiler “Kazakların edebî dili yoktur, Tatar dilini kullanalım.” şeklinde fikirlerini beyan etmişlerdir. O zaman Alihan Bökeyhan *Kazak* gazetesine bununla ilgili bir makale yazmış; *Abay, Şakerim, Mirjakıp, Mağjan*'ın şiirlerinden örnekler vererek “*takdir edilecek dil böyle olur*” şeklinde karşı fikir beyan etmesinden onun edebî kişiliğinin seviyesi görünür.

Abay döneminden itibaren halka acımasızca eziyet çektiren sömürgecilik siyasetinin bitmeyen zararı, XX. yüzyıl başındaki Alaş aydınlarını, onun siyasi ve manevi lideri Alihan Bökeyhan'ı ürpertmiştir.

* L. N. Gumilev atındağı Ewraziya ultiq universitetiniñ doktorantı (Nur-Sultan, Qazaqstan)/ *L. N. Gumilev Avrasya Ulusal Üniversitesi, Doktora Öğrencisi (Nur-Sultan, Kazakistan).*

**Ğılımi jetekşisi, QR Ulttıq ğılım akademiyasınıñ akademigi, filologiya ğılımdarınıñ doktorı, professor (Almatı, Qazaqstan)/ *Araştırma Sorumlusu, KR Ulusal Bilimler Akademisi Üyesi, Filoloji Doktoru, Pr. (Almatı, Kazakistan).*

***Şeteldik ğılımi jetekşisi, Pamukkale Üniversitesiniñ profesörü, ğılım doktorı (Denizli, Türkiye)/ *Yabancı Araştırma Sorumlusu, Pamukkale Üniversitesi Prof. Dr. (Denizli, Türkiye).*

**** Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü. emretncn@gmail.com.

A. Bökeyhan “1913 yılında Rusların işgalindeki Kazakların sayısı 5 milyon 64 bin kişidir. Kazaklar ve Kırgızlar, Cengiz Han döneminden beri yedi yüz yıl civarında 9 vilayet toprağında yaşamıştır. Bu toprakların çoğu 10-20 yıl önce Kazakların elindeydi. Son 10-15 yıl içerisinde Torgay ve Akmola vilayetlerinde yaşayan Kazakların elindeki toprakların çoğu Rus köylülerinin eline geçti. 1908 yılına kadar Rus köylülerine verilen toprak, Kazakların topraklarından 4 milyon desyatina⁵³ fazlaydı. 1913 yılı verilerine göre, 1906-1912 yıllarında Kazaklardan alınıp Rus köylülerine verilen toprak 6 milyon desyatina fazladır” şeklinde yazar (Kır Balası).

Alihan, Rusya'nın baskıları sonucunda Kazakların yerleşik yaşam tarzını hemen değiştirmesi hâlinde Kazak halkının azaplı ve ağır bir açlığa uğrayacağını hissetmiştir. Bu nedenle atalarından beri korunan ve bir geleneğe dönüşen göçebe yaşam tarzına ait ekonomik düzen korunmadığında halk tamamen Ruslara bağımlı olacak ve sadece bir hammadde kölesine dönüşecektir. Yerleşik yaşama geçen halkın çabuk asimile olmaya (Hıristiyanlığı kabul etmeye) yönelmesi hâlinde doğal yapısını kaybedeceğini söylemiştir. “Toprağın, yaşamak için en önemli ve en güçlü unsur” olduğunu kabul eden Alihan Bökeyhan, toprak meselesine gelince “ya yaşam ya ölüm” anlayışını ön plana çıkarmıştır. Profesör Tursın Jurtbay'ın delilleriyle gösterdiği gibi “Alaş'ın millî ve demokratik bir devlet olması gerekir. Onun için öncelik topraklarda olmalıdır. Topraksız vatan yoktur. Alihan Bökeyhan'a göre, Kazakların bilim ve tekniği tam olarak kavrayamaması durumunda, toprak sahiplerine ve yeni yerleşmiş göçmenlere Kazakların ana toprağı verilmemelidir. Toprak, vatandır. Toprağı satmak, vatani satmakla aynıdır”.

Bunun yanı sıra tarihçi A. Bökeyhan Kazak halkının ismiyle ilgili sağlam bir görüş ortaya koyar. *Kazak* gazetesinde basılmış olan kapsamlı eserlerinin içinde *Kazak'ın Tarihi* adlı anlamlı bir makalesi vardır. Bu makalede o “Rus'un atlı askeri Kazak olarak adlandırıldığı için bizim Kazak kendi isminden ayrılıp, Kırgız diye adlandırılmayacaktır. Kıyamete kadar Kazak, Kazak olarak yaşayacaktır. Bu yüzyıldaki bilimin ışığında Kazak gözünü açıp yüzünü bilime çevirirse, kendi kimliğini kaybetmeden ve yüksek amacına uygun olarak ‘Kazak medeniyetini’ oluşturup, bir taraftan da Kazak edebiyatını geliştirerek Kazaklığını koruyacaktır. Rusça eğitim alan Kazak gençleri omzuna aldığı bir işi veya kurumunun dışındaki herhangi bir işi yaparken ‘Kırgız’ şeklindeki yanlış ismi bırakıp onun yerine ‘Kazak’ ismini kullanmalıdır. Bu olmayacak bir iş ya da akımın karşısında söylenen bir söz değildir. Biz, suyu ters akıtmış atanın oğullarıyız” (Bökeyhan 2010: 382-383) diyerek kesin delillerle gösterir. Burada dikkatimizi çeken nokta Kazak adını Kırgız diye karıştırmayıp Kazakların başı başına ayrı bir halk olduğunu işaret etmesidir.

Alihan'ın millî edebiyatla ilgili eserlerinin en önemlisi “Kara Kıpşak Kobılandı” destanındaki kadın karakterin incelenmesidir. 1899 yılında “Turkistanskye Bedomosti/Türkistan İfadeleri” gazetesinde yayınlanan “Zhenshchina po kirgizskoy byline ‘Koblandy’/Kazak Destanı ‘Kobılandı’daki’ Kadın Karakteri” makalesini araştırmacılar şimdiye kadar Kazak sözlü edebiyatının örneklerini inceleyen en başarılı araştırmalardan biri olarak değerlendirir (Tuzemets 1899: 295).

Genç halkbilimci Alihan Bökeyhan, “Kazak Halk eserlerinin anıtları içerik ve biçim yönünden çok çeşitlidir. Bu eserlerin bir kısmı toplanıp yazıya geçirilmiş, diğer bir kısmı ise henüz yazıya geçirilmemiştir. Bunlardan ikisini epik ve lirik şiirler oluşturur. Kazakların bu zengin halk şiiri destancılarının vasıtasıyla babadan oğula geçerek sözlü varyantlardan tespit edilerek kaydedilmiştir. Kazak şiirinin özelliğini lirizm oluşturur. Her biri -epik şiir bile- onu yazan bireyin hayata karşı bakış açısının, kederinin, hayattaki amacının ve çok istediği

⁵³Bir ölçü birimi.

hayalinin aynasıdır. Dolayısıyla mümkün olduğunca tarihî gerçeği göstermekle özelliğini korur. İşte, bu özelliklerinden dolayı Kazaklar kendi şiirlerine çok saygı duyar... Bununla birlikte eski çağda ‘dünyaya gelmiş’ şiirler hem mazmunuyla hem de güzelliğiyle farklıdır” demektedir (Bökeyhan 2010).

Edebî eleştiri makalesi *Kazak* gazetesinin 14-28.5.1915 tarihli 126-129 sayısında basılmıştır. Makalenin sonuna Alihan’ın *Kır Balası* adlı mahlasla yazdığı bir yazı yayımlanmıştır (Bökeyhan 2010: 106-128). Araştırmada *Kobılandı Batır* destanının kısa bir mazmunundan bahsedilmiştir. Destana kaynaklık eden olayların tarihsel kaynağı anlatılmıştır. Kobılandı Batır’ın yaşadığı dönem ve yaşanan olaylar hakkında çeşitli tahminlerde bulunulmuştur. Halk ağzındaki efsanelere ve ilmî kaynaklara dayanarak, Cengiz Han, Joşı Han, Aksak Timur, Edige Biy, Toktamış Han, Özbek Han, Az Janibek Han, Akjol Biy, Orak Batur vs. tarihî şahsiyetler hakkında bilgiler sunmuştur.

Ş. Valihanov ve Ş. Kudayberdiulı’nın eserleri, Abay’ın şiirleri, halk arasında çok yaygın olan *Zarkum*, *Sal-sal* destanlarından bahsetmiştir. *Kobılandı Batır* destanına sonradan “kötü söyleyicilerin” ilave ettiği anlamsız kısımları da göstermiştir. Kobılandı döneminde Kazaklar kitaba köle değildi. Kurtka’nın düğününde “Kobılandı tenge alısıp oynadı”⁵⁴ şeklindeki kısım da sonradan eklenmiş diye kabul edilmiştir. “Kobılandı mayalanmış bal içer, yorulmasın diye Tayburul atın yemine kırmızı bir ilaç katarak verir” denen sözün de mantıklı olmadığını söyleyerek şairin sonradan bal içen halktan görüp destana kattığı bir yenilik olduğunu ifade etmiştir. Destanda bahsedilen asker, suxar⁵⁵, düğme, madalya, bal, çay, revolver vb.nin Kobılandı döneminden sonra ortaya çıkan eşyalar olduğunu yazmıştır. Destanın tartışmalı ve edebî kısımlarından alıntılar yaparak onu yazan kişiyi “iyi bir şair” olarak değerlendirmiştir.

Yazar, teorik bakış açısından folklor temelli incelenmediği bir dönemde onun bilişsel alt yapısına odaklanır. Gerçek tarihin epik bir şuurda gelişmesini değerlendirir. Makalenin alt yapısına bakarak yazarın Kazak tarihinin olmadığını, Kazak şiirinin savunmasız ve destansı bilincinin dayanaksız olduğunu söyleyemeyeceği ifade edilir.

Eski inanç belirtilerinin destandaki Analık, Karlığaş, Kurtka, Karlığa gibi kadın karakterlerde korunduğunu ve eski dönemlerde özgürlüğe alışmış olan Kazak kadınlarının kaderine acımasız İslam yasalarının ağır geldiğini açık bir şekilde ifade eder. Buna örnek olarak yazar, Kobılandı’nın kız kardeşi Karlığa ve eşi Kurtka’nın yayılmaya başlayan İslam dininin bozkır toplumuna denk gelen trajik bir karakterini gösterir. Kazak folklorundaki kadın karakterlerin Alihan gibi derin ve geniş bir şekilde araştırılması, sadece Alaş dönemi için değil çağdaş Kazak edebiyatı için de çok değerli bir hazineye dönüşmüştür.

Alaş bilimi uzmanı S. Akkulu, Alihan hakkındaki düşüncelerini *A. N. Bökeyhan çağdaş Kazak edebiyatı tarihinde silinmeyecek izi olan büyük ve yetenekli bir şair, eğitimci Abay hakkında yazdığı çalışması, onun eşsiz şiiri ile kara sözlerini derleyip yayınlamaya ve Abay tanıma bilimine katkıda bulunmuştur*, şeklinde ifade etmiştir (Bökeyhanov 1994: 66).

Alihan Bökeyhan, Abay Tanıma Biliminin önde gelen şahsiyetlerinden biridir. Bu bilimin temelini atan kişiyi Muhtar Avezov olarak bilmemize rağmen sonraki dönemlerde yayınlanmış eserlerden yola çıkarak Abay’ın hayatı ve edebî kişiliğini araştırma çalışmalarının A. Bökeyhan, A. Baytursınulu, M. Dulatov’un makalelerinde başladığını görürüz. Abay’ın hayatını ve yaratıcılık sanatını, Kazak şiirindeki şiir sistemini, edebî dili geliştirmedeki katkısını, müzik mirası hakkında çeşitli araştırma eserlerini kapsayacak bilim

⁵⁴Kazak Türklerinin oyunu.

⁵⁵Kurumuş, kaskatı olmuş ekmek.

sahasının önde gelen şahsiyeti olduğunu ve Abay'a armağan edilmiş ilk eserin yazarının Alihan Bökeyhan olduğunu söyleyebiliriz (Alaş 2014).

Abay'a saygı gösteren Alaş liderinin 1905 yılında *Semeypalatinski Listok/Semey Lehvası* gazetesinde yayınlanmış olan "Abay (İbrahim) Kunanbayev" makalesi, Abay'ı Tanıma Biliminin ilk makalesi olmuştur.

Alihan, bu makalesinde önce Abay'ın hayatından bahseder ve sonra eserlerini kimsenin önemsemediğini ve eğer topluma tanıtılırsa Avrupa'nın en ünlü şairlerinin yanında yer alacağını söyler. O, "Abay, şiirlerinden de görüldüğü gibi müthiş bir şairlik kuvvetine sahiptir ve Kazak halkı iyi ki onu benimsemiştir. Kazaklarda halkın ruhanî yaratıcılığını Abay gibi tanıtabilen şair olmamıştır. Onun yılın dört mevsimine (bahar, yaz, sonbahar ve kış) armağan ettiği harika şiirlerini Avrupa'nın ünlü şairleri bile övebilir." demiştir.

Alaş Tanıma Bilimi uzmanı Diyhan Kamzabekulı, Alihan Bökeyhan'ın edebî kuvvetini, onun "millî edebiyatın ve medeniyetin ihtiyacını çok derinden anlayıp Avrupalı okuyucularına Kazak Edebiyatını tanıtmaya ve kendi milletine sanatın anlamı ve kuvvetini ispatlamaya" değerlendiren. Bilim adamı, *bu bakımdan onun eserini eğitim bilimi yönünden anlatmak doğru* diye düşünmektedir.

Alihan Bökeyhan, Abay'ı Tanıma Bilimiyle ilgili birçok temel sorunu belirleyip şairin eserlerinin kaynağının folklor ile bağlantılı olduğunu ifade etmiştir. Alihan, folklorun şairin dünya görüşüne etkisi olan temel güçlerden biri olduğunu söyler. "O, Kazak bozkırlarının hâkimlerinden gelmiş efsanelerin, atasözleri, masal ve nasihatlerin diri bir külliyyatına dönüşmüştür. Arap, Fars ve Türk dillerindeki dünya bilimi ile medeniyet hakkında yeni arayışları meraklı bir şekilde okudu." demiştir. Bu nedenle Rusya'dan gelen sosyal pedagoji fikri Alihan için ayrı bir önem taşır.

Alihan için Abay, Kazak maneviyatının en önemli şahsiyetidir. O, Alaş döneminin önündeki mum misali ışık tutan ruhani bir liderdir. Ulusal olgunluğun sembolüdür. Abay'ı her dönem kendisine göre değerlendirir fakat bu değerlendirme öncelikle Alaş döneminden başlamaktadır. Alihan döneminde (Alaş dönemi) Abay'ı Rus ve Batı'nın aydınlarıyla ruhanî şahsiyetler arasında bir bağlantı olarak görür. Yazar *Abay Puşkin-Lermontov-Tolstoy'un yolundan yürüyüp Kazak şiirini geliştirdi*, demiştir (Maxat 2016: 245).

Abay hakkında ilk makaleyi yayınlamasının dışında, Abay dünyaya göz yumduktan sonra 1904 yılından itibaren eserlerini yayınlama ve araştırma işini ele almıştır. Alaş Tanıma Uzmanı S. Jüsip'in araştırmalarına göre, "Abay vefat etti." şeklindeki üzücü haber duyulunca, Alaş Lideri Ombı'yla merhumun oğullarına mektup göndermiştir. Bu mektuptan sonra Kazak Edebiyat Biliminde Abay'ı Tanıma Bilimi ortaya çıkmıştır.

Alihan Bökeyhan 9 Ocak 1906 yılında suçsuz olduğu hâlde yakalanarak Pavlodar hapisanesine atıldığında, onun çantasından Abay'ın şiirlerinin el yazmalarının çıktığını tarihî kaynaklar doğrulamaktadır. Hükümetin baskılarına ve eziyetli hapis günlerine dayanarak (K. Kemengerulı), Abay'ı tanıtmaya ve tanıma yolunda önemli çalışmalara imza atabilen Alihan Bökeyhan'ın emeği Kazak şuurunu aydınlatmıştır.

Alihan Bökeyhan'ın geride bıraktığı büyük mirasta sadece Kazak halkıyla ilgili değil insanlık tarihiyle, şahsiyetlerle ilgili bilgiler ve önemli malumatlara sıkça rastlanır. Özellikle dünya tarihinde devletin siyasi, ekonomik ve medenî gelişmesine katkıda bulunan, tarihte adı unutulmayan şahsiyetleri Alihan'ın eserlerinden buluruz. Bilim ve fikir sahibi olan Alihan Bökeyhan'ın, bütün dünya tarihindeki toplumsal değişmelere ve şahsiyetlerin hizmetlerine çok ilgi gösterdiğini anlamaktayız.

Alihan Bökeyhan'ın belgesel-hatırat olarak yazılmış olan eserlerinde insanlık tarihinde özel bir yere sahip olan kişilerin isimleri geçmektedir. Bunlar, August Bebel, Aksak Timur, Alaşa Han, Aristotel, Atilla, Byron, Barry, Batu Han, Belinsky, Beethoven, Bismarck, Blok, Walter Scott, Wambery, Vasnetsov, Washington, Vernadsky, Galileo, Heraklitus, Herodot, Herzen, Goethe, Gogol, Homer, Griboedov, Grozny, Darwin, Denikin, Giordano Bruno, Didro, Gvin Vanderbilt, Dobrolyubov, Dostoyevski F. M., Dutov, Catherine II., Ermak, Jean Zhores, Joşı Han, Jules Verne, Zola, Kerensky, Kolçak, Konfüçyüs, Kopernik, Korolenko, Krylov, Laplace, Lenin, Lermontov, Lunacharsky, Magelan, Mamin-Sibiryak, Marco Polo, Marx, Mendelejev, Michaelis, Maupassant, Napolyon, Nekshek, Nekhek, Nobel, Newton, Pasteur, Pisarev, Plato, Plekhanov, Plutarch, Edgar, Potanin G. N., Prezhevsky, Ptolemy, Pugachev E., Puşkin, Radishchev A.N., Radlov V. V, Ramzes, Rashidin, Rubruk, Rudzutak, Saltykov, Tien Shan Semyon, Sokrates, Salisbury, Spencer, Speransky, P. Stolypin, Twain, L. Tolstoy, Trotsky L., Turgenev, Wilde O., Ferdavsi, Flam Marion, Hafiz, Sezar, Chernyshevsky N. G., Churchill, Çehov A. P., Shakespeare, Schopenhauer, Shtamler, Shygys Han, Ezop, Engels, Yadrintsev vb. olarak sıralanabilir. Bu şahsiyetlerin arasından A. Bökeyhan Kazak bozkırına, Kazak milletine gösterdiği küçücük bir şefaata ile endişelenen gönlüne uygun olarak kendi devrinden önce ve sonra yaşayan birkaç büyük şahsiyete de ayrı bir yer vermiştir. Alihan'ın sevdiği ve yazmış olduğu şahsiyetler arasında “Milleti için büyük bir zorluğu gideren ve vatanına büyük hizmetleri olan” Halami, “Rusların ünlü, büyük ilim sahibi şahsiyeti” N. L. Skalozubov, “XX. yüzyılın halkın ötesinde bilgiye sahip büyüğü” İ. Meçnikov, “insandan daha üstün doğmuş” Bebel, “Petersburg'daki büyük coğrafya cemiyetinin başkan yardımcısı” P. P. Semenov, “Kazak'ı kardeşi gibi yakın görüp ona kale olan” G. N. Potanin ve “Kin okunu yok eden asil yer” diyen Jan Jores gibi şahsiyetler vardır.

Alihan Halami Paşa'ya duyduğu saygıyı şöyle ifade eder: “Türkiye, Petersburg'a elçi olarak Hüseyin Halami'yi gönderdi. Avrupa elçilerinin arasında Halami eşsizdir”. Kanıtları bol olan kayıtlarda yazarın, Halami Paşa'nın hayatını bildiğinden ve onun nerede okuyup nasıl eğitim aldığından haberdar olduğu öğreniriz. Halami'nin gerek Arabistan'da olsun gerekse Avrupa'nın başköşesi Makedonya'da olsun gittiği yerlere barış götüreren bir diplomat yeteneğine sahip olduğunu ifade etmiştir. O, Sultan'ın Halami'ye danışıp fikirlerine önem verdiğini örneklerle açıklar. Alihan Bökeyhan, Asya ve Avrupa'da ismi duyulmuş elçinin Petersburg'da görevlendirilmesine memnun olmuş ve umudu artmıştır. Jeopolitik durum, Balkan Yarımadası, Ermeni ve Türk ilişkileri, Kafkasya'nın Güney bölgesi, imparatorlukların çıkarı doğrultusunda Halami'nin görüşünü belirtmek Alihan için önemlidir. Alihan bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Balkan çatışmasından sonra Türkiye'nin en büyük sorunu Ermenilerdir. ‘Genç Türk’ Partisinin Halami'yi Petersburg'a göndermesi doğru bir iştir.”. Bu dış haberin sonunda “Millet için güç sorunu bile çözen, millete büyük hizmeti olan Halami'nin hayatı bir insan için en güzel hayattır! Kardeşler, hızlı kartal gücünü tepeye harcasa milletin amacını gerçekleştirse ne mutlu!” diye imrenerek sözlerini tamamlar.

Alihan Bökeyhan tarihî kişilerin hayatı ve hizmetleri hakkında bilgileri Kazak halkının kaderiyle bağlayarak Kazaklara tarihî göçten geri kalmaması için seslenir. 1915 yılında *Kazak* gazetesinin 109. sayısında yayınlanmış olan makalesini Nikolay Lukiç Skalozubov'a armağan eder. Burada yazar “20 Şubat'ta yayınlanmış ‘Reç’ gazetesinin 40. sayısında Korğan'da Nikolay Skalozubov'un vefat ettiğini okudum. Skalozubov, Moskova'daki bugün tarım enstitüsü olan Petrovsky-Razumovsky Akademisi'nden mezundur. Ünlü Rus bilim adamı, birçok kitap yazmış bir tarım uzmanıydı. 1914 yılında Tobıl'a gelip Sibirya Rus köylülerinin işlerini araştırıp millete yararı olacak kitabını basmış ve Sibirya Rus köylülerinin işlerini medeni bir hâle dönüştüren de bu Skalozubov idi.” diyerek onun

Kazaklara olan merhametini gizlememiştir. “Üçüncü Duma’da Kazak toprağı için Kazak halkının milletvekili gibi iş yaptı. Bütçe toplantısında da Kazaklara sahip çıkıp, onları korudu. Komisyon’da Kazakların işi ve Kazakların durumu hakkında yaptığı çalışmasını kitap olarak bastırdı. Kazakların durumundan bahseden sözleri kongre jürilerinin 1909 yılında verdiği raporda vardır. Kazaklar 15’ten fazla toprak alarak kısa bir sürede tarımcı olabilir mi? Hayvan işi ne zaman tarım işine dönüşecektir? Kazak topraklarında Rus köylüleri de hayvan gütmeye uğraşır. Toprağın farklı olmasını isteyen Sibiry Rus köylülerinde de hayvan çoktur. Halk işini, siyaset işiyle karıştırıp yazık ediyorsunuz.” demiştir.

Kazak toprağına gelen sömürgecilik eziyeti sadece Kazak milletinin aydınlarını değil sınır komşularından Sibiry halklarını da düşündürmüştür. Sibiry Rus köylülerinin durumunu merak eden Skalozubov, böylesi zor bir durumda Sibiry ve Kazak halklarının kaderinin aynı terazinin aynı kefesinde olduğunu anlar. Kazakların haksız yere eziyet çektiğini, devlet adamlarının bu olayı iyi bilmediğini ve onlara gerekli haberin tam zamanında ulaşmadığını, bu nedenlerle bunların yaşandığını dile getirir. Skalozubov’un sözlerini Alihan Bökeyhan: “...Kazakların durumunu Rus toplumu bilmiyor; Kazakların işi ve Kazakların çalışması hakkında bizim siyaset yolundaki başkanlarımızın dahi haberi yoktur. Duma’da çok yönetici var, milletvekilleri iyi niyetli değil, bilerek Kazaklara kötü işler yaptırıyorlar demek istemiyoruz. Kazaklar gerekli olan şeyleri bilmedikleri için yabancı kişilerin yönlendirmesiyle zararlı işlere imza atmaktadır. Bu yüzden Kazakların yaşamı, Kazak geleneği ve işi hakkında Rus dilinde kitap yayımlatıp gazete ve dergilere yazıp Rus halkının siyasetteki kişilerinin gözünü açmak büyük bir iştir.” diye yazmıştır.

1910 yılında Rus hükümetince sevilmeyip başka bir yere göç ettirilmeye zorlanan Alihan’ın kardeşi Smahan Töre, J. Akbayev’in akrabası, Ahmet Baytursınulı’nın şiirlerini halk arasına tanıtan Bodavbek, Ahmet, Rayimbek’in oğlu Süleyman gibi Kazak vatandaşlarının süresi bitmeden serbest bırakılmasında Skalozubov’un çok yardımı olduğunu Alihan unutmadan yazıya geçirmiştir.

“Nerede olursa olsun hakkı yenmiş zavallı hizmetçilerin tarafını tutarak onları bir araya getirip parti kuran ve 1867 yılında hizmetçi milletvekili gibi çalışan sadece Bebel idi...”. Meşhur Alman siyasetçisi August Bebel’e yüreğinden kopan sözleri armağan eden Alihan, 73 yaşında vefat eden Bebel’in kim olduğu, halkına, milletine nasıl hizmet ettiği hakkında bilgiler verir. “Yeryüzünde Bebel’den üstün söz ustası yok desem yanlış olmaz... Bebel hayatının 5 senesini hapiste geçirdi; 2 sene Alman Sosyal Demokrat partisinin bilim adamı Liebknecht ile hapiste yatıp, tıpkı bir üniversite mezunu gibi hapisten çıktı. Bebel birkaç kitap yazdı ve Reichstag’ta konuşup ‘Vpered’ gazetesine makale yazıyordu. Karakterinde düşmanına kin beslemek bile yoktu. Dünyaya gelirsen Bebel gibi gel, yaşarsan Bebel gibi bir hayat yaşa!” diyerek ona olan sevgisini belirtmiş ve böylece onu milletin aydınlarına örnek olarak göstermiştir.

Almanya’da Bebel nasıl biri ise Fransa’da da Jaures öyleydi, dediği ölüm haberinde 1914 yılında yazın dostlarıyla yemek yerken vefat eden filozof, tarihçi, Fransa’nın ünlü emektarı Jean Jaurès’e yas tutar: “Yeryüzünde Jaurès’ten üstün kimse yok. Gençliğinde çok okumuş ve bilimin en zor alanı olan felsefe profesörü olmuştur. Kendisi zengin, çok şey bilen bir kişidir ve parti hizmetine girmiştir.”. O, Alman emektarı Bebel’in hayatını ne kadar iyi biliyorsa Fransız söz ustasının yaptığı işi ve hizmetlerini de o kadar iyi biliyordu. Jean Jaurès’in insanlığından bahsederek onun sömürgeciliğe, savaşa karşı çıkan barışsever fikirleri üzerinde durur. Fransa halkının onun sözünü dinlediğinden, milletvekillerinin arasındaki rüşveti bitirdiğinden ve yaptığı başka işlerinden de bahseder.

Haksız yere suçlanan Kazakları koruyan Skalozubov'un iyiliği gibi, Jean Jaurès'in de güçsüze sahip çıktığını yazar. Bununla birlikte Alihan makalesinde Jaurès hakkında bir olayı şöyle anlatmaktadır: "XIX. yüzyıl sonunda yine Fransız askerleri, Dreyfus isimli Yahudi bir delikanlıyı suçlayarak 'ağır işçilik'e' göndermiştir. Jaurès bu işe karşı gelerek Dreyfus'u serbest bıraktırdı."

Toplumun gelişmesine katkıda bulunan ve geride çok büyük bir miras bırakan Alihan Bökeyhan'ın şahsiyetini ve yaşadığı dönemdeki toplum tarihini araştırmakta en önemli kaynaklardan biri de onun mektuplardan oluşan mirasıdır. XX. asırda Kazak halkının hayatına sadece iletişim için değil medeniyet türü olarak girmeye başlayan mektuplar, şimdi önemli bir kaynak olmaktadır. Mektup, insanlar arasında ve siyasi bakımdan aktif gruplar ile halk arasındaki iletişim aracıdır. Gözü açık, gönülu uyanık Kazak aydınları toplumdaki önemli sorunlar hakkında fikirlerini ve kararlarını gazetede "açık mektup" türünde yayınlamıştır. Bu mektuplara, karşı fikir bildirenler de olmuştur.

Alihan Bökeyhan'ın mektuplardan oluşan mirasını araştırmacı bilim adamı Danagül Mahat, şimdiki zamanımızda içeriğine ve mazmununa bağlı olarak iki ayrı grupta sınıflandırır. Mektupları gönderilme amacına göre; iş mektupları, Kazak aydınlarına yazılmış mektuplar, halka yazılmış "açık mektuplar, cevap mektupları, kutlamalar, telgraflar, bilişsel (ders kitaplarındaki ve diğerleri) mektuplar, siyasi mektuplar, iç mektuplar" diye ayırırken içeriğine göre; siyasi, ekonomik, medeni gelişme sorunları hakkında teorik düşünceleri içeren millî ve sosyal kurumlara, şahıslara, yetkililere, halka yollanmış "felsefi mektuplar" türünde bilgilendirme, kutlama ve istek mektupları diye sınıflandırılmıştır (10).

Alaş liderinin mektupları, iki insanın birbirine yazdığı, sırrını paylaştığı boş mektuplar değildi. Onlar, Kazak toplumunun özelliğini, değişim sürecini, halkın devlet sistemiyle ilgili münasebetini, gelenek ve manevi değerlerini, siyasi, ideolojik, sosyal ve ekonomik sorunlarını, aydınların görüşleri ve fikirlerinin anlatıldığı geçen asrın ilk çeyreğinin aynası gibidir. Alaş liderinin mektuplardan oluşan mirasında Kazak halkının toplumsal ve siyasi hayatı, sosyal ve ekonomik durumu, tarih ve medeniyet sorunları ele alındığı için o dönemin sırrı, gelecekte beklediği umut ve isteği de anlaşılmaktadır.

Millî önder Alihan Bökeyhan, bütün hayatını Kazak halkının geleceği için adamıştır. Millî edebiyatın yeni ve iyi bir seviyeye yükselmesini hayal etmiştir. O küçük bir Kazak halkını, karanlık bir geceden aydınlık bir güne götürmek için çalışmıştır. Akademisyen D. Kamzabekuli Alihan hakkında şöyle bir ifadede bulunmaktadır: "Alihan Bökeyhan yeni bir kalitede ve güzellikte olan eğitimciliğin, aynı edebiyat gibi ertelenmeden geliştirilmesini istemiştir. Bu, dünyadaki tüm millî bağımsızlık hareketleri sırasında bütün milletin ruhunda fark edilecek bir değişimdir. Bu dönemin en önemli amaçları, halkı uyandırmak, eğitmek ve doğru şekilde yönlendirmektir. Manevi sistemin hepsi bu yol için düzenlenecektir."

Alihan'ın yolu, Alaş'ın yoludur. Alihan'ın hayal ettiği edebiyat örneğinin Alaş edebiyatında görüldüğü kesindir.

KAYNAKÇA

Alaş Qozğalı, Entsiklopediyalıq Anıqtamalıq, Qurast, Tileşov E., Qamzabekuli D., Almatı: Sardar, 2014.

BÖKEYXAN, Älixan Nurmuxameduli (1866-1937), Şığarmalarınñ 7 Tomdıq Toliq Jıynağı, Polnoe sobranie soçineniy v 7 tomax, Astana: Sاریarqa BÜ, 2010, 560 s., V. cilt, 245 s.

BÖKEYXANOV, Ä. (1994), *Şığarmalar*, Almatı: Qazaqstan, 384 s.

KEMEÑGERULI, Q. (1996), *Tañdamalı*, Almatı: Qazaqstan.

MAXAT, D. (2016), “Älixan Bökeyxan jäne Tävelsizdik Muratı” attı xalıqaralıq ğılımı-täjiribelik konferentsiyanıñ jıynağı, Astana: L. Gumilev atındağı Ewraziya ulttıq universiteti.

QAMZABEKULI, D. (2002), *Alaş jäne Ädebiyet*, Astana: Foliant, 474 s.

Qır Balası, Qazaq 1913, N. 8.

Tuzemets, “Jenşçina po kirgizskoy bıline “Koblandı”/ “Turkestanskije vedomosti”, Taşkent 9, 20.05-03.06.1899 g.